

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KAROLY
BERTOK LASZLÓ
KÁROLYI AMY
RÓZSA ENDRE
SIMONYI IMRE
VERSEI

*

INTERJÚ MANDY IVANNAL
MANDY IVAN: MONTESSANI

*

BERTHA BULCSU: BALATON
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL:
AZ UTOLSÓ HULLÁM
MÉSZOLY MIKLÓS: NÓTESZ

*

FODOR ANDRÁS:
BERTOK LASZLÓRÓL
FUTAKY HAJNA:
PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK
MANDY STEFÁNIA:
BALINT ENDRERÓL
POMOGÁTS BÉLA:
A MAGYAR AVANTGARD
DOKUMENTUMAI KÖZÖTT

11

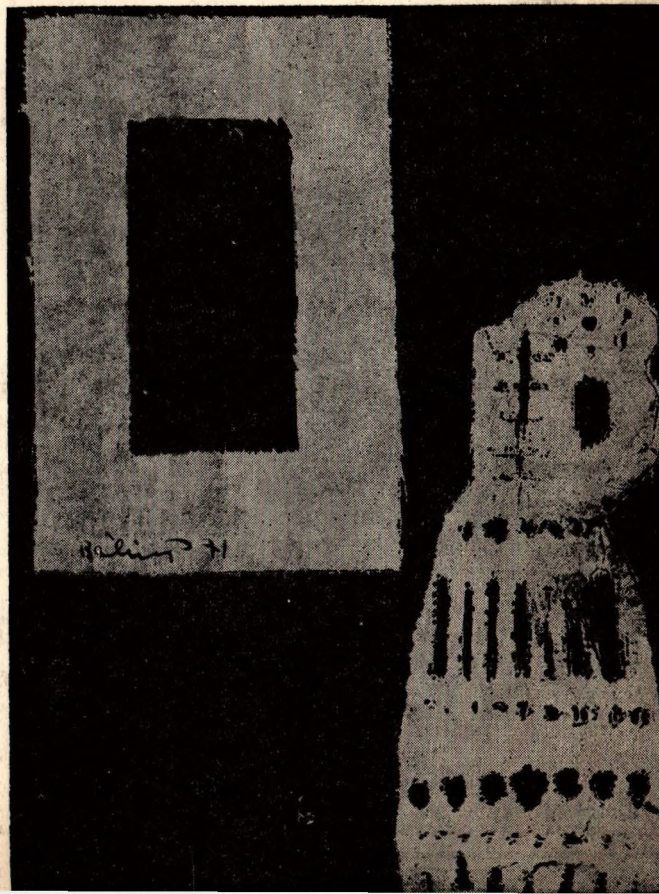
6,—Ft

SZAMUNK SZERZOI:

ANGYAL ENDRE
ARATO KAROLY
BERTHA BULCSU
BERTOK LASZLO
BECSY TAMAS
BODRI FERENC
FODOR ANDRAS
FUTAKY HAJNA
HARS EVA
KAROLYI AMY
KELENYI ISTVAN
KISS DENES
KOLOZSVARI GRANDPIERRE
EMIL
MANDY IVAN
MANDY STEFANIA
MESZOLY MIKLÓS
PALOS ROZITA
POMOGATS BELA
ROZSA ENDRE
SIMONYI IMRE
SZEGHALMI ELEMÉR
THIERY ARPAD
ZAGONY RUDOLF

KEPEK:

BALINT ENDRE
GADOR ISTVAN
MOSER ZOLTAN

Barun 71

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 11. SZÁM

1971. NOVEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Mándy Ivánnal	- - - -	963
MÁNDY IVÁN: Montessani (elbeszélés)	- - - -	971
ARATÓ KÁROLY: Felvételek M.-nek (vers)	- - - -	975
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, III. rész)	- - - - - - - - - -	977
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Tedd le a kést, Halottak napja		984
MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (III. rész)	- - - - - -	986
KÁROLYI AMY: Néhánysorosok. (Gordonka a zeneakadé- mián, Mediterrán, Sugárvédelem, Ringben, Az óvatosak, Ex-padre, Barátok, Szépasszony)	- - - - - -	994
BERTHA BULCSU: Balaton (II. <i>Kik laknak a Balaton part- ján</i>)	- - - - - - - - - -	996
RÓZSA ENDRE: Havihegyi elégia (vers)	- - - - -	1006
MÁNDY STEFÁNIA: Emberi formában a csend (<i>Kísérlet Bálint Endre képvilágának megközelítésére</i>)	- - -	1008
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika (<i>Gádor István tárlatáról, Naum Gabo tárlatai</i>)	- - - - - -	1013
SIMONYI IMRE versei: Szabadság, Tető, szakadék	- -	1017
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték (<i>Pirandello: Nem tudni hogyan</i>)	- - - - - - - - - -	1019
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány IV.)		1024
PÁLOS ROZITA versei: Anyám, Profán ikonok	- - -	1029
POMOGÁTS BÉLA: A magyar avantgárd dokumentumai között (<i>Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktri- nájához, I.</i>)	- - - - - - - - - -	1030
KELÉNYI ISTVÁN versei: Túl a folyón, Tánc	- - - -	1040

FODOR ANDRÁS: Bertók Lászlóról	- - - - -	1041
KISS DÉNES: Kormos István: Szegény Yorick	- - - - -	1044
ZÁGONY RUDOLF: Pardi Anna: Távirat mindenkinek	-	1046
ANGYAL ENDRE: Csillagpor	- - - - -	1047
SZEGHALMI ELEMÉR: Illés Endre: A tövisszűrő	- - -	1050
THIERY ÁRPÁD: Jókai Anna: A labda	- - - - -	1051
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre, X.	- - -	1053

KÉPEK

BÁLINT ENDRE grafikái: Kapu-rács (993), Oromfal-dísz (995), Fehér kakas (1012), Törött mézeskalácsok (1016), Lopja a kopjafát (1018), Újra a lófej (1028).

Műmellékleten

- 1-2. Mándy Iván-portrék
(Móser Zoltán fotói)
- 3-4. Gádor István kerámiái
(Nádor Katalin fotói)

A borítón

BÁLINT ENDRE grafikái

1. Angyal
2. Fehér angyal
3. Kopjafa
4. Tükör előtt

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

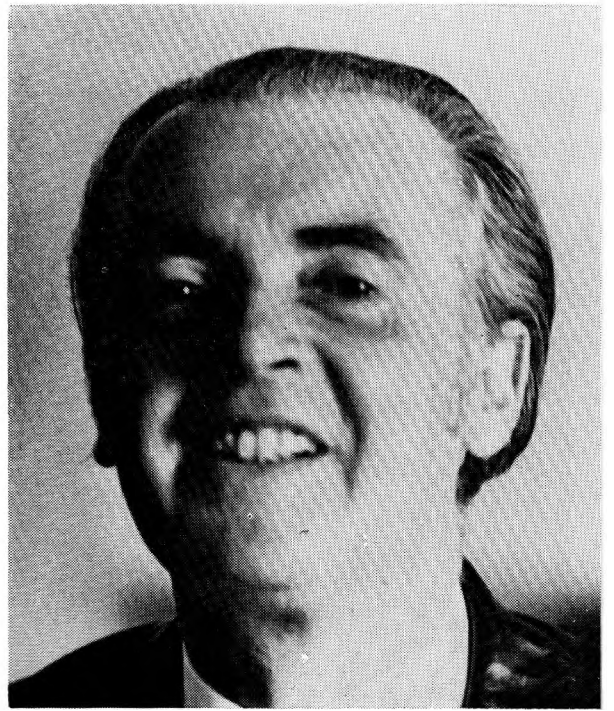
Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

71-4811 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Mándy Ivánnal

Az út szélén áll egy magánautó. Csikorog a motorja, de nem indul. Az autó ablakán aztán kidug valaki egy esernyőt. Meglengeti és kiabál: „Taxi . . . Taxi . . .” – Fékez mellettük egy taxi. A sofőr kiugrik a volán mellől, mert azt hiszi, műszaki segítséget kérnek. De nem. Az autóból kikászálódik az esernyős férfi és a felesége. Átülnek a taxiba. A saját autójukat otthagyják az út szélén. Ez a legújabb történet Mándy Ivánról.

Allok a Mező Imre úton a ház előtt. A negyedik emeleten lakik. Négyre ígérkeztem, nem akarok előbb becsengetni. Esik az eső. Szürkén ködlik az utca. Elképzelem Mándyt, ahogy kidugja az esernyőjét az autó ablakán . . . Miért nem szállt ki az autóból? Talán akkor is esett az eső. Furcsán hat Mándy ezzel az autóval. Nem gondolná az ember, hogy autója van. Igaz, hogy megnősült. Négy esztendeje. Valaki azt mondta tegnap a Nemzetiben, hogy Mándy elegánsan, választékosan öltözik. Ez is meglepett. De miért? Csak olvasója vagyok. Főleg az utcán szoktunk összetalálkozni. Futólag, gyors intés, köszönés. És a kávéházban, amíg működött a Hungária. Mándy a mélyvízben tanyázott vagy a presszógép közelében. Én viszont az ajtóval szemben, mert mindig vártam valakit. Csak addig láttam Mándyt, amíg átment az asztalok között. Kopott kabátokra emlékszem, fakó színekre. Vagy az egy régebbi Mándy az ötvenes évekből? Vagy talán nem is Mándy egészen, hanem Zsámboky?

Esik az eső, áznak a köangyalok. A házzal szemben, az út túloldalán a Kerepesi temető kőfala húzódik. Az angyalok, a fák és az emlékművek a kerítés fölé magasodnak. Mándy a holtak városát látja az ablakból. Vagy a Teleki teret. A ház egyik oldala a Teleki térrel határos. Persze nyoma sincs már a hajdani bódéknak, zsigvárnak. Csak fák és bokrok csoportosulnak a padok körül. Némán, mozdulatlanul. Megváltozott a tér. Az utca is, út is. Valaha a Fiumei út forgalma hömpölygött az ablakok alatt. Mándy vajon mennyit változott az utolsó húsz évben?

Négy óra előtt egy perccel már az első emeleti lépcsőfordulóban állok. Miféle ház ez? Tiszta a lépcsőház és világos. A fordulókban ablakok. A színes katedrál üveg a sarkokban és a széleken megmaradt. A törések helyére átlátó szőke üveg került. Körfolyosókra látok, asszonyok hajladoznak az ajtók előtt. Nagy a fenekük. Fogadni mernék, hogy Mándy nem tud autót vezetni. Mándyban az a szeretetre méltó, hogy nincs villanyborotvája, s ma is zseittel borotválkozik. A vágásokra cigarettapapírt ragaszt, és sokáig áll a tükör előtt. De honnan veszem ezt? . . . Még egy forduló és még egy . . . Lihegve támaszkodom a csengőnek. Mándy azonnal ajtót nyit. Mosolyog, nevet. Jókedvű. Tágas előszobába kerülök, majd a szobába. Két szobája van Mándynak, egybe nyílnak. Polgári bútorzat. Vitrin, tele folyóirattal, nagy tálaló, kis tálaló, magashátú, kényelmes székek, ovális ebédlőasztal, a mennyezeten gipszrosetták. A kis tálaló két oldalán színes, csavaros gyertyák, középütt régi béna óra. A falon egy festmény, valószínűleg az író édesanyját ábrázolja, s az ablak közelében egy Csorba Géza rajz 1922-ből. Mándy Iván arcképe négyéves korában.

– Látod, ez a kis kép minden vándorláson át megmaradt – mondja.

Az ablak közelében növények, fikusz, filodendron, pálma s egy televízió. Ez meghökkent. Zavartan, szomorúan nézem a készüléket. – „Televíziója van ... Nézi ... Aligha borotválkozik akkor zseilles masinával ...”

– *És az ablakok?*

Átvezet a szomszédos szobába. Kiállunk az erkélyre. Ázunk. Alattunk a Teleki tér, balra a temető. Jól belátni a kőfal mögé. Az egyik mauzóleum tetején hatalmas arkangyal verdes a szárnyával.

– *Nem zavar ez a temető?*

– Nem ... Még az a jó, hogy ez itt van ...

Visszatérünk a másik szobába, leülünk. Az ovális ebédlőasztal szélén néhány kutyanyelv hever és egy üres írógép. Nézelődöm, keresem Mándy íróasztalát, tárgyait. Nincsenek tárgyai. A vastag bútorok között óvatosan, idegenül mozog. Az asztal szélén, egészen a szélén, úgy látszik, irogatott egy kicsit. Ideiglenesen az asztalra tette a gépet, nyilván este majd elpakolja. Úgy él a saját lakásában, mint egy szállodában.

– Ez az anyám lakása volt ... OTI ház ...

Nézem az arcát, ruháját. Fehér ing, divatos pulóver, vasalt nadrág. Arca derűs, nyugodt. Arcvonásai enyhén határozatlanok. Ötvenhárom éves, 1918. december 23-án született Budapesten. Az ötödik gimnáziumból kimaradt és író lett. Hivatalos munkaviszonyba egyetlen egyszer keveredett. Rövid ideig, talán másfél évig lektorkodott a Népszavánál. Sokat dolgozott persze a Rádió-nak, s különböző lapoknak is, de mindig mint külső ... A kívülmaradás Mándynál nem program, hanem az egyéniség természetes megnyilvánulása. Életstílus, érdekes, értékes életforma. Az ötvenes években sok bírálat érte írói működését. Kifogásolták, hogy szűk körben mozog, s periférikus figurákról ír szürkeséget árasztva. Mándy öntörvényű világa időközben kiteljesedett, megszépült. A szürke sok árnyalata felragyogott. Fokozatosan megértették a hőseit és a világát. Mándy Iván nagyon jó író. Tud valamit a város lakó, elbizonytalanodott emberekről, amit senki más nem tud. Arról ír, amit ismer. Prózaírónál ez nagy erény. 1948-ban Baumgarten-díjat kapott, 1969-ben pedig József Attila-díjjal is kitüntették. Művei: Csöszház (regény, 1943); Az enyedi diák (ifjúsági regény, 1944); Robin Hood (ifjúsági regény, 1945); Franciakulcs (regény, 1948); A huszonegyedik utca (regény, 1948); Vendégek a palackban (elbeszélések, 1949); Egy festő ifjúsága (ifjúsági regény, 1955); Csutak a színpadra lép (ifjúsági regény, 1957); Idegen szobák (elbeszélések, 1957); Csutak és a szürke ló (ifjúsági regény, 1959); Fabulya feleségei (kisregény, 1959); Csutak a mikrofon előtt (ifjúsági regény, 1961); Mélyvíz (musical comedy, Petőfi Színház, 1961); A pálya szélén (regény, 1963); A locsolókocsi (ifjúsági regény, 1964); Az ördög konyhája (elbeszélések, 1965); Séta a ház körül (elbeszélések és kisregény, 1966); Régi idők moziája (elbeszélések, 1967); Egyérintő (elbeszélések, 1969); Mi van Verával (regény, 1970); Előadók és társszerzők (elbeszélések és kisregény, 1970); Egy ember álma (regény, 1971).

Mándy kávét talál fel az ebédlőasztal sarkán. Hörpölgetjük, nézzük egymást. Egyetlen karcolást sem látok az arcán. A végén majd kiderül, hogy vilányborotvája is van. Megszólalok:

– *Ez a név, hogy Mándy, honnan van? Magyarosított név?*

– Nem ... Szatmárból származunk, a családunk református. A nagyapám Mezőtúrról került Pestre. Postás volt, a mozgópostánál dolgozott. Még az első

háború előtt került Pestre. Az anyám apja is postás volt. Furcsa módon nálunk sok a postás – mondja Mándy és leteszi a csészéjét, várakozik.

– *Mesélj valamit a gyerekkorodról... Hol születted, klinikán vagy otthon? Miből éltetek?*

– A Gyár utcában születtem, odakerült a nagyapám postásnak. Első élményem a két postás ló volt, azokat mindig ájultan néztem... Ott sokáig laktunk... Az apám a városházánál dolgozott, elég szegény volt. Négyéves koromban aztán egyszerre gazdag lett. Rábízták a Nemzeti Színház felépítését. Így, azóta sem épült fel a Nemzeti Színház. A Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán volt egy telek, ott akarták felépíteni... Egyszer csak elvették tőle az engedélyt, megbízást, mindent. Pénzt nem tett félre. Nagyon nagy jóléteből iszonyú nyomorba zuhantunk. Illetve valami pénzt megtakarított, de azt lapokba fektette, gyereklapokat indított... A Gyár utca után jött a szálloda korszak... Nagy vándorlások kezdődtek... A második felesége révén újabb vagyona tett szert, amit aztán nagyvonalú könnyelműséggel elpusztított. Apám újságíró volt, de nem dolgozott lapnál. Külső volt. Főleg az Esti Kurirba és a Népszavába szokott írni. Írt ő verseket is a Kiss József-féle Hét-be. Később, negyvenöt után a Kassák-féle új Idők-be is... Érdekes társaság volt az apámé. Feljöttek vidékről és berobbantak. Nagy kávéházi beszélgetések... Maguk sem tudták, mit akarnak, de annyi minden volt bennük. – A bizonytalanság beárnyékolta a gyerekkoromat, de rengeteg izgalmat is adott. Szegény anyám volt a család rendes pontja. Állásba kényszerült. Az OTI-nál volt tisztviselő. Hozzá jártam vasárnap ebédezni, ő fizette a tandíjamat, amit aztán atyámmal együtt eltoltunk. Ötödik gimnáziumban nagy lázadás után fordulópont következett az életemben. De nem szociális okokból. A Bodográf moziban egyik délelőtt eldöntöttem, hogy nem megyek többet iskolába. Megúntam a savanyú pofákat. Eldöntöttem, hogy a reggeli folyosókat nem nézem tovább. Akkoriban a Hotel Adriában laktunk. Rengeteget olvastam. Ibsen drámákat nagy mennyiségben.

– *Családilag, társadalmilag mi határozta meg az életutadat?*

– A gyerekkor, a kiszorítottság. Még a Tisza Kálmán téren sem álltak szóba velem. „Ez nem jár iskolába, nem tudni, mi lesz belőle.” És az északi irodalom, Jacobsen és Herman Bang írásai.

– *Mondhatnál még valamit a szűkebb szülőföldről?*

– A Gyár utca, de valójában a terek háromszöge. A Tisza Kálmán tér, Mátyás tér, Teleki tér. Ezeket nagyon szeretem, ide tartozom.

– *Álmodni szoktál?*

– Hogyne... Az álom rendkívül fontos. Ugyanazok az alakok tolongnak, akik ébren is körülvesznek, csak egy-egy hangsúly megcsúszik, ahogyan ez már az álomban lenni szokott.

– *Külföldön, éreztél már honvágyat?*

– Keveset utaztam, de nekem már a Soroksári úton honvágyam van. Rettenetesen lusta vagyok... Az utazáshoz jobb nyelvtudás kellene, pénz és más alkat.

– *Ha nem itt élnél a Teleki tér sarkán, hol tudnál még élni a földön?*

– Pécsen tudnék, talán egy bécsi szállodában, talán Prágában. Talán... De ezek csak olyan feltevések...

– *Emberi lakhelynek mit tartasz ideálisnak?*

– Mindenki a maga törvényei szerint dönti el. Én egy időben nagy hajlandóságot éreztem egy másod-, harmadosztályú szállodához. Európai szinten

lévő szállodára gondolok, de nem elsőosztályúra, mert az kínos. Ez nem rossz életforma, azt hiszem.

– *Hogyan kell élni az embernek? Mit kell csinálni az életben?*

– Hát azt nem tudom . . . Ha az ember felismeri a saját tulajdonságait, törvényeit, akkor azon belül kell kialakítania az életformáját. Csak igyekezni nem szabad. Erőltetni valamit. Az ember, lehetőleg számára idegen kényszerhelyzetbe ne kerüljön. De a saját életéből azért a maximumot hozza ki.

– *Vannak beteljesületlen vágyaid, terveid?*

– Az van . . . Szerettem volna futballista és karmester lenni, de ezek nem teljesültek. A Tisza Kálmán tér B-csapatába igyekeztem bekerülni, de ez nem valósult meg. A másikat meg sem próbáltam. A futballhoz azért valamelyest értek. Azelőtt, ha egy játékos kijött a pályára, nagyjából megláttam, hogy mi van benne.

– *Elégedett vagy?*

– A jó ég tudja. A munkámmal? Azzal az ember soha. Egyébként szinte igen. Olyan rémületes és bizonytalan gyerekkorom volt, hogy ahhoz képest némileg megnyugvás a mostani életem.

– *A szorongást mint érzést ismered?*

– Nagyon. A gyerekkoromból jön, de sok minden egyéb is kapcsolódik hozzá. Talán ezért sem merek utazni . . . Elveszettség, bizonytalanság.

– *Mit vennél, ha nyernél egy millió forintot?*

– Gözöm sincs. Nagyon szomorú . . . Az ember lázasan kapkod, de nem tudja, mit venne. Szerencsére ez a veszély nem fenyeget. De kellene lenni egy alapvető váagnak . . . Néha álmodom egy kertés házról. Nem vagyok természetbarát, de egy kert, ahol járkálhatnék, jó lenne. Ez a kocsis meghaladta minden vágyamat, eszembe sem jutott volna soha.

– *Milyen kocsitok van, R 16?*

– Hogy R lenne? Nem tudom . . .

– *Úgy értem Renault?*

– Nem tudom . . . Olyan kis gömbölyű, kicsi . . .

– *Zastava?*

– Azt hiszem . . . A feleségem vezet, én csak az ajtaját szoktam . . .

– *Mondj egy pénzüsszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Valamikor fogalom volt egy huszas. Az, azóta több okból megemelkedett. Azt hiszem, tízezer forint már egy pénzüsszeg. A huszas már csak szimbolikus jelentőségű.

– *Melyik a kedvenc ételed és az itald?*

– Várj csak . . . A bécsi szelet volt, amíg nem lett ennyire papírvékony. És az erőleves. A Hungáriában Szécsi Margittal szoktunk enni. A feketekávé, azt hiszem, nem tartozik ide. A vörös bor talán. Ebéd után . . . Megkinálhatlak borral is?

– *Ha nem édes.*

– Megsértesz. Soha nem iszom édes bort.

Mándy feláll, villanyt gyújt, kimegy. Magamra maradok. A szomszéd szobában hangosan ketyeg egy óra. Figyelmeztető kattánások. Jön a bor. Fehér, száraz. Felemeljük a poharakat. Nézzük egymást, iszunk. Mándy tizenhét évvel idősebb nálam. Mi az, hogy Hotel Adria? Mi az hogy Bodográf mozi? Mi az a Bodográf? Név? Egy műszer neve vagy a mozié?

– *Iván, mi az a Bodográf?*

– Nem tudom . . . Az volt annak a mozinak a neve.

Letesszük a poharakat. Mándy néz rám, nem érti, hogy mit akarok a Bodográffal. Én sem értem.

– *Hánykor fekszel le?*

– Úgy éjfél felé, mivel viszonylag korán kelek . . . Fél hétkor.

– *Az életedben volt valamilyen nagyobb fordulat?*

– Ez volt az iskola otthagynása . . . A házasság természetszerűen. De korábban még az első novellám megjelenése, ami igen rossz volt. Látogatásom Schöpflinnél, az akkori Franklin Társulatnál. Mindig ráért, pedig Schöpflin volt, és én még kezdő, fiatal író sem voltam. Döntő élményeim közé tartozik a mozi. Nem mint filmírónak, hanem mint nézőnek . . .

– *Sportoltál valamit?*

– Nem, semmit . . .

– *El tudnád képzelni, hogy a foglalkozásod nem írás, hanem valami más?*

– Sajnos, nem. Vagy nem sajnós. De nem. A kiszorító játék alapján. Minden egyébből kiszorultam. Esetleg vágó szeretnék lenni, de nem komolyan. Az írásban is az elhagyás művészetét tartom a legfontosabbnak. Képzetelemben a vágó egyedül ül egy szobában . . . De ez nem így van, mert mellette ül a rendező.

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Akinek erre hajlama van . . . Nekem semmi hajlamom sincs.

– *Mikor írsz és hol?*

Megériint az ovális ebédlőasztal szélét:

– Reggel, ennél az asztalnál vagy eszpresszóban. Kézzel.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Nehezen.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Kiszámíthatatlan, hogy meddig meredek a cetlikre. Az írás konkrétan fél óra. De előtte és utána sokáig ülök a kézirat előtt.

– *Min dolgozol most?*

– Egy elbeszélésen . . . Elég régóta. De mi az, hogy régóta? Iszaak Babel három és fél évig írt egy másfél oldalas novellát.

– *Miről szól a mostani novellád?*

– Egy öreg tábornok álmait írom, aki most éjjeliőr. A régi csatákat éli. Moziba jár csatákat nézni. Végül eltűnik a film vásznán.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Nagyon szeretek nézelődni, ácsorogni. Moziba járok, meg aztán olvasok is.

– *Kirándulás?*

– Olykor, a hegyekbe. De oda a feleségem miatt . . . Beszélgetéseket szeretek hallgatni az eszpresszóban, a tereken, az utcán, mindenhol.

– *Sikeresnek érzed eddigi pályádat?*

– Bármit mondanék, riasztó lenne. Talán nem tűnik egészen leverőnek.

– *Mennyit jelent számodra az élmény?*

– Rengeteget. Anélkül nem lehet létezni. Ehhez még csak alkotónak sem kell lenni. Az ember életében az élménynek átütő szerepe van.

– *Mi a véleményed a prózáírás új útjairól?*

– Mire gondolsz?

– *Például a francia új regény . . .*

– Inkább az amerikai prózát szeretem. Az dúsabb, igazabb. A francia kicsit spekulatív, ami nem feltétlenül baj, de nekem némiképp idegen. A huszas évek szovjet prózája is nagyszerű volt.

- *Az ember egyszercsak elkezd írni. De az alkotómunkát mindig megelőzi egy döntő élmény. Valami, talán még a gyermekkorban. Nálad...?*

- Egy jelenetre emlékszem. „Egy ember elaludt”... Mi fejtünk. Egy csavargó átment a téren. Lefeküdt a padra és elaludt. Eltűnődtem azon, hogyan élhet, mi lesz vele? Ez az első novellám. Lényegében ugyanaz, amit azóta is írok. A táj és a kellékek, lényegében készen álltak. Később aztán a napilapokba olyanforma novellákat írtam, mintha egy öreg újságíró találta volna ki. Ha egy fiatal írótól olyan novellákat látnék, mint amilyeneket én írtam jó néhány évig, eltanácsolnám a pályáról. Hála isten, a Tisza Kálmán tér erős élményanyagot adott, és azt nem tudtam kihagyni. Sok bajom volt a hagyományos novellával, azzal, hogy egy novellában feltétlenül történni kell valaminek, és van eleje, közepe, vége. Ezzel rengeteget vesződtem, mire rájöttem, hogy nem feltétlenül ez a döntő.

- *Beszélhetünk alkotók és írástudók felelősségéről?*

- Erről mindig beszélhetünk. Az írástudóknak a saját mesterségüket kell elsősorban érteni, és azt kell tisztességesen végezni.

- *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

- Azt hiszem, elég szerény szerep jut az írónak. Nem hiszem, hogy túlságosan törődniek vele.

- *A generációd helyzetét milyennek érzed?*

- Nem teljesen vigasztalan. A fiatalok megbecsülik, amit például a költészetben Nemes Nagy Ágnes neve jelent. De nem akarok nevekkel dobálózni. Egzisztenciálisan nagyon szerény, de normális helyzetben élnek. A napi gondoktól mentesültek.

- *Melyik a kedvenc hősöd, akivel esetleg azonosulsz?*

- Az ember némiképp majdnem minden figurájával azonosul. Legrokon-szenvesebbnek nekem Csempe Pempe tűnik, naiv, de törhetetlen hite miatt.

- *Mit gondolsz, a jövő mit tartogat neked?*

- Remélem, még nem zárult le az élet, még vannak lehetőségeim. Remélem, még utazni is fogok, ami minden frászával együtt nagy lehetőség és kísérlet. Talán látok még egy igazi, jó magyar válogatottat.

- *Kijársz a meccsekre?*

- Most már nem.

- *A magányt ismered?*

- Gyerekkorom óta. Egyrészt mint érzést, de valóban rengeteget voltam egyedül. Ültem a szállodai szobákban és vártam. Feltehetően csak elfogadtam. Valószínűleg nagyon riasztó volt. Egyébként igen gyakran vagyok egyedül, de ez olyan magány, ami feloldható.

- *Tudod mi a haláltélelem?*

- Nem tudom. Csak az életfélelmet ismerem. Tele voltam különféle félelmekkel. Nem szeretnék meghalni. Ami körülöttem van, azt mindennel együtt vállalom. De a betegségektől félek és a fizikai gyötrelmekről.

- *Mit csináltál a háború alatt, hol éltél?*

- Nagyrészt Pesten voltam, különböző kórházakban. Ez apám zseniális művelete volt. Ő vitte be a különböző iratokat a katonaságnak, hogy beteg vagyok. De mindez óriási idegfeszültséggel járt, féltem, hogy egyszer mégsem sikerül a dolog. Egyetlen sorozáson voltam. Ott alkalmatlannak minősítettek. Később mindig megtudtam, ha sorozásra készülődtek, és akkor befeküdtem a kórházba. Az apám meg bement a bizottság elé és az ifjúsági regényemet letette az asztalra: „Iván fiam ezt küldi a hazának.” Óriási elhithető erő volt benne. Vagy ki kellett volna végezni, vagy el kellett fogadni, amit mondott. Én

szív és tüdőt jelentettem. Eleinte a János kórházban feküdtem, majd az ostrom alatt a Csengery utcai Charité kórházban voltam. Ott ismertünk egy orvost. Bent is rémes volt, razziák voltak.

– *Édesapád egyénisége nem hatott rád nyomasztóan?*

– Nyomasztott, de csodáltam. Nem félt semmitől, és soha nem gondolt a következő napra. Az ő látványa mozdított engem a rendezettebb élet felé.

– *Nélkülöztlél vagy szenvedtléd eddigi életedben?*

– Sokat nélkülöztem... A szállodák között volt egy periódus, amikor a Pongrác úti lakótelepre ingyen beengedett bennünket a gondnok. A földön aludtunk kabátokon. Lírai pillanatban mondhatnám mesebeli nyomornak is, de egyáltalán nem volt mesebeli.

– *Voltál életveszélyben?*

– A háborús időszakban, a razziák alatt, mivel nem tűntem különösképpen betegnek. Hozzátehetem, hogy nagyon félttem, de nem a haláltól, hanem az odáig vezető úttól.

– *Hiszel a barátságban?*

– Feltétlenül. Mindamellett nekem nem voltak nagy barátságaim. Még akkor is hiszek a barátságban, ha meglazulnak vagy tönkremennek.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Hogyne, persze. A gyűlölet jó... Az íráshoz sok mindent hozzáadhat.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem hiszem, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Persze, persze... Többet kellene mozogni a szó szoros értelmében. Isten őrizze, hogy az írói szűk világot értsék ezen, de meg kellene nézni egy Teleki teret Párizsban és Londonban. Ez nem jelenti azt, hogy megírnám. Nagyon érzem magamban az ázsiai lustaságot. Hogy ezen mit értek, nem tudom pontosan. De mint gyűjtőfogalom...

– *Milyen a közérzeted?*

– Egészen elviselhető.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Nem, azt hiszem, nincsenek. Az írás nem értendő ez alatt. Szűkebb körben szeretek kószálni szenvedélyesen. A mozit sem merném szenvedélynek nevezni. Kávét iszom, sokat, de nem azon a fokon, amit szenvedélynek lehet nevezni.

– *Látom, televíziót is vettél...*

– Sokszor hetekig nem nyitom ki. Szeretném kinyitni, de ő nem hagyja. A televízió nagy lehetőség. A tévétől illik irtózni, de én nem irtózom tőle, csak nem hagyja magát eléggé szeretni.

Jól megnézem Mándy Ivánt. Lehetséges, hogy mégis zsillettel borotválkozik? Meg kellene kérdezni. Félreértené...

– *Milyen újságokat, folyóiratokat járatsz?*

– Nem... Soha nem járatok lapokat. De azért olvasok. Olykor megveszem. Egyetlen a Rádióújság, az jár. Régen sokat dolgoztam a rádióknak. Ez volt az indítéka, aztán megmaradt ez az újság.

– *Kártyázni tudsz?*

– Nem. Ehhez furcsa módon semmi érzékem sincs. A legprimitívebb játékot sem tudom megtanulni.

– *Hiszel az emberiség haladásában?*

– Nem a legjobb úton látom az emberiséget. De mivel mégis életben kell tartani magamat, megpróbálok hinni.

– Gondolkodtál már azon, hogy a tér miben helyezkedik el? Túl a kozmoszon mi van?

– Nem . . . Csak valami kíváncsiság és iszonyat tölt el. Inkább elveszettség érzését kelti bennem. Nagyszerű kísérletek folynak, de mivel inkább a földön tartózkodunk, itt kellene berendezni egy elviselhető életet.

– *Mi a véleményed a munkáról?*

– Ad egy bizonyos tartást az embernek. Odáig nem szabad fajulnia, hogy elviselhetetlenné váljon.

– *Sok szó esik mostanában a fiatalokról. Te milyennek látod őket?*

– Sokáig nyomon tudtam követni, de az utóbbi időben kevésbé. A Vera fiatalságát még igen, azt ismertem is. A mostaniak? Sokszor azt hiszem, egészen mások az alapvető tulajdonságok, szinte mintha egy másik bolygón élnének. Riasztóan romantikusak a lelkük mélyén. Sokszor a kereszténység kezdő korszakára emlékeztetnek. Közben attól félek, alig várják, hogy ők töltsék be azokat a helyeket, amiket az idősebb nemzedék foglal most el. A lelkük mélyén azért talán öregek, spekulatívak. Ezek csak feltevések . . .

– *Van olyan filozófus vagy irányzat, ami közel áll hozzád?*

– Nem, semmi . . . Ezt nem könyvelem el erénynek, mert illetet volna némi érdeklődést tanúsítani a filozófia és a természettudományok iránt. Ebből meg lehetne konstruálni az öntudatos műveletlenség eszményét, de erről lemondok.

– *És a nők? A nők mit és mennyit jelentenek az életedben?*

– Tudod, volt egy nagybátyám, aki semmi egyébben nem foglalkozott. Állítólag az úszósportban volt valami szerepe, de lényegében semmi egyébben nem foglalkozott, csak a nőkkel. Korán meghalt. Én tisztességesnek éreztem az életét. Szép szenvedély. Ilyen töretlenül én nem mertem vállalni, mivel ezzel-azzal mégis foglalkoztam közben . . . De valamiképp a legtöbbet jelenti. Nagyon sokat tud segíteni az emberen egy nő, és nagyon sokat tud ártani is. Nagyon tudnak elmesélni, annyira minden összegyűlik bennük. Primér formákban. Ezek szép mondatok, de a döntő élményt mégsem ez adja velük . . . Tényleg a legtöbbet jelentik nekem. A nőkön belül egészen külön helyet foglalnak el az életemben a presszónők. Talán, amiért korábban mindig oda menekültem áldatlan családi helyzetemből, ahol, hogy sematikusan fejezzem ki magamat, otthont találtam. A presszónők uniformisától egy időben úgy elájultam, mint régen a cselédek és varrólányok a katonaruhától . . . A bezárt Hungáriából az egyik presszóslány a Lukács különlegességi cukrászdába került. Szörnyű név, ugye? Egyébként jó hely, második otthonom, de a lány nem tudta megszokni. Bementem. Észrevett: „Mándy úr, igyon meg velem egy kávé a Hungária emlékére” – mondta és sírva fakadt. Így a honvágyat és a hazaszeretetet még nem láttam megnyilvánulni.

Nem jut eszembe több kérdés. Iszunk egy kis bort. Embereket emlegetünk, írókat. Nézem az ovális ebédlőasztalt, a pálmát az ablak előtt s a vak televíziót.

Már az ajtóban vagyok, amikor kiszakad belőlem a kérdés:

– *Iván, mivel borotválkozol?*

– Zsilettel . . . Késsel felmetélném magamat. Zsilettel jó borotválkozni. Szeretek szappanozni . . . A fürdőszobában egyébként biztonságban érzem magamat. Ott nagyon szeretek lenni.

Így Mándy. Az ajtóig kísér.

Az utca már sötét. Esik. Áznak a kőangyalok.

Montessani

– Egyszerűen nem ismeri az előnyszabályt! – A ballonkabátos férfi előredőlt, aztán hátra. Így ingott előre-hátra, mint maga a közönség, és közben ilyeneket kiáltott be a pályára. – Minden valamirevaló bíró tovább engedte volna Böröndit! Ilyen helyzetben megállítani valakit!

Sötét árny hajolt át a pálya túlsó feléről.

– És ez már nem az első tévedése!

Zúgott, morajlott a tribün.

Odalent a pályán pedig egy ujj határozottan lefelé mutatott. A labda abban a pillanatban ott volt azon a ponton. Valaki arrébb pöccintette, de az ujj rendíthetetlenül mutatott arra a pontra. Ugyanakkor megszólalt egy jejes hang.

– Elek!

A labda a régi helyén volt, de a hang kérlelhetetlenül folytatta.

– Ha azt hiszi, hogy magának mindent lehet, hát akkor nagyon téved. – Aztán egy szó, amitől a játékos megdermedt. – Ez indolencia!

Elek kék-sárga dresszben, félvigyázzban állt. Odafent elbődült egy néző.

– Na tessék! A tanár úr. Már megint előveszi a noteszt.

Megszólalt a kórus.

– Ta-nár úr! Ta-nár úr!

A bíró nem zavartatta magát. Felső zsebéből elővett egy kis noteszt. Még egyszer Elekre pillantott, aztán beírt valamit. Aggályos, szigorú arccal hajolt a notesz fölé. A játék állhatott, a nézőtér bömbölhetett.

Egy mozdulat. Tessék elvégezni a szabadrúgást! Széttárt karral állt, síppal a szájában, akárcsak így akarná átrepülni a pályát.

Fehér mezés játékos állt neki a szabadrúgásnak. Csípőre tett kézzel, ráérvösen. Aztán rászúrta.

A bíró a labda mellett futott, kecsesen, öntudatosan.

– Lecsósok! – hallatszott odafentről. – Hajrá, Lecsósok!

Hosszan elnyújtott, kétségbeesett kiáltás. Benne volt a mérkőzés vége. És, hogy a drukker utál hazamenni, utálja mindazokat, akik otthon vannak. Egy darabig még itt ödög a pálya körül, elkap valakit, a mérkőzésről magyaráz, a bíróról, aztán elindul. De mégiscsak volt valami remény ebben a kiáltásban. Hogy talán az utolsó percekben rákapcsolnak a Lecsósok, megfordítják a mérkőzés sorsát, csodás játékkal, pazar kombinációkkal, amiket még a válogatott csapatból se lehet látni, és amiről majd hetekig lehet beszélni.

A Lecsósok nem kapcsoltak rá.

A másik csapat se kapcsolott rá. Két játékos a partvonal mellett kergetőzött, szinte függetlenül a labdától. A labda egyszerre csak kint volt a nézők között.

A partbíró beintett.

A bíró a karórájára nézett.

– Időőő! – zúgott a közönség. – Időőő!

A bíró megint a karórájára nézett, és füttyült. Ebben a füttyben elszállt a pálya, elszálltak a csapatok. Ahogy fölpillantott a karórájáról, egy lélek se volt a pályán. A tribünök is üresek voltak. Ezen egy kicsit elcsodálkozott. A magányos tribünt nézte, mintha el akarna vele beszélgetni.

Újságpapír indult el a tribünről. Üres sörösüvegek, elhajított papírrongyok, papundekli tölcser. Ez vette körül a bírót.

Lefelé indult a pályáról. Lassan ment, hátratett kézzel. Szóke II.-nek menekülnie kellett a pályáról. Ez jutott eszébe. Szóke II. csónakon hagyta el a pályát, rendőri fedezet mellett.

Pillanatra megállt. Nem, hát neki nem kellett menekülnie. De ha bármi történne, ha a tribün megvadulna, akkor se ítélné másképpen.

Tovább baktatott.

A pálya elmaradt mögötte. Hosszú, homályos folyosón ment végig, de akkor már nem rövid nadrágban. Meglehetősen színehagyott tropical öltöny. Megigazitotta karján a ballont, bekopogott egy üvegablakon.

Árnyék a tejszínű üveg mögött. Egy kéz kicsúsztatta a borítékot.

– Nem volt könnyű mérkőzés – mondta a kéznek.

Az ujjak várakozóan szétterpeszkedtek, ő meg beszélt.

– Volt egy igen vitás helyzet. Előnyszabályt alkalmazhattam volna. Pontosabban: mindenki más előnyszabályt alkalmazott volna, de én . . .

A kéz visszahúzódott. A bíró zsebre tette a borítékot.

– Ugy cselekedtem, mint Montessani.

Ezt egy lovasszobornak mondta. Hatalmas, üres téren állt a szobor. A lovas haja éppen olyan bodros, mint a ló sörénye. Kardjával a messzeségbe mutatott.

– Ott voltam azon a Közép-Európai Kupa mérkőzésen. – Szembenézett a szoborral. – Forró hangulat, többen berohantak a pályára, de Montessani tántoríthatatlan volt.

Kép egy szobában. Két sorban a játékosok. Az alsó sor guggol. Középen a kissé kopaszos, acélos tekintetű bíró. Kezét az egyik játékos vállára teszi, és ettől a mozdulattól a futballista már nem is földi lény. Aztán egy nagyobb kép. Ugyanaz a bíró egyedül áll a pályán, a félvonal mellett. A kép alján a dedikálás. Carlo Montessani. Törlőrongy szalad át a képen, és egy kedvetlen női hang. „Mondja, hány képet szedett össze erről az alakról?”

– Montessani maga a jellemzilárdság – mondta a lovasszobornak. – Talán akadtak bírók, akik jobban át tudták tekinteni a mérkőzést, de ami a jellemet illeti . . .!

Úgy érezte, hogy egy nő ül a mögötte levő padon. Még mindig a szoborra nézett, közben nagyon lassan megfordult. A pad üres volt. Egyáltalán, mintha soha senki nem ülne ezeken a bárkaformájú padokon.

Meg lehet érteni. A vasárnapot inkább otthon töltik az emberek. Bár sose lehet tudni. Mindig akadhat valaki, egy nő, aki unatkozik . . . Megkerülte a padot. Be kéne ülni valahova. Egy pohár sör? Ebéd? Egyszerre elfáradt, ahogy végigbaktatott az utcán az erkélykockák alatt.

Szönyeg lógott a magasból, tánczene szólt. Egy férfi kellemetlenül édeskés hangja.

– Rendben van, szóval ma se akarsz jönni sehova?

Hányinger. A bíró megállt az erkély alatt. Hogy egy férfi így gügyögjön!

– Az egészet csak azért csinálod, hogy engem letegyél.

Nem csodálom. A bíró a hosszan előrenyúló árnyékát nézte. Egy ilyen alakkal szóba se lehet állni.

A hang elmaradt mögötte. Ismét a tánczene hallatszott.
Megállt, mint aki vissza akar fordulni. Beszélni kéne a nővel. Hagyja faképnél azt a gügyögő majmot, ezzel nem lehet egy levegőt szívni!

Kivel lehet egy levegőt szívni?

Mélységes szomorúság fogta el, ahogy megkérdezte. Ki az, akivel egy levegőt lehet szívni? Beírta a kérdést a kis noteszbe.

A vendéglőben mindig talál valakit az ember. Játékosok, szurkolók, ismerősök Pestről.

A vendéglő kertjében ült. Sört kért sóskiflivel. Gyerekkora óta szerette a jó, ropogós sóskiflit. Tenyerét előrecsúsztatta az asztalon, a kisasszony után nézett. Kellemes, kövérkés formák. Egy ilyen nő ismeri az embereket.

– A sör rendben van, mondta, ahogy a nő visszajött, – de a kifli...

Biztos volt benne, hogy most elindul egy beszélgetés.

– Mást rendelt? – A nő féloldalasan állt, mint aki már nincs is ennél az asztalnál.

– Nézze meg ezt a kiflit. – A bíró hangja türelmes volt.

– Hát kifli.

– Csakhogy én sóskiflit kértem.

A nő arca fáradt lett. Belebámult a kosárába. Vállat vont.

– Ha legalább az egyik sós lenne... Az egyik a három közül.

– Adjam a panaszkönyvet?

– Nem, én nem kérem a panaszkönyvet. – Sértődötten kiegyenesedett. Mereven ült egy értetlen, fekete fal mellett. – Nincs más, mint panaszkönyv?

Elhallgatott. Tudta, hogy a nő már nincs mellette. *Visszaküldöm a panaszkönyvet, ha idehozza, azonnal visszaküldöm.*

Nem hozták a panaszkönyvet. Maradt a sör és a kifli.

– Megiszol velem egy fröccsöt? – Zömök férfi ült le hozzá vastag, szürke zakóban.

– Melyik vonattal jöttél? – kérdezte a bíró.

– A délivel – mondta a másik. – Estig semmi dolgom. – Kesernyésen elmosolyodott. – Aztán színpadon vagyok.

– Mit hoztál le?

– A Sába királynőjét.

Megint előkerült a kisasszony. Sötét rosszállással nézett a bíróra. *Már a barátját is idehozza!*

A bíró még egy pohár sört kért. A másik meg fröccsöt.

– Remélem siker lesz – mondta a zömök férfi. – Persze, sose lehet tudni. A Pánikra esküdni mertem volna, és a végén majdnem megverték.

– Valahol, mintha azt olvastam volna, hogy feloszlatják a Régi Filmek Barátainak klubját.

– Szó volt róla.

Megjelent a fröccs, megjelent a sör.

– Csak Pestre kerülnék előadónak, vagy legalább a peremvárosokba. – Ivott, majd végigsimított a haján.

Ezt mindig elmondta, valahányszor összeakadtak. A végtelen utakat, a lehetetlen átszállásokkal, a kisvárosi szállodákkal, ahol sose ébresztik fel időben.

A bíró elmosolyodott. – Egyszer már meghallgatlak.

– Ugyan! Csak éppen eldarálom, mikor készítették a filmet, ki rendezte, kik voltak a főszereplők... pedig hidd el, tudnék én nekik mást is mondani...

az atmoszféra, a film atmoszférája . . . dehát még azt a tíz percet is alig bírják ki! Azt mondtam, nem lehet tudni, mi tetszik nekik? Hát lehet tudni! Mindenhol az Orgonavirágzást kérik. Hogy mikor hozom már az Orgonavirágzást?

– Azért csak akadnak egypáran, akik . . .

– Akadnak. Egyszer néhányan megvártak a mozi előtt.

– Engem is megvártak a mérkőzés után.

A barátja ránézett, ő meg elhallgatott. Aztán folytatta. – És nem azért, mert meg akartak verni. Éppen ellenkezőleg. Gratuláltak az ítéletemhez.

A Régi Filmes a fejét csóválta. – Sose mondtad, hogy népszerű vagy.

– Azt most se mondom. De vannak néhányan, akik bíznak az igazságomban.

– Az igazságodban. – Elmosolyodott. – Különben én is erre gondolok, ahogy ott ülök a sötétben, és nézem a filmet. Csak dobogjatok, modom magamban, csak prüszköljetek, köhögjetek, harákoljatok, és csapkodjátok a zsöllyéket, de egyszer ti is megértitek, hogy mi az igazi film.

– Megértik – bólintott a bíró –, biztosan megértik.

– Vagy nem értik meg. – Vállat vont. – Azt hiszem, felmegyek a hegyre.

– Miféle hegyre?

– Az ér a legtöbbit az egészben. Ülök egy sziklán, és belebámulok a levegőbe. Neked is ajánlom.

– Megpróbálhatjuk.

Egy sziklán ültek a kopár hegyoldalon. De inkább, mintha guggoltak volna.

A bíró váratlanul megszólalt.

– Egyszer majdnem szétszedték a pályát egy ítéletem miatt.

– Egy ítéleted miatt?

– De én tudtam, hogy nincs igazuk. Az igazság . . . – Montessani jelent meg előtte. Egy Montessani-nyilatkozat. – Nincs külön Real Madrid-igazság, Arsenal-igazság, Juventus-igazság . . . igazság csak egy van. Úgy értem, hogy az ember ne törődjön az angol, az olasz közönséggel, akiknek mind megvan a maguk külön igazsága, hanem csak az osztatlan igazsággal törődjön. Mint Montessani. Igen, ő tudta, hogy . . .

– Mi az a kezében?

Ki tudja, mióta gyűrögette azt a cédulát. De most kibontotta, és elolvasta.

– Kisvárdai Paplan–Újlaki S. C. Ez lesz jövő vasárnap.

Kipottyantotta a cédulát a kezéből. Nézte, hogy száll lefelé, hogy tűnik el. Összehúzta magát a sziklán, és most már csak hallgatott.

ARATÓ KÁROLY

Felvételek M.-nek

*Vinnének már, dorong-lábaim visznek,
az estét futtában begombolom,
rajtam a skarlát inget,
összeütődő fahangú bokákkal
inalok eléd utcacsőndet
lyuggató kopogással –
macskakövön pamutgombolyag: nesztelen
huppan, gurul feléd képzeletem.*

*Idő havaz: hócsillagok,
kavargó pillanatok, drótkoronás
fákat roskasztó prémfehérbe
öltöztet pelyhező várakozás;
ablakok törtekintete
topogásomra szegezve,
billegtetve szárnyaid emeletről
lassú kört írva ereszkedsz le.*

*Arnyékom szorítom állam alá,
elkezdek játszani neked
erkélyed alatt brummogó
cigánybanda helyett –
orgonasíp: zendül a gégém,
holdfelmutatáskor bújja neved!
Lehajtott fejű éjszakák
padsorában érted perselyezek.*

*Hókás találkozásaink a porondon
körbedobognak tolldiszesen,
lobogásunk suhogtatom,
karikásként közéjük csördítem!
Lámpalázás bűvészkedők,
varázsolunk galambot:
pityegő vágyat tenyerünkre
s nem kapunk tapsot.*

*Lépésnyire jelenünktől sötét
szemüvegű kétely leselkedik,
míg ringatod a megszoportatott
szomorkodást, derüt: jóllakott ikreid
– kémkednek, nyomoznak: bírjuk-e majd?
hegesztett arcú rokonok,
recsegnék csigolyáik – halljuk a zajt:
gerinc, izület berozsdásodott.*

*Im, a márványtalapzat, hol
magasodhatnánk: két szobor,
akkor is mozdulatlanul,
ha fejünkre verebek hig véleménye hull!
De mesterünk mielőtt vésní,
faragni kezdett volna,
kisurrantunk a műteremből
riadtan, lábujjhegyen osonva.*

*Hátunk mögött város dődörész,
bukdácsol motyorászva,
láthatáron barnára sült
dombok fonottkalácsa –
szatyrunkban lött nyulakként
nagyfülü képzetek,
himbáló fejük nyomot ír:
orrukból vér csepeg.*

*Füstölön hurkás delelő,
szalonnás messzeség,
hazalátogatókra vakkant,
vicsorog loboncos vidék
– csalogatjuk, hívjuk! Önkeretes
mozaik-ég alatt
settenkedő falu,
ránkbámul, elszalad.*

*Kiváncoztunk susogó zöldbe –
vele már szemünk, fülünk is tömve!
A felhuzott szív egyszer
fölébreszt: csörgő vekker!
Hasas felhők, dörgéssel terhesen,
homlokunk körül úsznak –
vihár fészüli hirtelen
villámként sercegő hajunkat.*

*Tigris-manccsal pótozkodók,
horkanva is játszani tudnánk,
de érdes nyelvvel nyalogatjuk
sebektől roncsolt, heges bundánk;
borzolódvá zajtól, neszektől,
vigyázva: ki közelít meg?
nézzük tisztásunkon hancurozó,
elképzelt kölykeinket.*

*Akár áruház tetején
nadrágot neofigurák,
húzzuk, szarait huzigáljuk:
megfeszül köztünk a világ –
kigyulladva tetőtől talpig
rángatjuk kette:
– de nem reped és nem szakad:
sugárzik széttéphetetlen.*

Az utolsó hullám

Kevés koraérett, pontosabban kevés érett gyerek akadt az osztályban, az önmegtartóztatók alkották a többséget, közöttük a legjobb koponyák. Besoroltam közéjük, ellestem különösebben nem meggyőző, de nekem nagy könnyebbséget szerző érvelésüket, mert sántíthatott bárhogy a megokolás, mindenképpen támogatta a tiszta szerelemről vallott felfogásomat. Amióta biciklitulajdonos lettem s többé nem tisztátlan manőverekkel küzdöttem az „égi szerelemért”, zaklatottságom, büntudatom szinte napok alatt megszűnt. Valahányszor a sátán megkísértett, nem oly közvetlen és oly valóságosként undok módokon, mint Szent Antal sorstársamat, felpattantam biciklimre, két-három órát száguldottam, és a sátán máris indulhatott más préda után, mert velem a siker reményében egy ideig nem próbálkozhatott.

Hála az ilyenformán megszerzett testi-lelki egyensúlynak, a tanulásra fordított időt eredményesebben használtam föl, javultak a feleleteim, javultak a jegyek. Az osztály elitje emberszámba vett s nem úgy kezelt, mint egy kültekeli csavargót, aki az egyik pillanatban még barátságosan beszél, a következőben álnokul elgáncsolja a dolga után indulót, kárörvendőn kiröhögi, vizsla szemmel lesi, mint áll talpra, hogy a következő pillanatban megint leteritse.

Bizalommal viseltettek irántam, befogadtak maguk közé. Velük látogattam el a román operába, ami az akkori izgatott légkörben forradalmi cselekedet számba ment. Tőlük hallottam először arról, hogy a jövőre nem egészen úgy kell felkészülnünk, mint ahogy a szüleink képzelik, mert vezető állásba emelkedni nehezebb lesz, mint eddig volt. Nehezebb, mint annak idején apáinknak. Az értelmiség különben a békekötés utáni helyzetbe se beilleszkedni, se betörni nem bírt, kivéve néhány hajlékony alkatot.

Apám kisebbségi politikus volt, a Magyar Párt ügyvezető alelnöke, ebben az időben már félig vagy egészen, bukott politikus. A döntés még nem történt meg, de gyakran szóba került, hogy Erdélyből Magyarországra költözünk. Iskolatársaimmal való beszélgetéseimből s a magam körül látottakból, leszűrtem néhány következtetést.

Egy nap összeszedtem minden bátorságomat és apám elé állottam. Bármennyire féltam tőle, bármennyire zavart szótlanúsága s az a szokása, hogy soha nem bontotta ki a témát, amit szándék vagy véletlen elébe vetett, amit akartam ezúttal világosan és érthetőn elmondtam. Két dolgot kértem tőle, ahhoz képest, hogy a jövőre vonatkozólag úgy dönt-e, hogy továbbra is Kolozsvárt maradunk, vagy úgy, hogy kivándorlunk Pestre. Ha az utóbbi a szándéka, kérem, küldjön ősszel magyarországi iskolába, hogy legyen időm az ottani szokásokhoz, követelményekhez alkalmazkodni és sikerrel érettségizni. Ha viszont úgy határoz, hogy Kolozsvárt maradunk, akkor tegye lehetővé, hogy a nyári vakációt román lakta területen töltssem, lehetőleg az ókirályságban, legalkalmasabb város Jasi volna, mert az állam nyelvének ismerete nélkül nem valószínű, hogy az érettségin átengednek.

– Előbb vizsgázz, aztán majd beszélünk róla.

Ezzel bocsátott el, ezzel a „majd”-dal, melyet haláláig, harmincéves koromig, mint valami varázsigét vagy inkább pajzsot használt, valahányszor sürgős lett volna dönteni, intézkedni, cselekedni, s ő sem erre, sem arra nem volt képes. Ez az első „majd” volt, már mint az életbevágó majdok közül, úgy hogy én, ha nem is megnyugodva – hiszen megnyugvásra vagy nyugtalanságra csak valamely ügy megtárgyalása után kerülhet sor – de semmiesetre sem úgy búcsúztam apámtól, mint akinek a jogos kérését meg sem értették, vagy elutasították. Ekkor még bízam benne.

Megfeszített erővel készültem a vizsgára, s az előző évinél összehasonlíthatatlanul jobb bizonyítványt hoztam haza. Apám elégedettnek látszott s mint ilyenkor mindig, valami dallamot dudorászott a foga közt. A jó hangulat felbátorított, szerényen megkérdeztem hát:

– Ugye, apa, nem felejtette el, amit kértem?

Arca elborult s én restellkedtem, hogy úgy viselkedtem, mintha nem bízna benne s ezzel megsértettem. De ez a rossz érzés, sok minden más érzéssel együtt elenyészett. Zsebemben a jó bizonyítvány, előttem a nagyvakáció, amelyre évről-évre úgy vágytunk, mint a legszebb ajándéokra; játékaival, kalandjaival, ilyen meg olyan gyönyöreivel szüntelenül foglalkoztatta képzeletünket. A szabad idő megváltoztatta az életem kiterjedését, randevűk Ilussal, tündéri séták a sétatéri tó árnyas oldalán a lógó bajszú szomorúfüzek bánata alatt, francia órák a melegben zsirosan izzadó Matild néniével, edzés a KAC pályán, ebben az időben futottam legjobban. Somodi bácsi két futót osztott be mellém, háromszáz méterre, az egyikkel száz métert futottam, a másik a kétszázazas vonalnál indult egy szempillantással előttem, s a célíg behoztam az előnyét.

– Brávó, brávó, remek futó leszel – biztatott Somodi.

Kirándulások a Hólya-erdőbe, az Árpád-csúcsra, a Szamos mellé, vagy Kányamálba, flekken-sütéssel egybekötve, bicikli túrák, zsúrok a lányos házaknál, tánciskola, vasárnapi össztáncok, oboa leckék Kotracsek mestertől, a román opera első oboistájától, esti séták barátokkal, ismerkedés Adyval, Baudelaire-rel, Móricz Zsigmonddal, sőt a koraérett Henrik révén Joyce-szal, Kováts Jósikával együtt szerkesztgettük az „Ifjú Erdély” „Somvirág” című rovatát, ez is sok elfoglaltsággal járt. Zsúfolt program minden napra, öröm minden napra, mindig más- és másfajta, és remények újabb örömökre estéről estére. És én a távolabbi jövő érdekében habozás nélkül, de fájó szívvel lemondtam az élet e csodálatosan színes és gazdag örvényléséről.

Még néhány „majd” félénk és bizonytalan érdeklődésemre, s mikor már-már úgy látszott, hogy kívánságomat végleg elnyelte a feledés, apám behívott a szobájába:

– Tessék a jegy. Ez és ez a vonat visz Málnásra. Ekkor és ekkor indulsz.

– Köszönöm, apa – rebegetem fél-örömmel, fél-gyanakvással. Örömmel, mert még soha nem utaztam s az utazás mindig kaland, mindig élmény. Gyanakvással, mert Jasi helyett, ahova kéredzkedtem, Málnásra küldött.

Málnást nem tudtam hova tenni, bármilyen furcsán hangzik, magyarázata abban keresendő, hogy a mi évfolyamunk, csakúgy mint a minket közvetlenül megelőző és közvetlenül követő évfolyamok, a tantervátváltoztatások hisztériás forgatagában hanyódtott. Latin nyelvből kétszer vettük át ugyanazt az anyagot, első gimnáziumtól ötödikig, majd ötödiktől nyolcadikig betűről-betűre, a kémia kimaradt tanulmányainkból, érettségi előtt mégis úgy hirtelt, hogy érettségi tárgy lesz. A rögtönzéseknek ebben a lavinájában, a többi közt

a földrajz majdnem elsikkadt. Jasiról, minthogy ez a város fontos szerepet játszott a moldvai fejedelemség történetében, tudtam egyet-mást, Málnásnak hírét sem hallottam.

Megpróbáltam kérdezősködni, apám válasz helyett a vonatösszeköttetést magyarázta el. E tekintetben bámulatosan tájékozott volt, nemcsak a fővonalakat ismerte, de a helyi járatokat, a bekötő vonalakat, fejben tartotta a menetrendváltozásokat. Egyszóval mindent tudott, amit a közlekedésről tudhattott; egy szuperállomásfőnök vezett el benne.

Nem a Málnásra követendő útvonal kidolgozása az egyetlen adatom, ez talán nem is volt komplikált. Miután valahányszor mód kínálkozott rá, mindenhol nyomoztam e rejtélyes ember után, K. Béla barátom negyven évvel később még mindig friss csodálkozással emlékezett apám e tárgyú előadására, egy közös utazás alkalmával, valamely félreeső vonalon.

Nem előbb, a helyszínen tudtam meg, hogy egy divatjamúlt, elhanyagolt fürdőhelyre kerültem, a lakosság néhány román tisztviselőn kívül, székelyekből állt. Apám egy Balog nevű kisbirtokossal állapodott meg, hogy szállást és ellátást ad, Balog a maga részéről Tökés tiszteletes úrral kötött tehermegosztási szerződést. Az időt felerésztt Balogéknál, felerésztt Tökéséknél unatkoztam végig.

Másra mint unatkozásra Málnáson nem adódott mód. Balogéknál két rokonszenves, de egymásra allergiás ember, – mondhattam bármit, szavaimat mindig egymás ellen játszották ki. Gyereük nem volt, ismerőseik megint csak nem. Tökések családját, hála a tiszteletes egyenletes kedélyének és bűbájos tizenkétéves leánykájának, kellemesebb légkör övezte. Dehát sem a lányka, se vendéglátóim nem illettek hozzám.

Gyerekkorunkban könnyen barátkozunk, Málnáson azonban nem volt ki-vel barátkozni, programról magam gondoskodtam. Eleinte félénken és ötlet-telenül, órák hosszat könyököltem szobám ablakában s élveztem a szemközti ház munkaidőben otthon maradt lakóinak, a nagyanyának és unokáinak ízes nyelvi megnyilvánulásait. A vénasszony háztartási teendőit végezte, a gyerekek – köztük egy szökehajú, tündérszép kislány – az udvaron játszottak. Néha összekaptak, a lármára a vénasszony kirohant a konyhából és iszonyú káromkodásra fakadt. Nem kutatta, ki hibás, ki nem, átkait arra ontotta a gyerekek közül, aki első látásra ludasnak látszott ebben vagy abban. Legtökéletesebb káromkodását tovább adom az utókornak:

– Inkább a kerítésnek verte volna apád a f . . t, mint hogy erre a nyomorult világra b . . n, az én örök keserűségemre.

Ezúttal a címzett a szöke angyalka volt, aki nem sokkal ezután e szavakkal fordult játszótársához:

– Battam a valagyod.

Vendéglátóim biztattak, hogy ha már itt vagyok – mert ők sem értették, hogy miért vagyok itt, ha tudóm és minden más szervem ép – használjam ki az alkalmat és látogassak el Tusnádra, nézzem meg a Szent Anna tavat.

Tusnádra gyalog mentem át, az erdőben pihenőt tartottam és mialatt – füzetem a térdemen, kezemben ceruza – a rímen vagy a készülő vers következő során gondolkodtam, egy őz anyyira megközelített, hogy szinte érintett. Fejmozdulatom megrémítette, vad dobogással rohant el.

Nem oly irgalmatlanul, mint Málnást, de a nyaralók Tusnádot is elhanyagolták. Tudtommal az a szokás dívott akkoriban, hogy egész villákat vettek bérbe s jóformán mindent a vendég hozott magával, ha ágyat esetleg nem, ágy-

neműt föltétlenül. A tusnádi hegyre úgy emlékszem, hogy haboszöld, a derekáig nyírfák tenyésztek rajta, feljebb a fenyők sötétzöld birodalma következett, a csúcs belenyúlt a felhőkbe, de körös-körül az ég tisztán kékllett.

Ugyancsak gyalog – vagy nagyrészt gyalog – látogattam el a Szent Anna tóhoz. Hazamenet az országúton a terhe alatt roskadozó öreg székely asszonyt láttam. Egy darabig előttem ment, bizonytalan léptekkel, mire utolértem, már kimerülten ült. Az első ösztönöm segítségre késztetett, de nem tudtam, miként szólítsam meg. A pillanat elmúlt, visszafordulni resteltem. Olykor-olykor felszínre bukkan ez az elmulasztott alkalom, akárcsak egy másik; Pécsen, hófúvásban, átellenben a járdán elvágódott egy öregasszony s én megint csak nem avatkoztam be, lolott megtehettem volna. Ma is szégyenkezem passzivitásom miatt s ma sem látom világosan, miért viselkedtem közönyösen.

Jártam az erdőket, és hogy mégse múltak haszontalanul az idő, románul tanultam iskolai tankönyvből, amely se jobb, se rosszabb nem volt a többi iskolai nyelvkönyvnél, verseket írtam szakmányban, s minthogy védőangyalom, a bicikli Kolozsvárt maradt, ahányszor a sátán megkísértett, annyiszor buktam el.

Valamelyes mozgalmat vitt ebbe a nyomasztó eseménytelenségbe Tóth tanár úr érkezése. Rajzot tanított a kolozsvári Mariánumban, Málnásra akvarelleket festeni jött, velem egy szobában szállásolták el. Ismerkedés céljából kikérdezett erről-arról, többek között, hogy miért jöttem ide. Válaszom meg-lepte, de megjegyzés nélkül hagyta. E beszélgetés során szerzett tudomást arról, hogy oboázni tanulok.

Egyik reggel, hogy korábban ébredt, mint én, széles vigyorgással közölte velem:

– Éjjel nagyon szépen oboázott.

Málnási tartózkodásom idején egyedül ez alkalomból kacagtam szívből, hangosan, én akinek még manapság is kacagásra áll a szám.

Napközben a falu kiürült, este felé férfiak, lányok hazatértek. A szemközti udvaron, ahol a csúf beszédű vénasszony és a tündérszép unoka lakott, a legények néha összemérték erejüket. Szerettem volna beállni közéjük, mert szinte pipet kaptam, annyira szomjaztam a sikerre, emberi közelségre, társaságra, megint a félszegség gáncsolt el.

Sehol másutt nem láttam ezt a fajta vetélkedést, az is lehet, hogy Málnás környékére sem jellemző, hanem rögtönzés szülte. Egy jókora dorongot kellett egyik végénél marokra fogni, s úgy dobni fel, hogy minél messzibb érintse a földet, mindegy melyik felével. Ahhoz, hogy valaki nagyot dobjon, előbb megfelelő egyensúlyba kellett billegtetni a dorongot, különben kárbament a belevetett erő.

Néztem a legényeket, észben tartottam a legnagyobb dobást s egy dél-előtt, hogy senkit nem láttam a közelben, magam is megpróbálkoztam a doronggal. Minden megerőltetés nélkül, jóval hosszabbat dobtam, mint a győztes székely legény. Öröm, öröm, sőt siker, ha úgy akarjuk, de magánsiker, magánöröm, amit nem hitelesített közönség.

Egyébként a málnási székelyek – férfiak-nők egyformán – vékonycsontúak, cingárok voltak. Tökés tiszteletes fejjel magaslott ki közülük, a szélességéről nem is szólva. Valamilyen egyházi ügy kapcsán a tiszteletesnek Sepsiszentgyörgyre kellett utaznia, kísérem el, indítványozta, örömmel tartottam vele. Úgy beszéltek meg, míg ő tárgyal, én körülnézek a városban, külön a lelkekre kötötte, hogy a múzeumot – mely egyedüli a maga nemében – el ne mulasszam megtekinteni.

Követtem tanácsát. A múzeum különlegességét, és ebben a sepsiszentgyörgyi múzeum alighanem egyedülálló az egész világon, a székely ezermesterek munkái alkotják. Híven a belémoltott előítéletekhez, ámulattal elegy csodálattal szemléltem ezeket az eszelős, semmire sem használható, de tömérdek időt, rengeteg leleményt elemésztő szerkentyűket: – tucatszám sorakoztak az egyáltalán nem, vagy csak ötletszerűen mozgó örökmozgók, palackba épített virtolások, miniatűr szökőkutak, vizimalmok, szélmalmok, szövőszékek s ami a legdöbbenetesebb: órák! Igen, bükkfából vagy tölgyből faragott kakukkos vagy ingaórák, a szerkezetükben semmi hiba, mert egy-két percig lépést tartottak a múlt idővel s csak azután buktak bele az eleve reménytelen vállalkozásba. A magyar nevelésügy leglátványosabb csődje.

– Ugye, érdemes volt megnézni – kérdezte Tökés tiszteletes diadalmasan. – Láthattad, mennyi tehetség van ebben a népben.

Akkor láttam, most inkább azt látom, hogy öbelőle, paptársaiból és a tanítókból mennyire hiányzott épp az a fajta tehetség, amire a terméketlen, sovány kenyeret adó székely hegyek között szükség lett volna.

Mielőtt elindultam a múzeumba, megmondta melyik vendéglőben ebédelünk, hogy ott keressem. Pantagrueli társaság fogadott, református papok valamennyien, ez alkalommal találkoztam első ízben tömegesen azokkal a „hústornyokkal” – a kifejezés Tabéry Gézáé –, melyektől csak úgy hemzseg irodalmunk. Parasztszármazékok voltak ezek a papok is, akiknek a torkán féltucatjával csúsztak le a flekkenek. Ugyanazt a jelenséget figyeltem meg itt, amiről Illyés Gyula írt a Puszták népében. A cingár, vagy éppen nyiszlett szegényparasztok gyerekei, mihelyt kikeveredtek az otthoni nyomorúságból, hústornyokká gyarapodtak.

Még néhány vers, néhány feljegyzés székely nyelvi sajátosságokról, néhány séta az erdőben, és elmúlt az nyár.

Katonaság, hadifogság, betegségek, Rákosi korszak – az elkerülhetetlen, az akaratomon kívül álló, a sorsszerű megpróbáltatásokat sztoikus lélekkel fogadtam mindig, tanúk rá, akikkel együtt reszkettem a lábatlani „zsákban”, együtt szenvedtem a mariupoli hadikórházban. De efölött az élmény fölött máig nem tértem napirendre, egész életemet átszövi, mégsem fogadtam el, annyira idegen tőlem, annyira értelmetlen, annyira céltalan. Nem tudok napirendre térni afölött, hogy fiatalságomnak az a része, ilyen szégyenletesen ostobán ment kárba.

Még ha minden erőmből akarom, sem feledkezhettem meg a Málnáson elvesztegetett nyárról, mert egyenes vagy járulékos következmények újra és újra felidéztek.

Szusszanásnyi pihenés után, megkezdődött a tanév s vele az érettségi ámokfutás és egy teljes évi szívós tanulás után bukás a vizsgán. Vagyis az első komoly erőfeszítést követő kudarc. A fájdalmat nem enyhítette, hogy felkészültem a bukásra, hiszen az ősi alma-mater-ről, a református kollégiumról már tudtuk, hogy korszerűtlen módszereket követ. Az első tanár, aki modern szellemben oktatott, egyik román tanárunk, Belea tanár úr volt, ma már az ő módszere is elavultnak számít.

Némi vigaszra volt kilátásom az atlétikai versenyen, amelyre szorgalmasan készültem s abban reménykedtem, hogy a súlydobásban elért eredményemmel nagy meglepetést keltek. A szünetekben sorra versenyeztem az osztály súlydobóival és valamennyiüknél nagyobbab dobtam. Hatvannyolc kilómmal én voltam az osztály legjobb súlydobója, de ezt csak én tudtam. Az év-

végi versenyen az egész kollégium megtudhatta volna, a hagyományos verseny azonban valamely okból, évtizedek óta először, elmaradt. Ettől a kárpótlástól is elestem.

Félig a kudarc, félig a kudarc közvetlen előzményének hatására megrendült a biztonságérzetem, megrendült az értelembe, a munkába, a családba, a társadalomba vetett hitem. A kudarcélmény a lehető legszerencsétlenebb módon épült bele a személyiségembe, legmélyebb rétegében sértette meg. Ebből az első, oly könnyen elkerülhető kudarcból – aztán a kudarcok egész serege következett s egy olyan életérzés, vagy közérzés, amely ellentétben állott a vérmérsékletemmel. Ebből következett az épináli kudarc, csakúgy mint a belgumi szégyenletes megfutamodás, amit a tetejében átkoztik magam és mások használatára. Megmagyarázni nem tudom, de az a gyanúm, hogy számos megfejthetetlen eredetű reakciónak ebbe az élménybe nyúlik a gyökere, a megokolhatatlan benuulásoké éppúgy, mint máskor a siker hajhászásáé.

Mielőtt tovább boncolgatnám a fejleményeket, az anyagiakról szólok. Az az összeg, amennyibe a Málnáson eltétlenkedett nyár került, a családi költségvetéshez képest nagy áldozatot jelentett, bőven futotta volna belőle másfél havi tartózkodásra az Okiráltságban. A szegénységre nincs jogunk hivatkozni.

Azonfelül, hogy nem okos dolog egy fiatalembert előregyártott kudarcokkal dobni bele a mindenképpen küzdelmes életbe, még kevésbé célszerű tétlenségre kárhozhatni, amikor tanulni szeretne s ezzel megzavarni időérzékét, mely a fiatalok legsebezhetőbb oldala. Két elveszett hónap mindenképpen két elveszett hónap, ha mégoly leleményes magyarázatok fűzérjeivel futtatjuk be. Arról pedig, hogy nyelvtanulás szempontjából mit vesztettem, pontos példával szolgálhatok. Évekig bifláztam a németet – csakúgy mint a román – könyvekből. Aztán kiutaztam másfél hónapra Bécsbe – a saját keresetemből –, s ott annyi idő alatt több német tudást szedtem föl, mint odahaza tizegynehány évi gürcöléssel.

Ősszel Magyarországra költöztünk, ott eltengődtem egy évet. Huszonnyolcban másodjára szenvedtem át az érettségi idegfeszültségeit Kecskeméten, ahol a tetejében gonorrhoeát kaptam egy érdektelen hivatásostól, mert az a gyönyörű tizenhatéves cigány lány, akivel az írásbeli vizsga idején ismerkedtem meg, közben maga is hivatásos lett, de nem Kecskeméten, hanem Pesten. Akartam vagy sem, a málnási nyár Kecskeméten is megkísértett.

Apám egyetlen alkalommal szánta rá magát, hogy lendít a sorsomon, akkor sem személyesen, csupán levelet írt a külügyi államtitkárnak. Tekintélyét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy levélbeli kérésének eleget tettek. Szolgálati ideje leteltével, a bukaresti sajtó attasé le akarták váltani, s engem neveztek ki a helyére, próbaidőre. Feladatokat elláttam, mert a román sajtószemlét kapásból lediktáltam, egyéb kötelességeimnek ugyancsak megfelelttem, hála akkor még épebb francia nyelvtudásomnak. A követ s a tanácsosok figyelmét természetesen nem kerülte el, hogy románul csak nyögve beszélek. A havi hatszáz pengős állást ott kellett hagynom, mehettem vissza Pestre, ahol a Szociográfiai Intézetben havi nyolcvanért néztem szembe a reménytelennek látszó jövővel. Málnás emléke.

Utoljára 1949 tavaszán gáncsolt el a málnási mulasztás. Menekülni szerettem volna a rádióból, mert a légiónyi tehetségtelentől, akiket ráerőszakoltak az intézményre, már-már lehetetlenné vált a munka. Az irodalmi osztályt vezettem, egyúttal műsorigazgató voltam, meg a hatvankét tagú házi társulat

vezetője, azaz színigazgató. Megkötötték a magyar-román kulturális egyezményt, amelynek egyik programpontja a budapesti egyetemen felállítandó román intézet volt. Főként azért, mert írásaiban mindenkor a békés román-magyar koegzisztencia mellett foglaltam állást, 57-ben Nagy István írt erről az Útunkban, a minisztériumi körök választása énram esett, noha vajmi kevés tudományos munkásság szólt mellettem. Felhívott T. Gábor és megkérdezte, hogy vállalnám-e az intézet vezetői tisztjét.

– Hogyne vállalnám – feleltem habozás nélkül.

Azt hittem, hogy a feladatom az intézet megszervezésén felül a reprezentálás. Ebben a hitemben nyugodt lélekkel megmaradhattam volna, csak hogy akkor még nem tájékoztam némely tanszékvezető professzor sajátos munkastilusáról, ami abban foglalható legtömörebben össze, hogy az egyetemnek feléje sem néz, munkáját megbízott előadókkal végezteti s ha egyáltalán leereszkedik és könyvet ír, akkor csak a szándék, a dicsőség és a tiszteletdíj az övé, a tényleges munkát valamely szürke beosztott végzi. Nemrég egy nyugdíjszakértő kiszámította, hogy egy efféle tudományos ingyenelő nyugdíjas korában havi tízezernél többet kap. A sokat kárhoztatott egyenlősdit alaposan megszüntették.

A miniszter nem engedett el első szóra a rádiótól, T. Gábor megint felhívott, azzal hogy kihallgatáson magam kérjem elbocsátásomat. A megbeszélés folyamán megtudtam, hogy előadásokat kell tartanom.

Nekem?! Románul! Megrémültem.

Arra elszántam magam, hogy a kinevezést elfogadom s majd utólag meintegetődzöm, hogy nem így képzeltem, de hogy én magam kérjem kinevezésemet a félelmetes Révaitól s a kérés után valljak szégyent, ami egyben azt is jelentette volna, hogy félrevezettem, becsaptam, ahhoz már hiányzott a bátorságom.

Nemcsak gyáván viselkedtem, hanem égbekiáltó szamárságot követtem el. A józan megoldás a következő lett volna. Miután kineveztek és az intézetet annak rendje-módja szerint megszerveztem, tanulmányi célból Romániába utazok két évre, az első kollégiumomat hazatérésem után tartom meg, sajtó- és rádió-nyilatkozatok tűzijátéka közepette.

A málnási, majd a többi megrázkódtatás valamit összeroppantott, megrepezített bennem. Ennyi és ennyire fölösleges kudarccal nem indulhat következmények nélkül ember a pályáján. Talán ebben rejlik a magyarázat sok érthetetlen reakcióra. Bár az is lehet, hogy mindez önáltatás.

Málnáson elmúltott egy nyár. Elmúltott üresen és haszontalanul. Holott lehetett volna szép és színes: – a gyermekkor utolsó nyara; lehetett volna eredményes: – a férfikor első nyara.

(Folytatjuk)

Tedd le a kést

*Torzsák közül, kezekben késsel
mutatsz rám. Védekezel.
Szemed mögött zuhog a zápor. Fázom.
Se házam, se fegyverem.*

*Ami volt, arcod meredélyén
szivárog, puskaként tüzel.
Árnyékom lyukas kökerítés
árnyéka. Cipelem.*

*Meghallgathatnál. Bűnös is mentheti
bőrét ítélet előtt.
Késednek nincs nyele, dobd el!
Nem érzed? Vérezel.*

*Ez a város északi része.
Kőbánya, katlanok. A zöld
repedésekbe fogódzik, tüntet.
Szövetségem se kell?*

*Ez már nem harc, önvédelem.
Hát ne ellenem! Megszökik
lábamon át a gyáva állat,
de a torzsa marad.*

*Nyugodj meg. Eddig se léggömb
emelt. Minden, ami van itt
naptárunkból kapott nevet,
kezünk által szabad.*

*A torzsák is. Újra fejelni
csonkjukat nem lehet.
Halál árán sem. Tedd le a kést!
Szabadítsd meg magad.*

*A nap pénzről süt. Ahol
moha, ott a meleg.
Arra van dél. Tedd le a kést.
Nem védem magamat.*

Halottak napja

*Halottak napja: visszapillantó tükör,
vizsgálja szemnek, emberségnek,
akiket te mutatsz,
azok már nem előznek.
Sebességük fűszálak élein,
porszemeken cikázik,
arcuk
csontok roncsaiban ázik.
Mértanuk pontjai között
a közúti szabályok
érvénytelenek,
életünkre igazolások.
Meghívás nélkül jelen vannak
kanyarokban, mozdulatokban,
tekintetük, mint jelzőlámpa
bennünk villan.
Tükörbe nézünk, megalázkodunk,
mindnyájan fehér bárányok vagyunk,
virágot hintünk az útra,
fejünkre hamut,
miközben őket ünnepeljük,
azaz magunkat ünnepeljük,
hisz nincsen visszaút.*

*Krizantémok a temetői buszon,
fejem körül virágok,
glória, mennyei kalap,
harmattal áldott.
Fehér lobogókkal a város
kiözlök a kapukon,
mindenki megadta magát,
nem villog szurony.
Csak az évek, a nyavalyák
szűkülő sorfala vigyáz,
dércsipe árnyékuk felett
siránkoznak a fák,
megálló vasa, csonka kereszték
tükörképe szalad.
Arcom mögött a Tejút mozdulását,
köszöntöm halottaimat.
Nagyanyámat, Katona Juliannát,
s a másikat, Farkas Katalint.
Friss fakereszt ablaka mögül
nagybátyám még némán visszaint.
Aztán újra a sejtek szava.
Ülök a buszban, térdemen fiam.
Körben a téboly tűzkarikái.
Halottak napja van.*

Notesz

Produkción: bohóc ledobja maskaráját a porondon, letörli a festéket, még jobban nevetik. Ki felelős a magányért?

*

Szeretem a töredékeket, viszolygok tőlük. Majdnem megütve nem ütötték meg a hallgatás mértékét.

*

Minden nagy alkotásban van valami determináltan szomorú; minden nagy jellemben, végtelenen kitárulkozó tájban, minden kiemelt, maga létébe elkülönített tárgyban. A magába visszatérni tudó görbe már nem ad fel magának új feladatot. A visszavonulásnak, a *be*-csavarodásnak ez a mozdulata az utolsó üzenet, ami még értelmezhető. Magukba-idegenedett értékek Pantheonjában járunk. Hasonló ez a platoni ideák kirakatához: üveg mögött, dermedt tökélybe zárkozó próbababák. Várják; eltűrik, hogy olcsón felöltöztessük őket.

*

Megértésből származó tévedés; tévedésből származó megértés. Minden pszichológia.

*

Az út természete, a kitűzött cél természete. Egybeesés? Amiről szó lehet, inkább: a karambol etikája, a karambol stratégiája.

*

Következetes tagadó nem lehet forradalmár.

*

Emberbarát – *jobban* gyűlöli magát, mint az embertársait.

*

Látnivaló, hogy a keménység megbukik. Látnivaló, hogy megbukik a szeretet is, olyan rettenetesen kizárólagos.

*

Utolsó mondat: most *megnézem* a halált.

*

Az utolsó, maradék szótag – az értelem biztos tehetetlenségével és bátorságával – hidnak dobja magát, túlsó part nélkül.

*

„Menjetez innét a kamerával, ember haldoklik itt, nem valaki...”

*

Nem tudok címet adni. Nem tudok megnevezni. Illetéktelen. Illetlen. Ráfogás. Szűkítés. Tágítás. Félrevezetés. De azon is rajtakapom magamat,

hogy mindez: késleltetés. Holtpontra föl, s ott a csendnek adni át a helyet. Semminek nincs címe. Mindennek ugyanaz a címe. Nincs *neve*, csak *név* van. Végülis.

*

S. Gy. érzékenyen nyomoz az élettrajzi, intim, alkotás körüli adatmorzsák után. Végülis igaza van – miért ne? Még egy konkrét, alkotói hasfájás sem ártatlan, s még egy Lucky-monológ struktúráját is tovább árnyalhatja... – Nyomoz az „androgín” jegyeim után, a *Pontos történetek, útközben* kapcsán. De mehetne tovább; s akkor a *Saulus* vagy az *Atléta*, vagy bármelyik írássom kapcsán is. Ti., hogy nem ez és az; hanem *sem ez, sem az*. Hanem mi? Nyilván harcban a polarizáltsággal, a polarizáltságért. A lehetőségek kimeríthetetlenek. Egy kő, egy fa hajlásszöge, egy spárgadarab a földön, egy rés a falon, egy mozdulat önmagában, mint lefutás – az ilyen behelyettesítődés-kihívások játékában a *polarizált „nemi kötöttség”* még vízjelként is alig marad meg. De a „nemi kötöttség” – hogy mégis nevezzük valahogy – annál inkább. Felteszem, hogy aki egy kővel nem tud „orgazmusig közösülni”, az *igazán* az ágyban se. Csak milyen ritka! Napokra megvigasztal egy ilyen ki-, vagy inkább *belépés* emléke.

*

Közérzet: növekvő *távolság* mindenütt, mindenben. Kritikus saját-jelent. Műsoronkívüli. Üzemzavar közelléte. Egyre anyagszerűbb csend. Kifelé marionett-közvetlenség; mégis, valami tél kezdete. De kitől, mitől búcsúzni? Helytelen idő-fogalmak, tér-fogalmak, félelmek megalkuvása ez is. S talán nem is tél; ontológiai nyár. Tények, helyzetek, megéltségek sugárzó temetője – az ablak ide nyílik. Ettől félni kell? Fáraszt a szem *tárgyas* élessége. Lassan becsukódni, mielőtt becsukódnék – legalább a saját szabadságom nyitottságával. Edződni az „irreverzibilis variánsokhoz”.

*

Ha csakugyan van „gondolkodási akauzalitása” az elemi részecskéknek, mért lenne képtelen gondolat a levelek, szirmok vonalaira kidolgozott grafológia?

*

„Tehát értjük akkor – minden világos, megfogható, mint a nyitott ablak üvegén a rálehelte párafolt...”

*

Bergson: „Az élet hajlam, s minden hajlam lényege kéveformán bontakozni, növekedésének pusztá tényével széttartó irányokat teremteni, melyek közt megoszlik a lendülete. Ha visszanézünk saját történetünkre, mindegyikünk láthatja, hogy gyermekkori egyéniségünk, bár oszthatatlanul, mégis különféle személyeket egyesített magában, melyek – mert születőben voltak – együtt maradhattak. Ez az ígéretekkel teli határozatlanság a gyermekkor legbűvösebb varázsa.” – Harmincöt éve, még diákként, H. B. tanáromat kérdeztem, hogy az ember mikor kezd öregedni. „Abban a pillanatban, mikor célt kezd találni” – mondta; mintegy Bergsont folytatva. Vagyis képzeljük úgy, hogy a belénk-írt, belénk-épített többszörös skizofréniaától igyekszünk szabadulni a céljainkkal. Az abszolút *pan*-közérzet viszont az abszolút skizofrénia, isteni-gyermeki skizofrénia, ami már nincs, nem is lehet „önmaga” tudatában, mert önmaga tudatában benne *van*. Tagadással, megtagadással, elválasztással, redukcióval kezdődöm. Mint „én”, öregséggel, halállal kezdődöm. Csak halálom kedvéért élhetek.

*

Semmi nem jellemzi olyan maradéktalanul egymást, mint a múlás és állandóság.

*

Plinius: „Elvesztettem életem tanúját, félek, ezentúl hanyagabban fogok élni.” – Aztán: magamat elveszíteni, és koncentráltabban élni.

*

Nem győzelem; hódító kiegyezés.

*

„Volt perc, mikor azt hittük a lövészárookban, hogy a béke is olyan, amit össze lehet hajtogatni, mint a kapcát, a hosszú alsót, s egy jól megválasztott pillanatban, amikor örülni akarunk, ünnepélyesen szét lehet bontani. Álmos trükk-nosztalgia! Feküdjünk vissza a lőszeresládára. Még van egy kis idő a váltásig . . .”

*

Jól működik az esze; s nagy önelégültséggel mindig a természet mérték-egységei szerint. Aggályosan konkrét, s úgy érzi, valóban mindent elkövet, hogy az legyen. Botcsinálta „irracionalista”.

*

Földön heverő, behúzott ernyő a zuhogó esőben, tócsák karéjában. Körvadászat az egyszál vad.

*

Vasárnap délután, nyár. Üzemen kívül helyezett laktanya a Duna-kanyarban. A kavicsos utat felveri a gyom, néhány betört ablakon keretre szegezett átlós deszkák. Az őrfülke nyitott ajtaján is átlós lécz. A főkapu közelében lapos tetős, sivár cementépület, vasrácsos ablakokkal. Ezt lakják (a gondnok?); a csukott ablakokon piros függöny. A ház körül, a magas burjánba veszve, ferdére rogyant nyugágyban fürdőruhás, kövér nő klöpli-függönnyel foltoz. A burján-sűrűből táskarádió szól. A műúton egymás után csapódnak el a hétvégi autók, motorosok, égnék meredő horgászbottokkal. A tábla betűit – Fényképezni Tilos – mintha frissen festették volna.

*

Gyufás skatulya aljával leüti a bogarakat, hamutartóba kotorja, rágyújt, szórakozottan gyufacsikkkel pörzsölgeti a potrohot, lábakat, szárnyat. Sajátos, sercegő hang. A forróságtól az izelt testszerkezet pontos összjátékkal finom mozgásokat végez. Újra éled, meghal. Persze. *Itt* kezdődik, folytatódik, kezdődik.

*

Maris nénivel beszélgetek, a kidőlt kerítés mellett. „Jó föld az” mondja. „De nem ám úgy, hogy le van szarva. Oda is kell azt rakni.” Később újra eltűnődik. „Az a jó hizó, amelyik a vályúba szarik.”

*

Fiatal legény meghal a tahi úton, otthon terítik ki, otthon ravatalozzák. Az arca nagyon piros. Az egyik rokon piros rózsákat hoz, azt akarja a halott feje köré tenni. Zsuzsi néni rászól: „Azt ne! Az a két piros nem megy együtt.”

*

Mozdulatlanságig fénybe bénított Duna-ág, kimosott gyökerű parti fák, a vízen lassan széttartó, sima érintetlenségbe áttűnő hullám-ék. Távolodó motorcsónak-zúgás. Diluviális.

*

Egy szű életkora. Egy tölgyfaasztal életkora. És a végeredmény. És a végeredmény szűjának életkora.

*

„Ezek a mai színek! Nincs bennük tapintat.”

*

Egy hang a kupé-zsivajban: „Ma már nincsenek Magyarországon apáca-csárdák!”

*

Búcsú. Ifjúság! Mennyi hiába jel. Csak árnya a kendőlobogásnak. Vihar-leverte gyümölcsök teljesen nyomtalan.

*

Cs. Külüs a nagyapjáról, Bátán: „Olyan öreg, hogy már kézzel eléri a gerendát, annyi a törmelék alatta.”

*

Csend a lármán túl? Milyen láрма a csenden túl? Rögeszmém, hogy a csend mögött nem csend van. S hogy a létezés nem lehet hangtalan. A Lét sem. A „szférák zenéjét” hajlamos vagyok szó szerint érteni. Mért lenne egy Béta-sugár néma? Fukar koncepció, hogy a hang levegőt igényel. S ha a Hang nem? Mit tudunk a „levegőtlenység”, a „semmi” esetleg zsúfolt kitöltöttségéről?

*

Egyszerű falusi ház, elhanyagolt gazdasági udvar, hátsókert. Nyáron itt maradunk, itt szeretnék dolgozni. Az udvar, a kert tele értelmetlen körakással, kavicsos homok-kupaccal, évek óta korhadó ág- és deszka-halommal. Fedetlen szemét, düledező ólak, félbemaradt cementépítmény, gödrök, hasznavehetetlen tárgyak. *De nem a miénk.* Valakinek fontos volt, most nem az, s még az eltakarításhoz sincs ereje. Kitaláljuk a burján apoteózisát. A takarás, a befedés ravaszul egyszerű művészetét. A ráhagyatkozást. Csalánnak, büröknek, mindennek értéke van, mert zöld. Csupán kis fészkeket gyomlálunk ki, ahová tököt, futót ültetünk – minden jó, ami gyorsan színfalat emel. Nem a miénk – s kéjjel, felfokozott esztétikai érzékenységgel munkálkodunk (azaz, nem munkálkodunk), hogy a dzsungelnek helyet adjunk egy nyárra. Ami pusztulni indult, pusztulhat. A gazda beleegyezésével. Ennyi a mentség.

*

B. fontos tanácsot bizott rám váratlan halála előtt egy órával: „*Pincében* kell csinálni a krémet, mert *tőnt* másképp lágyul meg a vaj, s nem lesz olyan *réteges.*”

*

„Te akarsz próféta lenni? Nekem van autóm.”

„A szocializmust nélkülem fogják fölépíteni. Ti arra vagytok büszkék, hogy a Horthy-idő alatt süttettétek a hasatokat, nem engedtétek kizsákmányolni magatokat. Én se hagyom. Most én süttetem a hasamat.”

*

Szinte mutatvány, ahogy I. szatócs svádával árulja és népszerűsíti a szocializmust idegenek előtt. Ahogy pult mögül mondódik a vevőnek, amit éppen *annak* kell mondani, piti biztossággal és cinkoskodó szókimondással, nem hallgatva el az áru rejtettebb hibáit sem, hogy annál nagyobb legyen a hitel. Még azt sem átallja, hogy lírai elparentálással ébresszen rokonszenvet és kedvet – „Vegye, becsülje meg, uram, ebből az áruból nem lesz több, se jobb, ha lesz.”

*

Nyomozom, hogy *mióta, mikor*. Az évek mögé kellene visszahátrálni, de úgy, hogy közben nem fordulnék vissza; vagyis hátrálva búcsúzni a folyton előttem hagyott jelentől, ami egyúttal egy tölem távolodó jövőbe is rohan, holott számomra ez a jelen a legközvetlenebb múlt, miután éppen én vagyok az, aki egy folyton hozzám közeledő múltba ereszkedem vissza, mint a legközvetlenebb jövőmbe, amiről ugyan hihetem, hogy csak látszólag jövő, de hihetem azt is, hogy az a másik jövő az igazi múlt, amitől távolodom, sőt, a múltak múltja, aminek távolodását még az is megpecsételi, hogy olyan közvetlen múlt előzi meg, amit magam előtt hagyva abból a jelenidőből szakítok ki, ami már jelenként is kritikus volt, hiszen éppen a hátrálásommal fosztom meg a lehetőségtől, hogy tiszta jelenként a jövőt számomra is érvényesen határozza meg, tehát egyértelmű előzmény és ok legyen, e helyett olyan múlt következményévé is teszem, ami számomra az éppen létesülő jövő, miután abba ereszkedem vissza... Mindez megnehezíti a pontosságot, hogy *mióta, mikor*.

*

Bejegyzés egy elképzelt, kutyabőrbe kötött, öreg Biblia hátsó lapján: „Ezerkilencszázhetvenegy Kisasszony Havában Burkus négy kölyköt szül. Pál nem lévén otthon, s mivel befogadó gazdájuk sem akad, Péter emészti el őket. Nylon zacskóba mindet, azt egy másikba, abba köveket, s együtt a Dunába. A belső zacskón elfelejt lyukat szakítani, hogy a víz gyorsabban beemenjen, így vonítva úsznak a víz tetején, egy darabig, míg a levegő mind ki nem jön. Előző napon még magnóra vesszük hangjukat, annyira kedvesek; s hogy megmaradhassanak így.”

*

A *Történelmi Nyelvleckék* c. népszerű sorozatból: „A hétkönapok semleges aktái közé iktatott Emberi Szabadságjogok Deklarációjának indigós másolatába csomagolt ebédpótló szalonna avasodó szagától dühbe gurult irodavezető hirtelen szanalási (likvidálási) javaslata nyomán megrémült dolgozók kollektív felkelése az Emberi Szabadságjogok Deklarációja eredeti példányának haladéktalan megszerzésére a szóban forgó ebédpótló szalonna átcsomagolása céljából.”

*

Társas sex. Még társasabb sex. Legtársasabb sex. Társalanságban társas sex. Társalanságban még társasabb sex. Társalanságban legtársasabb sex. Társasságban társalanságban sex. Társalanságban társas sex. Társalanságban társalanságban sex. Társalanságban társas sex. Társ-társalanság-társalanságban sex. Sexebb sex. Még sexebb sex. Legsexebb sex. SEX. SE. S. . ; , - :

Montázs

Virradó fák. Nappali gyökerek. Alkonyodó gyümölcs.

Kisiklás előtti másodpercek. Váltók kattogása csipkézi a fényképek szélét.

Ártatlanság. Alvajáró bűnök.

Hajsza egy szőkevény emlék után. Sebezhetetlen szintér.

Golyók. Játékháború. Szénsavpezsgés.

Végleges alapkötetétel, kokárdás babérkoszorúval. Diadalív, ködből ki-metszett négyszögekkel.

Világvégi táj. Nomád áramfejlesztők.

Senkiföldje a hátra és előre metszéspontján. Lehangolt szépség birodalma.

Gyáva előérzet, utólag.

Mese a távolodó képernyőn. Fejfekete, Kézszőke, Dobpepita, hárman. Mennek, mennek a világban.

Távozásukkal betoppanók.

Szüreti pukkanó békák érezik a csendet. A szódásüvegnek támasztott sétabot csontsima kampója érezetlen.

Habos fulladás. Hermelinzuhatag.

„Kel a madár, fekszik a. Fekszik a madár, kel a.” Hiányos mondatok kiárusítása az ószeren.

Részegség. Szavak keresztje.

Utolsó stáció. Az elrabolt világvég hivatalos visszaszolgáltatása.

Kannibál aranykor. „Szóval, vesepecsenye lesz, magánszafttal!”

Jobb lator, bal lator apokrif párbeszéde: „Az intelem arányait hogy nem értetted, te boldog!”

Árván csalódott. Családosan meghalt.

Vakok ünnepi vikendje. Kirándulás a fehér mágiába.

Két villamos közé szorultan elveszteni örökre. És ott berendezkedni.

Elhasznált gondolatokért cserébe elhasznált gondolatokat cserébe. Valutahiány.

Csibe-foszlány. Elefánt-foszlány. Mikroszkópikus testvériség.

Hiányában közlekedni, jelenlétében parkolni.

Kérlek! Törd össze a tükrömet! A szemembe nézz!

Körvadászat. Kéjgyilkosság.

Magányos, kispénzű; zajt kér a Főúrtól.

Néma! Mindig belőlem beszél.

„Hagyjátok élni az ösvények görbületeit!” „Nem hagyjuk.”

Alul a táj, fölötte gondolatok, középtűt hanyatt a sík fény. Perspektíva.

Virágszerető steril ollóval virágszeretőn vágja el virágszerető gyökerüktől.

Hellyel kínálják. Allva marad. Nincsenek illúziói.

Nagy szavak, sok kis pondró.

Fokozhatatlan masszivitás. Végső tájainkba visszavonuló átmenetiség.

Síkföldi étvágy. Síkföldi hatalom

Antik mitológia-intimitás. Görög. Meztelen óriás-testünkön bóklászó kicsi-kezünk.

Lény a lényben. Ráhajlás a ráhajlás. *Asilum anti-grammaticum*.

Kibérelt játékok. Magántulajdon gürizés. Állami rezon.

Démodé táj a holnapból; avantgard az őskori tegnaptól.

Elég a tundrák hatalmából! Sosem elég a tundrák hatalmából.

Vetköztet ,felöltöztet a lárma. Vetköztet, felöltöztet a csend. *A különbségen* inkarnálódó SZTRIPTÍZ.

*

Szent-szöveg töredékek:

„Mégmérni a magasságot a kicsivel, hogy a kicsi még elhatároltabb legyen, csak önmaga . . .”

„Nem nézni el a vigasz fölött, amit csak a mi tetteink nyújthatnak a mi tetteinkkel az ő tetteiért a saját tetteivel a közös tetteinkért . . .”

„Társam, keverj össze, húzzál belőlem, tedd magadba, keverjelek össze, húzzak belőled, tegyelek magamba, keverjenek össze, húzzanak belőlünk, tegyék magukba, keverjük össze egymás-magunkat, húzzunk egymás-magunkból, tegyük Bele, húzzunk Belőle, keverje össze Magát, húzzon Magából, tegye Magába. Finita.”

„Nagy szándékai elágazásába bonyolódva, Macska, nagy szándékai elágazásával hurokba köti az Egeret; nagy szándékai elágazásában hurokra kötve, Egér, nagy szándékai elágazásával hurokba köti a Macskát; nagy szándékaiba bonyolódva, nagy szándékai elágazásával hurokra kötve, nagy szándékai elágazásával hurokba köti, nagy szándékai elágazásába bonyolódva...”

(Mese-elemzés) Rézmadár. Szárnyát leszegi, hogy megértsen. Fejét lehajtja, hogy megszegyenítsen. Fiókait mégis szavaimmal hívogatja.

(Folytatjuk)

KAROLYI AMY

Néhánysorosok

GORDONKA A ZENEAKADÉMIÁN

*Picasso violinkulcs fejű lánya.
Végletekig pucér, mégis szigorú.
Szobor sarokban. Jelenésre vár,
terhes hasa Beethovent szülne már.*

MEDITERRÁN

*két meredély közt
agavék hidak viaduktok
tüskés tollas folyosók
denevérszárnyak
két meredély közt
kecskenyájak*

SUGÁRVÉDELEM

*a rosszul haltak pora jól tapad
fertőzött hamujuk megsebez
az emlékükbe nyúlni nem szabad
rázd ki a rongyokat*

RINGBEN

*s a pillanatok
míg kiszámolják a boxolót
acélharsonák recsegése*

egy kettő három stb.

vége

AZ ÓVATOSAK

Nyelvük se dugják ki a szélbe

EX-PADRE

Nyert az egyház, hogy elvesztette

BARÁTOK

*Rémülten bámultok arcába,
mint aki akasztott emberre néz
s tüstént iszkoltok sehovába
nehogy elvágni kelljen kötelét.*

SZÉPASSZONY

*macskapotájú
karotla-orru nő
karó-nyakon alamuszi tej
mindene kölcsönbe van
drogériából, patikából
haj, szem, sex, emésztés
semmije sincs
csak a pálinkás pohár
és pislogás a szomszéd lábosába
ügyesen elkanyarni
mit is kellene*

Balaton

KIK LAKNAK A BALATON PARTJÁN

A házat, amiben Balatonyörökön laktunk, Nógrády László gyermekpszichológus építtette. Mi özvegyétől, Maca nénitől vettük bérbe, s annak halála után fiának, dr. Nógrády Györgynek fizettük a csekélyke bért. A ház balszárnyában egy mészgyári munkás lakott a családjával, a másik felében mi. Az örökösöké volt a manzárd, továbbá egy szoba a földszinten, s a műteremnek nevezett konyhaszerű toldalék. A ház így körülírva hatalmasnak tűnhet. Furcsa ház volt, zezzugos, a mi időnkben már romos, szinte életveszélyes. Nógrády Lászlót valószínűleg becsapták annak idején a kőművesek. A ház nem egyszerre épült, hanem részletekben. Ahogy a szükség kívánta, mindig hozzá toldoztak egy-egy szobát, oldalszárnyat. A mai formáját, úgy tudom, a Tanácsköztársaság bukása után alakították ki. Akkor ugyanis Nógrády László elvesztette budapesti katedráját, s leszorult Balatonyörökre. Nyaralóját megtoldotta, s jellemnevelő intézetet alapított az idióta pógárgyerekek számára. Ezt annak idején magánintézetnek nevezték. Nem tudom, meddig működött ez az intézet. Talán a háborúig. Közlebbi kapcsolatba mi csak az örökösökkel kerültünk, s magával az épülettel. Az elmúlt húsz év nem használt ennek a háznak. Az a szárny, amelyben a mészgyári munkás lakott, már összedült. A mészgyári munkás azóta meghalt, a felesége pedig saját házat építtetett magának a Póragon. A ház nagy, legalább nyolcszáz négyszögöles kert közepén állt. Hatalmas diófák árnyékolták be az egyik felét, míg a másik felében korcs barackfák, bálványfák és szelencebokrok sorvadoztak. A kert hasonlított a házra. Az ötvenes évek elejére már nagyon elvadult, pusztult, korhadt. Ha szél támadt, nagy ágak zuhantak a földre, s nyikorgott, ropogott az összes fa s maga a ház is. A kéménybe sokszor belecsapott a szél, s a kályhák befelé okádták a füstöt. Később szélvédő kakast szereltem a kéményekre, de ha örvénylett, forgott a szél, ez sem használt.

A kert s a düledező zezzugos ház a falu és a villasor között helyezkedett el oly módon, hogy nem tartozott egyikhez sem. A ház mögött nyújtózott fel a dombra a falu. A mi kertünk s Vargáék kertje, ahonnan hosszú ideig a tejet hordtuk, szomszédos volt. A ház előtt keskeny út vezetett a csetényi pincesor felé. Az úton túl füves pusztaság kezdődött, amit Póragnak neveztek. A Póragon csak elvadult fű, krisztustövis és csipkebokor tenyészett. Az ötvenes években a Póragon túl kezdődött a villasor. Az úri nyaralók, s a nagy, öt-hat szobás villák két párhuzamos utca mentén rendeződtek külön kis településsé. A legrangosabb az első villasor volt. Onnan csodálatos kilátás nyílt a szigligeti öbölre, a nádasokra, nyiladékokra, hegyekre. Intim kis ajtók voltak a kertek végében, s egyenesen bele lehetett gyalogolni a Balatonba. Az első villasor impozáns dombra épült, a nyaralóknak a vízhez talán húsz-harminc métert kellett lépdelni mindössze. Minket ettől a világtól elválasztott a Pórag. Az elmúlt tíz évben ezt a senkiföldjét is kifarcellázták, s ma a nyaralók soka-

sága színesedik a falu és a régi villasor között. De az ötvenes években az a terület még vad, feltöretlen pusztaság volt. Örökké szél süvöltött a sovány fű felett, s a csenevész bokrokat tépdeste, pusztította.

Baloldali szomszédunk Takács néni volt, a falu hajdani jegyzőjének az özvegye. Akkoriban a kert jövedelméből, szobák kiadásából, s földek, gyümölcsösök eladogatásából éltek. Rajtuk túl egy keskeny utca vezetett a faluba s a falun túl a temetőbe. Az utcát Bucsi-köznek hívták akkoriban, mellette ugyanis egy jókora szőlő közepén Bucsiék háza állt. Ma ezt az utcát Csont Ferenc utcának hívják, a nagybányai iskola Balatonyörökön megöregedett és eltemetkezett s félig már elfelejtett festőművésze után. Jobboldali szomszédaink Reznikék voltak. Kertjük hasonlóan nagy volt, s a házuk is szép, fazsindelyes. Valamikor Pesten volt mozijuk, s annak a jövedelméből vásárolták vagy építették a győróki ingatlant. Ez a lépés jó ízlésre vallott.

Reznikék híres emberek voltak az ötvenes években. Nem a hajdani mozi miatt, arra már senki sem emlékezett. De akkoriban náluk lakott a gróf. A gróf, azaz Széchenyi Zsigmond, híres Afrika-vadász és író. A faluban mindenki úgy emlegette Széchenyit, hogy: a gróf. Ha a Reznikné átjött anyámhoz, az is csak azt mondta, hogy a gróf így, a gróf úgy . . . A gróf körül mindig történt valami apróság, ami a szomszédasszonyokat ámulatba ejtette vagy megbotránkoztatta. Széchenyi Zsigmond társadalmi helyzete az ötvenes években elég ellentmondásos volt. Balatonyörök lényegében kijelölt kényszerlakhely volt számára, semmi több. Szűkösen élt, sokat dolgozott. Hosszú évekig együtt utaztunk be a reggeli diákvonattal Keszthelyre. Széchenyi a Festetich kastély könyvtárában töltötte a délelőttöket, mint állományon kívüli segédező. Esténként otthon dolgozott. Szakkönyveket fordított, írt, lektorált. Az ablaka sokszor még éjjel kettőkor is világos volt, s áthallatszott a kertünkbe írógépének a kopogása. A helyi vezetők sokáig gyanakvással kezelték, s figyelték minden lépését. Ugye gróf . . . Mit lehet tudni . . . Amikor aztán a kormány fényes fekete autói fékeztek a Reznik-villa előtt, s a politikusok elvitték magukkal a gróft vadászni, a falu vezetői is engedtek az éberségből. A helyi emberek alig tudták, hogy ki is az a Széchenyi Zsigmond. Nem olvasták a könyveit, nem hallottak a híres afrikai, indiai expedícióiról sem. A falusi emberek számára csak egy gróf volt. Hogy a grófok sem egyformák? Ki gondolt akkor erre? Senki. Az az igazság, hogy a Csui-t, a Nahar-t, az Afrikai tábortüzek-et én is csak akkor olvastam el, amikor Széchenyi Zsigmond a saját példányait kölcsön adta. – A grófról sokat beszéltek a faluban s a villasoron is. Nem értették az életét. Ez nem is csoda. Széchenyi ugyanis ebben a kis Balaton-parti faluban nem úgy élt, mint a földművesek, s nem is úgy, mint az urak a villasorban. Úgy élt, mint egy értelmiségi, mint egy világjárt szellemi ember. Képeslapokat, szaklapokat járatott, örökké könyv volt a kezében. Sétált, elmélkedett, írt és levelezett. Hetenként egyszer-kétszer látogatókat fogadott . . . De nem vizitelőket . . . Széchenyi vendégei mindig messziről érkeztek. Kik látogatták? Például a kőröshegyi parasztok, erdőkerülők, juhászok. A régi emberei. Egy sem érkezett üres kézzel. Aztán nyaranta betoppantak hozzá a fővárosi színészek, írók, a könyvkiadók emberei, régi és új vadásztársak, muzeológusok, természet tudósok. Ezt látván persze a helyi előkelőség is megkörtönte a gróft. Széchenyi közvetlen, egyszerű modora azonban mindenkit zavarba hozott.

Széchenyi álma az ötvenes évek végén s a hatvanas évek elején valóra vált. Újra kijutott Afrikába. 1959-ben az öttagú magyar expedíciónak, mely

az 1956-ban elpusztult természetrajzi múzeum anyagát akarta pótolni, Széchenyi Zsigmond is tagja volt. Később, 1963-ban már saját szafarit vezetett Afrikába. Sok értékes trófeát, s kiállítási anyagot hozott haza a múzeumnak.

Az ötvenes években Reznikéknél egy Budapestről kitelepített zsidó házaspár is lakott. Betegek voltak mind a ketten. Csak nyugalomra vágytak és csendre. Meghúzták magukat a verandán vagy a fák alatt, és várták az estét, a reggelt, az ősz, a telet. A férfi aztán hirtelen meghalt. Hogy mi lett az aszszonnyal, arra már nem emlékszem.

Reznikéken túl hasonlóan nagy kertben, de aprócska, szűkös házban laktak Magyarék. Magyar Jóska jellegzetes figurája volt a környéknek. Szamarakat tartott, fuvarozott velük. Fuvarozott és kereskedett. Nem is igen tudtuk akkoriban, hogy mit csinál, miből él. Bibliái jelenség volt, ahogy a szamarak vontatta aprócska kocsiival megjelent. Azóta hallom, hogy eladta a szamarakat, s a község szolgálatába szegődött. Magyarékon túl az ötvenes években még szántóföldek terültek el, egészen a postáig. Azóta ezt a földterületet is beépítették. A környék a felismerhetetlenségig megváltozott.

És a villasor lakói? – Regényt érdemelne. Annyi biztos, hogy a villasori status quo a felszabadulás után megremegett, megrendült. A zárt úri kerteken, villákon keresztül süvöltött a társadalmi átalakulás kiméretlen, viharos szele. De kezdjük az elején. – Kezdetben volt a falu, a föld, a parasztok és a halászok. A föld és a szőlő a parasztoké volt, kivéve a partot, a vizet és az erdőt. Ezeket ugyanis a keszthelyi főúr, gróf Festetich Tasziló birtokolta. A századfordulón Balatonyöröknek még Meszes-Györök a neve, s a mai villasor helyén még szántottak-vetettek a parasztok. A filoxéra járványt megelőző időben jól jövedelmeztek a szőlők, s a gazdáknak eszük ágában sem volt nyaralókkal, idegenforgalommal vesződni. De a filoxéra elpusztította a szőlőket, s a pénz szűkösebben csörgedezett a faluba. Györök nagyálmú, örökké pipázó igazgatótanítója aztán kiadta a jelszót: fürdőéletet kell teremteni Balatonyörökön. Hirdetéseket tett közzé a pesti lapokban, s 1896-ban meg is jelent két család a parton, s ott töltötték a nyarat. 1901-ben már huszonnyolc család nyaralt Balatonyörökön. Az úri vendégek a parasztházaknál laktak, negyven korona havi bérért, s konyhát is kaptak. 1902-ben Balatonyörökön mindössze két villaszerű épület található, egyik abból is a falu közepén. Ekkor nyoma sincs még a mai strandfürdőnek, kabinsornak, partvédőműnek . . . A parton legelő terül el, marhacsordák állnak a térdig érő vízben. A fürdőzők a csordát kerülgetve jutnak a vízbe. A falu tanítója, Úst Gyula, s a jegyző nagyot és merészet gondoltak ekkor. Felkeresték Festetich Taszilót, s engedélyt kértek tőle a partvonal fásításához, kiműveléséhez. Csodák csodája, a mogorva Festetich Tasziló, aki ugyanebben az évben nem járult hozzá, hogy Fenékpusztán kiássák a régészek Nagy Theodorik szülőházát, s aki később Horthy Miklóst sem volt hajlandó fogadni, a györöki tanítót és jegyzőt fogadta, kérésükre rábólintott. Megszületett hát a mai liget, félholdnyi árnyék, üde, kulturált partsáv. Megszaporodtak a nyaralók, s egyre többen gondoltak állandó villa, nyáriház építésére. Legtöbben a györöki magaspart gazdáit keresték fel. A földművesek lassacskán eladogatták partmenti birtokaikat a pesti tanároknak, bankároknak, méltóságos és nagyságos uraknak. Az úri nép csak kétféle gazdától vásárolhatott földet. Vagy Festetich Taszilótól, aki sokkal nagyobb úr volt valamennyiüknél, vagy a földművesektől, akik önérzet dolgában semmivel sem maradtak el a keszthelyi gróf mögött. A mai villasor zömében a Tanácsköztársaság bukása után, a zsiros tanácsosi, főtanácsosi jövedelmekből épült. Horthy igyekezett

megfizetni a hivatalnoki kart, s a hivatalnoki kar igyekezett valóságos úrrá változni. Így aztán a negyvenes években már feledésbe merült, hogy az eredeti gazda a győróki földműves volt, s a villasori fiatalurak nem restelltek időnként „büdösparasztozni”. Ez a rossz hangulat szerencsére nem állandósult, s a villasor lakói közül nagyon sokan jó barátságban maradtak az eredeti gazdával, eljártak szőlőjébe, bort vásároltak tőle, elbeszélgettek vele.

1945-ben megroppant a villasor kasztszelleme. Az elhagyott villákba új lakók költöztek, az új lakók új szokásokat kezdtek meghonosítani. A fordulat éve körül néhány szép villa gazdát cserélt. A pesti bankárok, üzletemberek, nyugdíjas katonatisztek „rosszat sejtve” visszahúzódtak az aprócska Balatonparti faluba. Pénzüket házakba, telkekbe és szőlőbe fektették. A házak közül később a legnagyobbakat államosították, de a telkek közül egyetlen egyet sem. A telkekről a Rákosi adminisztráció teljesen elfelejtkezett. Így aztán egy-egy pénzembernek nyolc-tíz vízparti telke is volt, nem beszélve a szőlőkről s a mandulásokról. Ezekből a rejtve maradt telkekből keletkeztek a hatvanas évek bankbetétjei, autói, pesti öröklakásai, perzsaszőnyegjei. 1960-ban már kétszáz forintért adták a telkek négyszögölét, ma ezerötszázért. Ahol a családban felnőtt gyermekek, egyenesági örökösök voltak, az új telektörvény sem okozott zavart. Időben szétíráttak mindent, s amit nem lehetett, azt eladták. Persze olyan úr is akadt, aki a vagyonát perzsaszőnyegek formájában mentette át . . . Győrök közelében jártam egy prësházban, ahol még most is hatalmas perzsák lógnak alá a mestergerepdáról. Természetesen molyirtózva, becsomagolva, gondosan raktározva. A tulajdonos időnként elad egyet-egyet a szőnyegjeiből. Egy szőnyeg harmincezer forint. Az egészen nagyok ötvenezret vagy még annál is többet érnek.

A villasor lakói közül sokan már az ostrom elől lehúzódtak a vízpartra, s vissza se mehettek volna Pestre, mert a lakásuk, s mindenük, ami a fővárosban maradt, megsemmisült. Egyetemi tanárok, mérnökök, gazdatisztek rekedtek így végleg a faluban, s ezek, ahogy múltak az évek, beilleszkedtek a helyi emberek közé. Sokan megkoptak, elszegényedtek.

A villák államosítása körül nagy volt a herce-hurca. Akik idejében észbekaptak, azok hamis átírási papirokat készítettek az ügyvédjeikkel, vagy lakókat fogadtak. Az persze nem volt közömbös, hogy ki milyen lakóra tett szert. Akinek például sikerült elintézni, hogy a tanácselnök a falusi otthonából átköltözzön hozzá a villasorba, az megmentette a házat. Akinek szerényebb lakó jutott, esetleg egy sokgyerekes család, az lemondhatott a villájáról, akár államosították, akár nem. Az államosítások éppen olyan regényes fordulatok kíséretében zajlottak, mint később a villák visszaadása, illetve eladása. Az egyik volt katonatiszt például éppen börtönben ült a villák eladásának időszakában. A katonatiszt családja bent lakott a villában. Volt azonban még egy testvére. Az a gazda távollétében szemet vetett a villára. Meg is vásárolta az államtól, s a katonatiszt családját kiköltöztette a mosókonyhába. Mire a katonatiszt kiszabadult a börtönből, a háza már a testvére háza volt. Évekig nem értette, azt hiszem, ma sem érti egészen. Ezek az államosított és újra eladott villák sok bonyodalmat okoztak. Egyes Balatonparti falukban becsületes pártemberek, tanácsi vezetők is kísértésbe jöttek, s addig csúrték-csavarták a törvényt, míg az egyik négyszázezer forintos villát százötvenezerért, a másik háromezrezer forintos villát nyolcvanezerért sikerült megvásárolniuk. Egyik a fiának, másik a lányának, harmadik a sógorának . . . A vagyon még a szenteket is megkísérli, hát még azokat az embereket, akik nap mint nap látják, hogy mennyi pénz fo-

rog, milyen adás-vételek jönnek létre, milyen összegeket fizetnek ki egy-egy közepes ingatlanért. Az árak már régen az eget verik. De még mindig akad, aki megfizeti, akinek van miből kifizetni hatszázezret, vagy akár egymilliót is. Az ember csak járja az üdülőtelepek új utcáit és csodálkozik. Félig örül, hogy ime milyen takarékos nép ez a magyar, milyen jó ízlése van, milyen faragott kőből rakatja a házát, s félig gyanakszik. Gyanakszik, mert elkezd számolni. Akárhogyan szorozza, osztja az ember, a végeredmény egyértelmű: a bérből, fizetésből élők nem építhetnek ilyen luxusnyaralókat. Ha igen, akkor nem a bérből és fizetésből. Miből akkor? És kik ezek az emberek? De ezt csak közbevetem... 1950-ben nyoma sem volt még ennek a puccos gazdagságnak. 1950-ben sokan még a villasori urak közül is napszámba jártak, vagy beálltak Keszthelyen éjjeliőrnek. Nem kellett mindnek a pénz, de aki nem érte még el a nyugdíjas korhatárt, annak vigyázni kellett. A közveszélyes munkakerülés paragrafusát akkor nagyon komolyan vették. S egyébként is mindenki igyekezett a szegénység, a kopottság látszatát kelteni.

A villasor jellegzetes figurája volt akkoriban egy bankár és a felesége. Ezek annyira el voltak foglalva egymás iránti gyűlöletükkel, hogy a történelem hullámverését észre sem vették. Egyszer fát vágtam náluk... A bankár és a felesége nyugágyaikban feküdtek az udvaron. Gyümölcsöt eszegettek, s a következő párbeszéd villódzott közöttük:

– Kedvesem, megint kivette a tányérról a legérettebb körtét...

– Édesem, túloz... Ezt a túlzási hajlamot is Antónia mamától örökölte...

– Kedvesem, ha nem tisztelném annyira, azt mondanám most, hogy piszkos dolgokat művel... Antónia anyának köszönhet mindent, az egész karrierjét, a kezemet...

– A kezét édesem, azt a saját stupiditásomnak köszönhetem... Ez a kéz...

– Kedvesem, felemelte magát...

– Édesem, hogyan emelheti fel a tyúk a sást?

– Ki a sas? Maga? Kinevetteti magát. Nahát, hogy maga sas... Egye csak meg előlem az érett körtéket, egye csak meg... Én majd megeszem a savanyú körtéket, ez illik az életemhez...

És ették a körtéket. A hangjuk ingerült volt, a szemük villogott. A napszámomra aztán este hosszan alkudtak, kevesebbet akartak fizetni.

A közelben lakott egy másik megöregedett házaspár is. Azok viszont imádták egymást. Gyerekeik nem voltak, csak finom érzéseik. Hetvenévesek lehetek, de kézenfogva andalogtak a hársfák alatt, s ha belemerészkedtek a vízbe, ott is fogták egymás kezét, s akár hiszik, akár nem, csókolóztak. Örökké becézték egymást, s ország-világ előtt kinyilvánították bensőséges érzelmeiket. Az egész villasor röhögött rajtuk. A villák között másfajta erkölcs járta, ha nem is mindig frivol vagy nagyvilági. A falu viszont tisztelte a két öreget. Az érzelem előkelő helyet biztosított nekik a település ranglétráján. „Finom emberek” – mondogatták az öregasszonyok. Érthető. Ha a munkában elfáradt paraszttasszonyok elgondolkodtak az életükön, ilyen simogatásokért bizony legalább negyven esztendőket kellett visszabotorkálniuk az időben.

Kik laktak még a villasoron? A kitűnő helybeli orvos, Pilter Sándor, aki legnagyobb esettségem idején ingyen gyógykezelt, s aki reménytelenül beteg édesanyámat is haláláig vizitelte, kezelte. Pilter Sándor portája már az ötvenes években is nyugodt sziget volt a zürös, átalakuló villasoron. Pilter gyógyított,

pipált és horgászott... Nyugodtabb orvost még nem láttam életemben. Szemében örökké fény és derű... Amikor pénztelen volt, motorbiciklivel járta a környező hegyközségeket, ma az autók szamarával, egy kis Trabanttal, amit ráadásul úgy nyert a lutrin. Boldog ember, vagy kedélyesen boldogtalan. Mindenesetre azon kevesek közé tartozik, akiknek életstílusa van, s azok közé, akik képesek voltak azonosulni a tájjal, hozzáalakulni az éghajlat és a természet adottságaihoz. Pilter megérkezett Balatongyörökre, s két éven belül vízi ember lett. Nagy horgász, nagy pákász...

Befejezetlen házával jellegzetes figurája volt az ötvenes éveknek a hajdani vendéglős is, Remete. Kisgyerek koromban, 1940 táján a vonatra várva a Remete-féle vendéglőbe ugrottunk be egy-egy pohár sörre, málnára. A vendéglő közvetlenül a vasúti állomás mögött állt. Remete a történelmi átalakulások közepette elvesztette a vendéglőjét, de megtartotta a házat és a szőlőjét. Borából még a legnehezebb időkben is jól megélt. Sovány, magas, hallgatag ember volt. Jó vendéglős, jó szőlősgazda. Egyik ősöm nála puttonyoztam végig a szüretet. Pontosan fizetett, s valamivel jobban, mint más gazdák.

A Remetén túl néhány Maort tisztviselő lakott, néhány vénkisasszony s nagyon sok betelepült ember. A tanácsi kezelésbe vett, államosított villákat, két-három családnak utalta ki a községi tanács. Ilyen kiutalt villában laktak Varga Bálinték, Kovácsék, s a helyi vb-titkár, Csullag Rudolf is. Varga Bálint akkor még a helyi általános iskolában tanított, ma már sajnos ő is halott. Régi típusú, napcserzett, alapos munkát végző pedagógus volt. Szívta a cigarettáit, s végezte a munkáját. Minden gyereket megtanított írni, olvasni, számolni. A számolás nála különösen fontos volt. Jól tudta, hogy később az életben annak veszik a legnagyobb hasznát tanítványai. Nyaranta a pedagógusfölddel vesződött, az őszi, téli estéket pedig a zongora mellett töltötte. Vidám kiegyensúlyozottság áradt Vargáékából, örömmel tért be hozzájuk a falusi értelmiség. Náluk egy-egy üveg bor mellett mindig folyt a szó, kedves anekdoták keringtek s szólt a zongora. Fekete zongorájuk volt, s ez a bolond hangzer nekem örökké Ady Endrét juttatta eszembe és a Szilágyságot. Varga Bálint nemrég kiköltözött a győri temetőbe. Felesége, két felnőtt lánya azóta is gyászolja. Odaveszett a kedély, a nyugalom egyszerű varázslója. Velük egy házban laktak Kovácsék. Kovács vasúti tiszt volt akkor is, azt hiszem, ma is az. Ezek a vörös homokkőből épült villák nagyon esztétikusak s kényelmesek voltak. Vargáék emeleti teraszáról például a legszebb balatoni körkép tárult a szemlélődő elé. Lent a villa alatt a nádas a felkélő öblökkel, a víz végtelenje s a párás meszeségben a szigligeti öböl a tanúhegyekkel. Erre esett a szem reggel, este, télen, nyáron. A ház falát repkény futotta be, s a levelek kis árnyékot varázsoltak a teraszon üldögélők feje fölé. Ilyen ablakok előtt, ilyen látvány előtt üldögélve bizony észrevétlenül múlnak a napok, eliramlik az élet. Ilyen környezetben, ilyen faluban a munka is kellemes kötelesség, minden tettet, minden hasznos cselekedetet megszépít, megnesemesít a környezet.

A villasor érdekes lakója volt akkoriban egy nyugdíjas egyetemi tanár. Az ötvenes években remegő kezű öregember volt már, de még mindig tevékeny. Napestig a könyvtárát bújta, dolgozott, elmélkedett. Híres ember volt a környéken, de nem a könyvek s nem a tudománya miatt. Vidéken a könyvek által senki sem válik híres emberré. A tanár úrnak volt egy nagy szenvedélye. Még nyolcvanéves korán túl is rajongott a női mellekért. Leginkább az érinthető, fogdosható meztelen női melleket szerette. Ez a mellmániája messze földön híres volt. Akkoriban vonyarcú menyecskék és lányok jártak hozzá takari-

tani, mosni. Takarítottak és mostak, amelyik menyecske aztán a mellét is megengedte fogni, az külön kapott tíz forintot. Egy mell tíz forint, két mell húsz forint. Ez volt a taksa. S a menyecskék engedtek neki. Egyszer éppen a kertben permeteztem, amikor a tanár úrnál egy vonyarci menyecske takarított. A tanár úr kertjében szép almafák sorakoztak, s azokat óvtuk rendszeresen. Legalább harmincszor megpermeteztem azokat a gyümölcsfákat. Egyik tavaszi permetezés alkalmával, önkénytelenül is szemtanúja voltam egy mellfogási jelenetnek. A terasz üvegablaka előtt játszódtott le a dolog. Véletlenül odapillantottam. Nem akartam hinni a szememnek. A menyecske közben kifelé kémlelt a kertbe. Figyelte, hogy merre járok. Észrevette, hogy látok mindent. Amikor az öregember végzett a mellfogdosással, kijött hozzám a menyecske.

– Ne ám, hogy eljárjon a szája – mondta.

– Nem szólok semmit, de hallja, jó gusztusa van magának is . . . – mondtam. Mire a menyecske:

– Ha bolond valaki, engedni kell . . . Negyven forint a napszám, ez meg húszat ad, ha mind a kettőt megfoghatja. Hát hadd fogja. Árt ez nekem? Nincs az én mellem cukorból, nem olvad el . . .

Hát nem. Ezt utólag magam is bizonyíthatom, nem olvadt el, pedig ez a menyecske sokszor megfordult a tanár úr villájában.

A győri villasor körül az ötvenes évek végén gyilkossági legenda is keringett. Sokan még ma is megesküsznek rá, hogy a pacsai körorvos, dr. Susszer Frigyes egy győri villában ölte meg a mostohalányát. Annyi biztos, hogy amikor 1958. augusztus 4-én reggel egy berényi asszony megtalálta azt a bádogkannát, amiben a szerencsétlenül járt Tótpál Jolán holtteste rejtőzött, Győrökön azonnal arról kezdtek suttogni az emberek, hogy a lányt a villasorban ölték meg, s a bádogtartályt éjszaka dobták a Balatonba. A feltételezés nem nélkülözött minden logikai elemet, mert a Balatonon az uralkodó szélirány az északi, így ha Győrökön elszabadult egy csónak vagy vitorlás, az biztos, hogy a berényi nádasokban kötött ki. Az ügyet valószínűleg az is komplikálta, hogy egy pacsai orvosnak tényleg volt villája Balatongyőrökön, de az egy másik orvos volt, s azóta át is települt Jugoszláviába. S a körülmények elég titokzatosak voltak. Állandó lakója az ötvenes években sem volt minden villának. Volt néhány olyan nyaraló, amit rendeltetésének megfelelően csak nyáron használtak. Néhány befolyásos fővárosi ember, néhány orvos, így, az év nagy részében lakatlanul hagyva is, át tudta menteni a villáját az államosításokon, s a tanácsi lakásgazdálkodás zűrzavarán. Ezeknek a villáknak a lakóit csak nyaranta láttuk, akkor is rövid ideig. Mire legközelebb felbukkantak, addigra arcukat is, nevüket is elfelejtettük. Így, ilyen körülmények között támadnak tragikus legendák. Azóta a nyomozás kiderítette, hogy a bádogkannát nem Győrökön dobták a vízbe, hanem Berénynél. Dr. Susszer Frigyes kis topolinóján szállította a szörnyű csomagot Pacsáról Keszthelyen át Balatonberénybe. Susszer Frigyes azóta öngyilkos lett. Bezárkózott a zalaegerszegi szállodába, s magába nyomott harminckét ampulla morfiumot. A legendák túlélik az embert, s lebegnek a valóság felett. Tótpál Jolánt ma is emlegetik a falu lakói.

A villasor történetéhez tartozik, hogy az ötvenes években nemcsak átalakult ez a telep, nemcsak bomlott, romlott, omladozott, hanem épült is. Néhány orvos, néhány művész betelepült a marakodók közé. Szép, olaszos stílusú villát építtetett magának a korszak ünnepelelt tenoristája, Simándy József. Mo-

dern, kényelmes nyaralót emelt az első sor egyik üresen maradt telkére a jónévű zalaegerszegi nőgyógyász, Kovács doktor is.

Ma a villasorról, mint kategóriáról már nem beszélhetünk. Az első két utca mögött parcellázás és magáneladás révén újabb és újabb utcák nyíltak. Szerényebb s fényesebb villák sokasága épült fel a győri parton. Modern nyaralók, szerény társasházak s paloták váltakoznak, amerre csak tekint az ember. Az elmúlt években beépítették Magyarék és a posta közötti területet, az egész Póragot, a futballpályát, s a csetényi szőlők és a Szépkilátó közötti hatalmas területet is. A kényesebb izlésű emberek felfedezték a hegyoldalt, a szőlőket s a fenyvesek alját. Szép üvegfalú villák épültek a nádfedeles, fehér tűzfalakkal világító présházak s paraszti pincék közé.

A villasor, s a Pórag keskeny útjai a csetényi szőlők és présházak közé vezettek. Csetényben voltak a közeli szőlők és mandulások, Paphegyen s Becén a távolabbiak. A hegyközségnek az ötvenes években nagyon sok lakója volt, s ma is akadnak olyan falusi emberek, akik szívesebben laknak az erdő szélén, mint a faluban. A présházak egyik részében akkor gazdák, olyan parasztemberek laktak, akiknek a faluban soha nem volt házuk, s olyanok, kik az öröklés, osztozkodás után kiszorultak a faluból a hegyoldalba. A háborút sok városi ember is kint a pincék és a présházak között vészelte át. Ezek közül sokan örökre ott ragadtak a szélfújta hegyoldalokban. A bombázások vagy a nagy történelmi sorsforduló időszakában sokan mindenüket elvesztették. Hová is mehettek volna? Maradtak a présházakban, dolgoztak a szőlőkben, az erdőn vagy a közeli állami gazdaságban. Megöregedtek, megkoptak. Modoruk, szavuk járása a vidék népének szóhasználatához igazodott. Ötéves présházlakás után valamennyien elfelejtkeztek a közművek kényelméről. Természetesnek tartották, hogy nincs víz, nincs villany, nincs gáz, nincs csatornázás. Megszokták a hideg vizet, a mosdótálat, s a sok kényelmetlenséggel együtt a jó levegőt és a végtelen emberi szabadságot is. Ma is ezekben a hegyoldalokban a legszabadabb az ember, fent a szőlők s a hegyek között. Kistisztviselők, hajdani tehetetlen urak, deklasszáldott katonatisztek keveredtek el a hegyközség egyszerű vincellérjei között. Nem kellett hozzá tíz év sem egészen, s már összejártak, sokan össze is házasodtak. Először csak egy lábasért, hordóért, permetezőgépert nyitottak be a szomszédba, később meg jó szóért, emberi melegségért, közelségért is. A gyerekeik együtt nőttek, együtt jártak az erdőbe fáért, gombáért, s a gazdaságokba is együtt álltak be dolgozni. Sokan ezek közül összeházasodtak s minden vonatkozásban elkeveredtek. A hetvenes évek „úriembere”, ha megjelenik a szőlők között, akár mint vásárló, akár mint kiránduló, csak két öregembert lát, egy fiatalembert, s egy fiatalasszonyt, s nem is sejtí, hogy az egyik öregember mindig vincellér volt, a másik viszont csak 1945 óta. Mert előtte katonatiszt, bérlő vagy éppen főjegyző volt az ország másik felében. A mai „úriember”, aki az elfogadott társadalmi kategóriák szerint értelmiségi, tehát orvos, mérnök, művész, cirkuszos vagy ügyvéd, csak egy fiatalasszonyt lát, aki szőlőkapálás közben bőgeti a táskarádióját, s egy fiatal férjet, aki hajnaltól késő estig dolgozik, s akinek eszébe sem jut, hogy huszonhat évvel ezelőtt még katonatiszt volt az apja. Ha szóba kerül, nevet rajta. El sem hiszi. Hogyan is hinné el? Az apja kopott, egérszínű a kabátja, inge, barna az arca, s a szelleme szunnyadó. Talán soha, 1945 előtt sem volt az értelme különösebben éles vagy pallérozott. De elvégezte a tiszti iskolát, s tette, amit egy sarzsival feljebb megparancsoltak. A volt uralkodóosztály tagjai közül bizony sokan elhagyták magukat. Amikor nem állt mögöttük az inas, a cseléd és

a szobalány, megkoszosodtak, félig nyers, íztelen ételeket ettek. Nem ismerték a legegyszerűbb munkafogásokat, s a szerszámok pusztá látásától kétségbe estek. Persze úrban is van mindenféle . . . Amelyik úrban volt tartás, s amelyik értett valamihez, az éppen csak megrezdült a fordulat éve után. De nem pusztult bele, nem koszosodott meg, nem esett kétségbe. Széchenyi Zsigmondot én életének legnehezebb időszakában ismertem meg. Nyugodtan, derűsen élt. Dolgozott, levelezett, olvasott. Értett valamihez. Természettudós, vadászember és író volt. Folyékonyan beszélt négy-öt nyelven, s ha a sors úgy hozta, fordítással is megkereste a kenyerét. A puritán életkörülményeknek pedig, azt hiszem, egyenesen örült. Hiszen az alaszakai tél kemény szélviharait sátorban vészelte át, s általában megszokta a fegyelmezett tábori életet. De jártam az elmúlt tíz évben olyan grófnál is, aki nem bírta ki a próbatételt. Kis putriban lakott a családjával, s kubikos munkából élt. 1945-ben rádöbbsent, hogy semmihez sem ért. Ebbe bele is rokkant. Megkoszosodtak. Piszok, s a legyek légiói tenyészték körülöttük. Délután két óra tájban jártam náluk, de az éjjeli edényben még bent volt az éjszakai vizelet, s a legyek annak széléről startoltak minduntalan. Ez a gróf korábban a földjeiből élt. A földjein sem maga gazdálkodott, hanem az intézője. Ő csak átnézte negyedévenként a könyveket, s megayugodott a gazdatisztek számadásaiban. Valószínűleg még azt sem volt képes ellenőrizni, hogy mennyit lopnak tőle a gazdatisztek. A földosztás után légüres térbe került. Elvesztette azokat a termelési eszközöket, melyekből évtizedeken át élt. Föld nélkül már csak egy sovány ember volt a többi sovány ember között. Amikor én meglátogattam, akkor már sem az arcán, sem a kezén nem látszott, hogy valaha gróf volt, mi több földbirtokos. Nyomorúságos életükbe csak a bécsi rokonok csomagjai hoztak átmeneti enyhülést . . . Ez a gróf nem küzdött a sorssal. Elfogadta ami rámeretett, mindenbe beletörődött. Azt hiszem, ebből a grófból hiányzott az egyik legfontosabb emberi tulajdonság. A test és a szellem ereje, keménysége. A jellem, a szilárdság, az újrakezdés rugalmassága.

A hegyközség lakói, Vashegyen, Diáson, Paphegyen vagy a szepezdi Öreghegyen, mind-mind hasonlitanak egymásra. Azt már nem tudja megállapítani a telkek, szőlők után szaglászó, új urat játszó fővárosi műanyagiparos, hogy melyik napcserezett arcú hegyi lakó volt vinceillér, s melyik volt katonatiszt. Különbséget azért mégis lát. Elég csak egy pillantást vetni a portákra, a ház mögötti lugásra, kiskertre, a kutyára, s kiderül, hogy milyen a gazda. Mert a hegyközség lakói mindig, a felszabadulás előtt is, kétfélék voltak. Tiszták és piszkosak, dolgozók és lusták, józanok és részegek. A hegyek oldalában felejtett úri nép aztán valamelyikhez hasonult. Vagy a tiszta, józan vincellérek csapatához, vagy az iszákos, dologkerülő hegyilakókhoz. Szinte egyenlő arányban láttamilyent is, olyant is. A lecsúszott, részeges nagyságos úr persze kétszerezen visszataszító. A hegyközség gyerekei ezeket szokták levizelni az út szélén, bittal piszkálni, vagy más, látványos módon neveltségessé tenni.

A hegyközség házaihoz rossz utak vezetnek, sokszor két-háromszáz métert is gyalogolni kell egy-egy vödör vizért, nincs villany, nyáron nagy a forróság, télen nagy a hideg. Ha kiadósabban nekiered a hó, ezeket a házakat hetekre elvágja a külvilágtól. Miért szeretnek az emberek mégis kint a hegyközségben lakni? Közülük nagyon sokan beköltözhetnének a faluba, ha akarnának, de nem költöznek. A ragaszkodásnak egyik kimondatlan oka bizonyára a táj szépsége. Ezeknek az apró nádfedeleles présházaknak az ablakából hatalmas kék tengernek látszik a Balaton. A ház előtt üldögélve egyszerre látják az eget, s a vizet. A végtelenség, a határtalanság bizonyára jó érzéssel tölti el

az emberi lelket, s a szabadság teljesebb illúzióját kelti. De nem is illúzióját, hiszen a hegyi lakót nem köti a társadalmi együttélés száz és száz szabálya. A hegyi lakó, ha elvégzi munkáját a termelészövetkezetben, s a háztájiban, utána valóban azt csinál, amit akar. A víz a legtöbb helyen nem probléma. A házakhoz nagy ciszternákat építettek, s mosásra, fürdésre bőségesen van vizük. A távoli kútra csak ivóvízért kell elgyalogolni. A présház körül ott a gazdaság. Kis kert, lugas, néhány vágó borszőlő, ott van a hidas két disznóval, az ólak aprómarhával. Minden kéznél van, egyszerre lehet a szőlőt aggatni, s a kisgyerekre ügyelni, de közben még az ebéd is elkészül a tűzhelyen. Aztán a tüzelő. A hegyi lakó soha nem vásárol fát. Ott van felette az erdő, csak fel kell menni valamelyik keskeny csapáson, s leszánkáztatni egy tere fát. Az erdő valamikor a közbirtokosságé vagy valamelyik főúré volt. Ma az erdőgazdaságé, vagy a termelészövetkezeté. A hegyi lakó viszont mindig úgy tudta, úgy érezte, hogy az erdő az övé is. Nem az egész erdő, de az erdőből annyi, ami a családi tűzhely szükségleteihez kell. Azt mondja nekem a balatonszepezi Öreghegyen az egyik hajdani vincellér: „Idefigyeljen, ha én átmegyek a vezemhez Monoslóra, vagy Zánkára a téesz fődekre, mindig az erdőn át megyek. A szemem egész úton a fákat mustrálgatja . . . Ej, ez de jó lenne szerszámnyélnek, ez meg karónak, amaz meg tüzelni . . . Visszafelé oda is suhintok valamelyiknek . . . Megvárom az estét, aztán lehozom a vállamon. Olyan kiszikkadt szerfáim vannak a félszerben, hogy egy bognár is megirigyelhetné . . .” – Ez a hajdani vincellér persze saját maga is kész bognár, asztalos, kovács . . . Mindent megcsinál a háza körül . . . Esős napokon leül a vonyószekre, s fáintos gyönyörű szerzámnyeleket farag, de a szánt is maga csinálta a gyerekeknek, s amikor a bakszekér kereke eltört, néhány nap alatt fabrikált egy új kereket, meg is vassalta.

Az erdő más kincseket is rejteget. A hegyközség lakói imádják a gombát és a vadhúst. Az ehető gombákat ezen a vidéken még az apróbb gyerekek is felismerik. Amint tavasszal megjelenik a kucsmagomba, kirajzanak a présházak lakói. Szedik, eszik hetekig. Legjobban a vargányát, a galambicát s a nagy özlábgombát szeretik ezen a környéken. Szeretnék persze a rökagombát is, de az a parthoz közel eső erdőkben csak ritkán található. A vargányát s a galambicát napon szárítva, télire is elteszik. A másik csemege a vadhús. Orvvadász minden faluban akad még . . . Disznóölés előtt bizony az árnyékszék deszkája alól vagy a kéményből rendszerint előkerülnek a fűrészelt csövű mordályok. Leteritnek egy-egy vaddisznót és hazaviszik. Együtt dolgozzák fel a hidasban nevelt hízóval. A vaddisznóhús leginkább a kolbászba, stifolderbe kerül. Persze nincs mindenkinek puskája. De a fegyverteleneket sem kell féltetni. Ezek beérik az apróbb vaddal is. Nyulat hurkolnak, fácánt, foglyot csapdáznak, akasztanak.

A falu és a hegyközség tucatnyi gazdasági, emberi szállal kötődik egymáshoz. Rokonság, szomszédság, közös ciszterna. A falu minden valamire való gazdájának van egy kis szőlője a hegyoldalban. Délutánonként átugranak egymáshoz hegyközségiek és falusiak. Sógorság, komaság erősíti a szálakat. A falusi fiatalok a házasságuk után nem egyszer évekre kiszorulnak a hegyközségbe, mert a falusi házban kevés a hely. Öt-tíz év alatt aztán vagy megszokják a hegyoldalt, vagy összegyűjtenek egy házra valót és építkeznek.

(Folytatjuk)

RÓZSA ENDRE

Havihegyi elégia

HITEHAGYOTT SZOBRÁSZ

*sártorzók
egyensúlyzavaros alakzatok
kiállítása*

*teljessége káprázatában
csak egy kis kápolna forog a
mészkösziklák talapzatán*

*örökkévalónak
tűnő
tárlat*

*odalátni
bárhonnan*

oda

*a percek vénasszony-ujjaira
amint olvasóként
a feketegyöngyű szőlőfürtöket pergetik*

TAPINTHATÓ IDŐ

*verdesve
a kéz madara
nem bujdokol külön-évszakok bozótjában
röptében érinti a dolgok
megcsendülő jelenlétét*

*a végső formák faragója akár
magát állíthatná ki a napsütés ormaira*

leszédül

nyomban

*testet öltött
a megfoghatatlan
idomai lankásan-ékések*

SOHA MÉG
ILYEN DERŰT

*mindenünnen
idelátni e szobrokra
gyermekkorom bálványai a lassú fényben
végeérhetetlenül
emelkednek*

*átfúj rajtuk a szél
átcikáz rajtuk a lepke
elevenségük zöld csobogás
egymást tükrözik a mozdulatok*

*lombok vakító sürgésében
egyik levél
a másikat*

NYÜZSÖC
AZ ÜNNEP

*búcsúi emlékjárás keríti az eget
melyen a madarak szobrai is kitárt szárnyal
mintha állnának s röpnének
az osztatlan pillanatban
harangzúgásban kopog a dió
a tisztára söpört udvaron
a levegő íve rugalmasan hajlik szememhez
hogy továbbképzjem a
fa*

*félbemaradt
mozdulatát*

DE KI EMEL
SZOBROT

*a csonthéjroppanásnak
a kerekék elforgásának
levelek rozsdarágta lyukainak a
hőmpölygő avarban
súlyomhiánynak*

az ég magasán

ki emel szobrot

a tériszonynak

*az eszmélet
egyedülvaló kavargásának
a portölcsérnek*

*vasvázaikat
milyen szobrász szerkeszti meg
ha ez az ősz is elcsavarog már*

EMBERI FORMÁBAN A CSEND

Kísérlet BALINT ENDRE képvilágának megközelítésére

Ha igaz, amit mondani készülök, a régi elv alapján már ez írás terjedelmének is bizonyítania kellene. Néhány oldalon kibontani egy alkotó személyiség alapkarakterét, rávilágítani egy életmű egészére: ez a feltétel máris olyan tömörségre kényszeríthet, amely egyrészt a lényeglátás felé segít, másrészt alighanem ugyanannyi kiegészítő mozdulatot kíván az olvasótól, amennyit minden önmagához hű – vagyis forrásait tekintve hiteles, és formáját illetően pregnánsan szűkszavú – modern műalkotás igényel.

Rövid interpretáló kísérletemet tehát egyidejűleg alkotó experimentumnak és műértelmezésnek tekintve, minden szó iránya és helye szinte eleve kijelölt. Egy gondolati koncepció és egy művészi oeuvre konfrontálásáról, illetve – mint voltaképpen minden műelemzés esetében – interferenciájáról van szó.

Kiindulópontul: mikor itt modern művészetről beszélek, a kifejezést azokra a művészi törekvésekre korlátozva értem, amelyeknél az „új” nem az érdekesség vagy esztétikai változatosság szolgálatára, hanem azt célozza, hogy érzékenységének centrumában érintse meg az embert, s ilyenformán közösségi erők, tartalmak hordozója legyen.

Minél koncentráltabb a mű, annál nagyobb sugarú pillantásra, annál szélesebb ívű kiegészítő – vagy ha úgy tetszik – befogadó mozdulatra szólít fel. A költészetben a szavak zenéje, képei, éneke-tánca, a festészetben meg éppen a formaké és a színké gyűjtja fel bennünk a mű virtuális világán kívüleső valóságos fókuszát.

A huszadik század szellemi közössége ezeken a belső kiegészítő mozdulatokon, ezeken a fókuszról fókuszra ívelő sugárpályákon mérhető. A modern költészet vagy piktúra csonkasága csak látszólagos, homálya azonban őseredeti. S ilyen értelemben a homály éppen nem individualisztikus jellegű, hanem a teljesség szuggesztívójának közege. A hiány a műből homálylik, a kiegészülő világ a szemlélőből sugárzik a műre. Ez a műalkotáson való fel-felgyulladás a mai embernek minden bizonnyal egyik legmegrendítőbb alapélménye. A modern ember kozmoszában a művel folytatott párbeszéd az ima helyébe lépett.

A műalkotást körülölelő homály tehát átvilágító pillantást indukál. Az ilyen kimondatlan vagy megrajzolatlan mozzanatok mindenkor a mondani-való rejtett hatósugarát érzékeltetik. Vagyis ami az egyik oldalról homály, az a másik oldalról fény kell, hogy legyen.

Ha a „legyen világosság” teremtő parancsa a lét egészére vonatkozik, úgy ennek az alkotó felé fordított értelme minden bizonnyal a „legyen homály” parancsa. Máskülönben a mű nem fejez ki semmit, pusztán ismételi, vagyis nem mű – és aki ezzel találkozik, annak nincs módja teremteni, megteremteni a világosságot a maga számára.

Ez az a homály, ez az a *mindenkori modernség*, ez az az őseredeti adott-

ság, amely alighanem minden korra érvényes – és a tegnapi, ma már oly világosan érthető mű legmélyebb jelentését épp abban hordozza, hogy kora számára még új, még érthetetlen, az uralkodó kifejezési formákhoz mérten még homályos volt. De akiket már megérintett a holnap üzenete, értették, merre mutat az új, az „érthetetlen” alkotás.

Ami a ma alkotó nemzedékeket illeti, azt lehetne mondani: az oly sokak által felrótt homály korban lefelé haladva nőttön nő, s ugyanakkor a mű felé közeledő kortársak szellemi pupillája egyre tágul, hogy annál több belülről sugárzó kiegészítő fényvel teljesítsék egészzé a dialógusra felszólító alkotást.

Minél halkabb szóval, minél kevesebb vonással, minél szűkebben mért gesztusokkal minél többet mondani – persze, hogy ez lehetne a „Dichtung” végső értelme. Az eszközeiben olykor nagyon is aszkétikus, megnyilvánulási formáiban oly erősen sűrítő modern művészet némely fontos áramlata korántsem az egzisztenciális kopárság, hanem a belső pólusok között feszülő egzisztenciális csend drámáját fejezi ki.

Ilyen gondolatszövés vezet el ahhoz a piktúrához, amelyet a maga nemzedékében Bálint Endre (s egy következő nemzedékben a vele több mozzanatában rokon Ország Lili) képvisel.

Sokan sokféleképpen próbálták már megközelíteni Bálint Endre piktúráját. Nem emlékszem, hogy a par excellence *bálinti homály* lényegében középonti problémája valaha is szóba került volna. Olykor úgy tetszik, hogy csupán valamilyen igen-igen áttetsző fátylat kellene fellebbenteni, és máris kivilágosodnának e titokzatos világ kontúrjai. Máskor meg egészen nyilvánvaló lesz, hogy másról van szó: mélyebben rejlik Bálint Endre kérdése a korhoz, a szemlélőhöz, önmagához. A megkötözött angyal problémájában.

Ez a kép persze jelkép, de hiszen Bálint minden egyes festményén is az – és éppen mert jelkép, kell nagyon szó szerint vennünk. Ez az angyalszerű, csaknem mindig mozdulatlan, intenzív körvonalú zárt lény Bálint festészetének örökös tartó oszlopa, az egyetlen szilárd vertikális, amely minduntalan visszatér. Formai szempontból ezeknek az alakoknak olyasféle szerepük van, mint a hagyományos ábrázolások fáinak, tornyainak – vagyis a felmutató mozdulat, a növekedés, a világ rendje fölött örökös bizonyosság atmoszféráját sugározzák.

Tartalmi szempontból azonban, lényük és lényegük rejtelmessége folytán mintha egy időről időre visszatérő jelenés néma kérdését szegeznék a nézőnek, a művésznek, magának az embernek.

E jelenés felbukkanásának helye és mikéntje, visszatérésének rítusa és ritmusa, hangsúlya és arányai valószínűleg a kérdésnek nagyon sokféle metszetére adhatnak majd idővel választ.

Figyelemreméltó azonban már maga a pusztán tény, hogy Bálint festői birodalmában mintegy ört áll ez a bizarr, hallgatag, mozdulatlan és arcnélküli alak – hol valami klasszikusan kortalan női öltözékben különböző színű égi-földi terek időtlen homályában, hol szárnyasan vállalva angyal voltának küldetését, hol pedig szárnyafosztottan, karok nélkül, megkötözve, mint maga a mumifikált magány, a teljesítetlen küldetés.

Ha egyetlen összefoglaló szóval akarnánk illetni ezt az időről időre visszatérő sajátos jelenést, a képi történekek szemtanújának, vagy közelebből a művészi lelkiismeret megtestesülésének is nevezhetnénk.

Lényének és lényegének rejtelmessége azonban olyan világokat idéz, amelyekből maga ez a művészet a legközvetlenebbül táplálkozik: a külön-

böző középkorok világát. Azt hiszem, ebben a pillanatban ez a legátfogóbb nézőpont, ahonnan a Bálint-oeuvre homálya váratlanul megvilágosodik. Erre utalnak művészetének alapelemei, kompozícióinak felépítése, megjelenítő módszere, s mindezekén túl egész festői világának atmoszférája.

A nagy korok szuggesztív szellemi-művészeti létorganizmusáról szólva, más korszakokat így jellemez Bálint Endre egyik levelében: „Játék-művészet-élet-halál egysége felbomlott, és utána az ember külön élte az életet, külön élte a halált, külön a játékot... Az érzékenységek kidolgozódtak: ki zenére érzékeny, ki versre, ki a halálra, ki a játékra.” Bálintnak ez a frappáns megfogalmazása az újkor emberéről őrá magára már nem érvényes, mint ahogy általában nem érvényes többé a legújabb kor, a modern művészet egyetlen tipikus alkotójára sem. Századunk végletes specializálódási tendenciái, mint ismeretes, úgyszólván törvényszerűen ösztökélték a modern művészet, tudomány és gondolkodás legjobbjait egy ezzel merőben ellentétes szintézis megteremtésére.

De mire érzékeny ezek szerint ő maga, az olyannyira szintézisre termett Bálint Endre – milyen programot valósít meg az utóbbi két évtizedben?

Sok erőre vall, hogy érzékeny elsősorban saját tévedéseire. 1945-ben eléget mindent, amit addig alkotott. Ebből az időből csak a barátok tulajdonában lévő egynéhány kép menekült meg. Az ilyen önégetés persze nem minősíthető merő pozitívumnak. A keresés ugyan az ifjúság privilégiuma, és ezzel a kísérletezés és az önbírálat is vele jár – de hány olyan mű kerülhetett tűzre, ami rendeltetésénél, önkifejezésénél fogva örökebb életre volt szánva. – A gesztus maga mégis azt mutatja, hogy egy művészből új érzékenységek támadtak új valóságok iránt.

„A modern európai művészet és tudomány azt az egységet, amelyet már annyiszor elvesztettünk, újból megragadta...” – olvashatjuk az Európai Iskola programjában. – „Az iskola: a mester és tanítvány egysége, a hagyomány és forradalom, a múlt és a jövő egysége a megszakítatlan jelenben.”

Az Európai Iskola, a negyvenes évek derekának legnagyobb erővel kibontakozott modern magyar művészeti csoportosulása ennek a szellemi egységnek a jegyében alakult. Ehhez a modernnek legjobbjait toborzó egyesüléshez tartozott Bálint Endre is.

S mint látjuk, ezen túlmenően Bálint Endre, aki mintegy 1955-ig valóban európai tanítvány – a legtágabb értelemben vett École de Paris sokféle termékenyítő átsugárzása után – paradox módon éppen az ötvenes évek Párizsában talál végleg hazai, született önmagára. Imaginárius képvilágában visszatér vizuális és lelki-szellemi szülővárosába – Szentendrére – valamint későbbi élményforrásainak és legkonkrétabban megragadható, 1955-ös művészi fordulópontnak eredeti színhelyére: Sárospatakra és Zennyére.

„Képeimen most költői keveredésben jelennek meg a gyermekkori emlékek, álomszilánkok, nosztalgia-tartalmú víziók a halál groteszk jelképeivel, valami *középkori ünnepélyességgel* ható elrendezettségben, erősen *orientális* és *meditatív* jelleggel.” Így jellemzi maga Bálint utolsó hosszú párizsi korszakát, ezt az egyik legfontosabb újjászületését, amelytől maga a mester voltaképpen pályafutását származtatja.

E rövid történeti kitérő után egyenesen visszakapcsolódunk gondolatmenetünk eredeti áramkörébe, hiszen a művész ezeknek a festményeknek a felépítésével kapcsolatban valamiféle ünnepélyes középkori kompozíciós építkezéstről beszél. S valóban sokféle analógia merül fel az emberben: a síkba épült

miniatúráké, az őt is oly mélyen megrendítő pravoszláv ikonoké, a katalán festészet közvetlen barcelonai élményeié, és általában az ősi népművészet olykor csaknem geometrikus ornamentikája, annak minden elbűvölő szabálytalanságával, s a többi naiv népi alkotás primitív, fantasztikus, mágikus figurációjával együtt.

Mindezekhez való vonzódása tette Bálint Endrét oly alkalmassá arra a nem kis feladatra, hogy néhány rövid hónap alatt elkészítse párizsi biblia-illusztrációit. Ezekben az arany-fekete iniciálékban, miniatúrákra emlékeztető szövegekőzti ábrákban és egész oldalas színes festményekben megtaláljuk e sokféle középkori és más régi, vagy éppen archaikus reminiscencia megint csak jellegzetesen modernné és bálintivá szublimált képvilágát. Mauriac, a nagy francia író és esztéta a *L'Express* című lapban így nyilatkozik erről a hatalmas formátumú, pompás kiállítású bibliáról: „Mintha egy katedrálisba lépnék, ahol Bálint Endre illusztrációi a freskók és az üvegablakok”.

Bálint üvegablakai egy addig ismeretlen belső világra nyúlnak. Ügyszólván minden motívuma a lét egymást elfedő, mind mélyebb rétegeiből világít felénk, és egymás után hántva le ezeket a rétegeket, mint valamiféle ősi palimpszeszten, egyszer csak a legvégső alapra – vagy talán épp ellenkezőleg: egy hierarhikus égboltrendszer legismeretlenebb kékjére bukkanunk majd.

„Minden angyal rettenetes.” Minden angyal rettenetes-e? Nem, még a rilkei angyalképleteknek is annyiféle lényegére tapinthatunk olvasásról olvasásra, elégiáról elégiára, hogy az értelmezések végtelen lehetősége adódik. És Bálint angyalai? Bálint angyalrendje a rezdületlen csend felé vezető sokféle belső rezzenés hanglépcsőin helyezkedik el: a magasan suhanó harsonások, a lentebb lebegő, madár-rokon lények, a szárnyukat bontó csöndes angyal-sorok és legvégül a földre szállt, a létünkbe rögzösödött, őriző tengely, a nem egyszer megkötözött.

Ez az utolsó, a földbe gyökeredzett, a fenti álombeli létből alászállt, sorsunkká érett, testbe átlépő küldött Bálint Endre sajátmaga alkotta középkorának centrális alakja. Mert ő az a festő, akinek „álmaiban megjelent emberi formában a csend”. Méghozzá olyan centrális alak formájában, aki ügyszólván sohasem áll szimmetrikusan a kép tengelyében. Korábban egyszerűbben a művészi lelkiismeret megtestesülésének neveztem, a képi, vagyis a legbelső történés szemtanújának, aki éppen ezért helyezkedik el csaknem mindig a festmény egyik távolibb zugában.

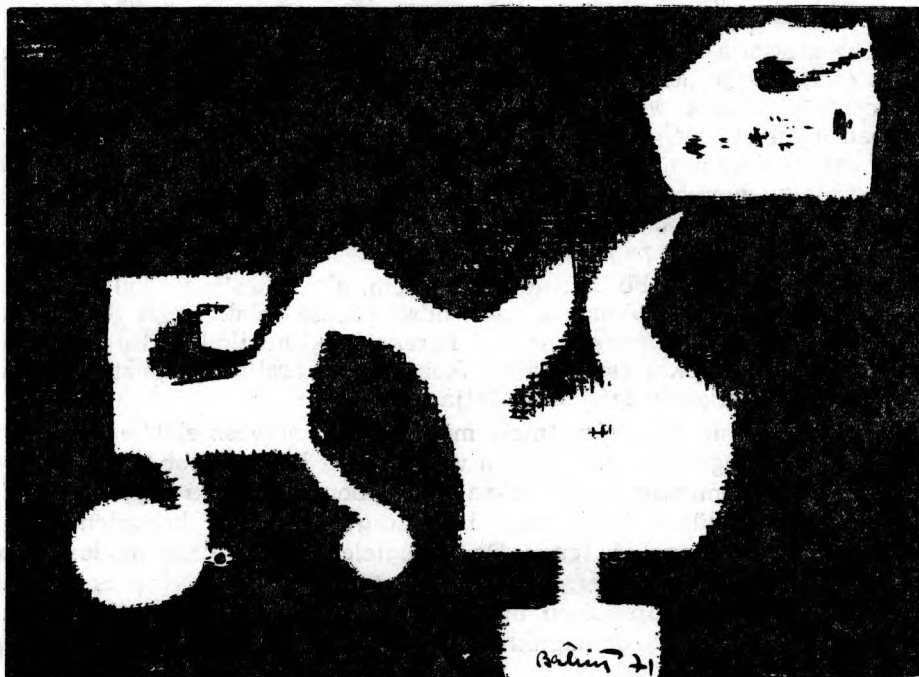
Mert ő a legfontosabb, arc nélkül is szem, aki a hastingi halászházakat ablaktalan templomtornyoknak, a szentendre parasztablak rácsát örökre odahorgonyzott mentő szigonynak, az álló kereket neki-nekilóduló forgandó időnek, s a bálinti középkor csuklyás várakozóit egy váratlan pillanatban felénk forduló szellemi teljesség ígéretének látja.

Ez az a szellemi teljesség, amely minden igazi művész előtt egész pályáján végcélként világít. És talán ez az a végcél, amit legnehezebb emberi szóval megragadni. Nem mindig fokról fokra hágva bontakozik ki egye oeuvre-ön vagy egy koron belül, és talán nem is mindig váratlanul, kegyelemszerűen gyullad fel a végső megoldás fénye. De kétségtelen, hogy valami módon kortól és életkortól függetlenül az erre várakozó, a tudatosan efelé törő és öntudatlanul is életművük kiteljesítésén munkálkodó művészek életük legdöntőbb pillanataiban találkoznak önmagukkal, illetve hirtelen feloldó dialógusba lépnek legbenső centrumukkal.

Erre vár voltaképpen minden képen Bálint megkötözött angyala is. És szemtanúja lehetett eddig is számtalanszor, még akkor is, amikor nem bukkant elénk a palimpszeszt rétegei alól.

Sőt az embernek olykor az az érzése, hogy akkor van legintenzívebben jelen, amikor láthatatlan. De akkor már nem megkötözött. Csak példaképpen említem ismét a Hastingsi házak (1959), vagy a Csodálatos halászat (1960), az Ikon (1961), az Ábrák a palánkon (1962), majd a későbbi művek közül az egyik legszublímáltabban megoldott és döbbenetes disszonancia-érzéssel „Arbeit macht frei” címre keresztelt, már-már ismeretlen kéikkel örökéletre előhívott létmotívumokat. Ezek mellett – hogy most már konkrét formában a jelenleg Pécssett látható és részben még újabb alkotásokról is szó essék – a Szentendre nyolcadik temploma, a négy képből egyé forrasztott Jeltörténet és a zsennyei padlókból ugyancsak sajátságos bálinti jelmozaikká sűrített forma-komplexusok erőteljesen jelzik Bálint további útjának várható emelkedőit.

Mintha egy fontos útszakasz tizenkét záróköveképpen szövédnének különös jeltörténété a kalózkodó zsennyei padlótöredékek. Aki még nem látott nagyszerű művészi önkényt annál még jóval nagyszerűbb renddé ötvöződni, azt hiszem, itt e személyes példán megérti, milyen is lehet a modern ember napról napra újjászülető belső ikonosztáza. A töredezett csillagokból fölének szilárdult padló egy szabálytalan látomás tizenkét stációjában állítja elénk a hiányoknak és teljességeknek sajátosan absztraháló szürrealizmussal felépített rendszerét. Bálint epikus, drámai, lírai felhangjai itt mind-mind egybeszövédvé, a magukra és közösségükre talált valódi mesterek halk öniróniájával hirdetik a szellemi energiák megmaradásának megmásíthatatlan törvényét.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

GÁDOR ISTVÁN TÁRLATÁRÓL

A nyolcvan éves mester plasztikai és kerámiai munkásságát a Czöbeléhez hasonló megbecsülés és tisztelet éri és illeti: európai és hazai díjak, sokféle cím és elismerés. Katalógusának szűkszavú biográfiája és irodalomjegyzéke felsorolja a szükséges adatokat, de nem szólhat arról a megrendítő élményről, amelyet egy-egy Gádor-mű, és az ezúttal is szigorral megválogatott sorozat jelent. A bemutatottakból és a kronológia mozaikjából összeállt kép – elemzi Horváth György is a Mesterről nemrégiben megjelent „mikroalbumban” – következetes és gazdag munkával telt évtizedeket mutat: a szépség és tisztaság győzelmes ostromait.

1920-szal Gádor „tanulókorá” és rövidre fogott európai odüsszeiája véget ért; azóta szinte csak dolgozik, kutató, elemző és tanító, bővebb életrajza jórészt művek és kiállítások, díjak, utazások és tanítványok, egy-egy technikai és technológiai probléma sikeres megoldásának felsorolásából állanak. De a katalógusban olvasható kronológia hézagos, szerény és szűkszavú, mint az egész kiállítás is az. „Hézagaiban” művek ezrei sejtlenek, szűkszavúságában egy nagyszerű jellem tartózkodásai.

Henry Moore és később Barcsay műcsarnoki bemutatkozása óta nem láttunk gazdagosabban felépített jelentkezőt: első élményünk éppen a Mester tartózkodó kitarulkozása, a tárlat levegőssége volt. A szigorú szerénység Gádor életének és teljes művészetének jellemzője lehet: egy-egy most idekerült mű csak jelzése szinte a hatvan esztendőre kiállító művész pályaszakaszainak, vonzódásának és választásainak. A tárgyak emberi tevékenységből, Gádor kezétől, művészi és emberi fejlődésének irányában, a századdal együtt alakulnak, talán a hildebrandi esztétika kánonjai szerint, utóbb a szecesszió jegyében, és azóta önállóan keresik és formálják az utat a mindegyre tisztább és puritánabb megoldások, korszerű formavilág felé. Ugyanakkor ez a lendület a tárlat szemlélőjét egyre aktívabbá teszi: a húszas évek kiemelt darabjai (női figurák, bozontos agyagoroszlánok, a kedvesen felépített Tornászok, a nemes primitívséggel virágzó Föld, a szemérmes Madonna és a többiek) még inkább a bennük rejlő báj, szépség és erő befogadására készítetnek, társadalmi szándékaikkal a későbbi munkásfigurák is. A továbbiakban mindegyre egyszerűsödő formák (a teljes természetnek mintegy a génjei) és színek nemcsak a maguk nemes artisztikumát közlik, de az agyagból, fémből, mázokból és tűzből lett világ teremtésének élményét is. Gádor a plasztikai formákat belülről, az elrejtett erőkből építi fel: a képzeletre hat tehát, a mű születésének mítoszát nyújtja, elemi erők és emberi szándékok nagyszerű dokumentumait.

Ez a művész nemcsak a kerámia évezredes műfajaiban (tálak, vázák, faldíszek stb.) jelentkezik, Gádor kiállításainak teljes plasztikai szókincse van. Falképein a samott krátereit fémlapok és -drótok meglávasodott felülete váltja, megrepedezett és bugyborékoló mázak színessége: a művek az elementáris erőkkel párosult teremtő szellem és ügyesség ígézetét villantják elének. A kerámiaművészet évszázados titkai újjal gazdagodnak, a samott-téglára, kerámiára ágyazott üvegmozaiktól az egymástól korábban idegennek hitt anyagok ötvözéséig. És mindez egy korszerű művészi közlés, az új formákra és felületi szépségekre való szándék érdekében történik, ezért talált (és találhatna még) eleven kontaktusra korunk építő lendületével. Egy-egy a kiállításon látható kerámialap mennyi győzelem, a természet erői és az emberi megszokás felett, ugyanakkor nagyszerű művészi élmény, sarkalló vágy és teremtő erő példázata. Gádor a maga területén – úgy tűnik – a bartóki analízis útjait járhatta be: a népművészeti formák közvetlen ihletésétől az elvontabb, átfogóbb, a szférikusabb és meditatívabb hangzatok felé. Kisplasztikái-

nak, lapjainak formagazdagsága, kerámiaépitményeinek, változatos ritmusú, fehér és színes porcelánkonstrukcióinak teremtő játékossága, torzónak és egymásbaépitett, akár folytatható fali díszítéseinek konstruktív ereje, állóplasztikáinak gazdag formavilága a beteljesült szépséget nyújtja és ígéri, ugyanakkor kollektív élmények forrása is. Az épületekkel teljes alkotásoknak szép példáit a remek technikával készített, színes fotomá-solatokon láthatjuk. És akár a katalógus címlapjára került, kavicsba ágyazott porcelán-galamb: minden mű humánus, alapjaiban és jelentkezésében, szándékaiban egyaránt in-ternacionalista és emberi.

Gádor István hajója (akárcsak Adyé) immáron 80 esztendeje változó és előtte ismeretlen vizeken halad. A kiállítás nagyobb része az utóbbi öt esztendő munkáit mutatja be, a művek cím nélkül, levegős elrendezésben fogadnak a térben és a falakon. A sétálót meditációra intik: meghittén hívogat az ismerős, az újak mindegyike külön titok és meglepetés. Katartikus hatások mellett a végtelen szépség ígéretei, ugyanakkor az emberi teremtő erő példái: velük leszünk az „ölbecsaló anyatermészet” méltóbb „férfitársaivá”. A szellemet a végtelen megközelítésének vágya hajtja, a szerszámot emberkéz és ügyes-ség. Mint a Gellért-legenda örlőasszonyának malomkerekeit. Szeretettel köszöntjük kiállítá-sán a jubiláló művészt: a szimfónia eszázadi tétele az ő tiszta és nemes motívumaival valóban teljeseedik. Ahogy ez szándéka volt, és marad továbbra is.

NAUM GABO TÁRLATAI

„...Az én konstruktivizmusomnak nem az »absztrakt«-ság a lényege. A konstruktivizmus eszméje számomra többet jelent. Magába foglalja az ember és az élet egész bonyolult viszonyát. Egyfajta gondolkodás-, cselekvés-, érzékelés- és életmód... Minden dolog vagy tett, amely serkenti az életet, előre-hajtja, hozzájárul gyarapodásához, növekedéséhez és fejlődéséhez: *konstruktív*...”

(Gabo)

Nyugat-Európa nyári kiállításai között nem könnyű választani. Nemcsak a hőmpölygő pop-dömping, a nevek arzenálja növeli nehézségeinket, de más nagyszerű sorozatok is: csak Zürichben Max Bill, Chagall, Arman, Vasarely, Gropius és többek tárlata látható. Bernben Kandinszkijé; Milanóban Man Ray, Münchenben Kokoschka művészete. A név-sor folytatható: néhány tárlat évfordulókhöz kapcsolódik, többnek egyéb megfontolások adnak aktualitást.

Az Amerikában élő, 81 esztendős orosz „konstruktőr” egykor a Harvard építész-professzora: *Naum Gabo* második európai peregrinációja állt a nyáron Hannoverben (Kunstverein), előtte Dániában, utóbb Grenoble-ben látható. Az első hasonló körút (Amsterd-am, Mannheim, Duisburg, Zürich, London, Stockholm stb.) 1965-ben a 75 éves mes-tert ünnepelte, e mostani a 80. esztendőhöz kapcsolódik.

A Brjanszkban, egy kilencgyermekes család hetedik jövevényeként született Naum Neemia Pevsner. 1915-ben édesanyja nevét vette fel, amikor első „konstrukcióit” tervezte Oslóban, ide a háború zajától bátyjával, Antoine Pevsnerrel (1886–1962), a nem kevésbé jelentős szobrásszal együtt menekült. Gabo 25 éves ekkor, mögötte már a kurszki gimnázium, a müncheni egyetemek váltogatott felélesztendejei: medicinát, természettudományi és mérnöki előadásokat, Wölflinnél művészettörténetet hallgat, reneszánsz kutatásokat folytat Itáliában (1912). Édesapja akarataival szembeszegülve hagyja félbe mindezeket, nyilván az ekkor már Párizsban, Archipenkonál iskolázó testvére, a Münchenben tartó-zkodó Kandinszkij, Javlenszkij, a Blaue Reiter-csoport mozgolódásai, Morozov és Scsukin sokszor látott moszkvai modern gyűjteménye lehet rá jeles hatással. Többszöri párizsi és moszkvai útjai: a három város nagy képzőművészeti fejlemények küzdőtere ekkor: Gabo látta és vitatta a kubisták és futuristák, az analitikusok és szintetikusok, a Section d’Or és más ihlető társulások bemutatkozásait. Ugyanakkor legkivált a „tisza tudomá-nyok” (matematika, fizika, kémia, kristálytan stb.) iránt érdeklődött melegen, a világ

műszerekkel mérhető és törvényekbe, képletekbe szorítható realitása számára kereszteszertikus kifejezést. Az izmusok tengermozgása vágyakat ébreszt tehát, a tér és idő végtelenségtől megszállott elme elégedetlen a látottak idévezítő és meghirdetett lezártságával, az önmagukat végső konklúzióknak állító (álmódó?) törekvések tárgyi és írásos manifesztációival. Gabo alkotásai sohasem kúbuszok, műveinek nincsen „felülete”. A mester szándéka szerint a téridő határtalanságának képzetét hivatottak kelteni. Egy-egy plasztikai realitás vázát inkább, az elemzők szerint térformává görbült síkok, olykor harmad-, akár negyedfokú függvények fémbe (plexibe, acél- és nylonhuzalokba, bronzba, hajlékony lemezekbe stb.) átültetett, térben ábrázolt szerkezetei. Ezek a „haszontalan konstrukciók” (Majakovszkij) új térérzéket és dinamikus ritmust közvetítő alkotások inkább, a „tér és idő eleven képei” (Gabo): céljuk egy „térbeli realitás”. A művek Piet Mondrian elemibb síkszerkesztéseire, Vasarely bonyolultabb analíziseire hasonlíthatók.

Gabo saját írásai a konstruktivizmus esztétikáját, az orosz művészetet elemzik: ezen jegyzéke a mostani katalógusban másfél oldalnyit tesz ki. Dupláját a mesterre vonatkozó könyvek és tanulmányoké. Ugyancsak a katalógus-könyvben olvasható (magyarul Mario de Micheli monográfiájában) az 1920-as Realista Manifesztum, Gabo és Pevsner közös munkája, a tatlini elvektől való elszakadás jeles dokumentuma. Meglepő „hungarológiai vonatkozást” is találtunk: a produktivista csoport programját a katalógus Gabo jegyzete szerint az Egység című folyóiratból (Bécs, 1922, Komját Aladár és Uitz Béla szerk.), mint egyetlen nyugati forrásból fordította és közölte le.

A Realista Manifesztum 1920. augusztus 5-én jelent meg Moszkvában. A két testvér az 1917-es forradalmak között tért vissza hazájába – mint Kandinszkij és a többiek –, szívesen állítva munkáját az alakuló új rend szolgálatába. Gabo az oslói közös meditációk eredményeként alkotott konstruktív szobrokkal: fém- és plexilapokból szerkesztett fejekkel a csomagjában. Ezek – és újabb változataik – a mostani bemutaton is láthatók. Néhányat Read is közöl A modern szobrászat képanyagában.

Az 1917-es eseményekben az orosz művészek avantgarde forradalmi céljaik és magatartásuk társadalmi megvalósulását is látták, vállalták az átalakulást. Egyidejűleg élénk vita indul az egyedül „célirányos izmus” primátusára: Malevics, Kandinszkij, Tatlin, Liszickij, Chagall, Rodcsenko és mások mellett mindennek részese a moszkvai akadémián tevékenykedő két Pevsner fivér is. A nézetek végpontjain egyrészt Malevics absztrakt és szupremációs misztikája, másrészt Tatlin vulgármaterialista produktivizmusa áll, Gaboék véleménye valahol a kettő között.

A sok szembenálló között Lunacsarszkij 1921/22-es konklúziói kívánnak rendet tenni. A népbiztos nem vonja kétségbe a művészek forradalmi jóindulatát (erre csak utóbb akad példa), de egy közvetlenebb realitás és egyértelműbb agitáció programját hirdeti. Az orosz konstruktivisták berlini bemutatkozása (van Diemen-galéria, 1922.) az első jelesebb gyűjtemény, egyben a mozgalom utolsó lehetősége volt. Kassák tanulmányt, a bécsi MA egy teljes számát szenteli a fényképeknek, Moholy Naggyal részt vesz a megnyitón. Naum Gabo a kiállítás egyik rendezője, sok műve van jelen. Otthon már levonta a tanulságokat, a tárlat sikere után Berlinben marad. Tíz év után (1932) innen Párizsba, később Londonba (1936), végül az USA-ba költözik (1946), 1952-től amerikai állampolgár. London bombázása idején a nyugati Cornwallba menekül.

Gabo 1922-es „disszidálása” legális, és aligha politikai természetű. Ilyen irányú semlegességét akkor és mindvégig hangoztatta: „A művészet az emberi tapasztalat egyik nélkülözhetetlen kifejezője, saját alapértéke van és független a társadalmi rendszerektől...” Szívesen vitatkoznánk, de ezúttal csak jellemezzük elgondolásait. A művek elmentmondanak: a természet titkait fűrész és feltáró, az elemi erők befogadására törekvő szellem szimbólumai. Bennük több ezer esztendő haladó természettudománya tárgyiasul. A tudatosan célratoró és eredendően dialektikus ember végtelen vágyai.

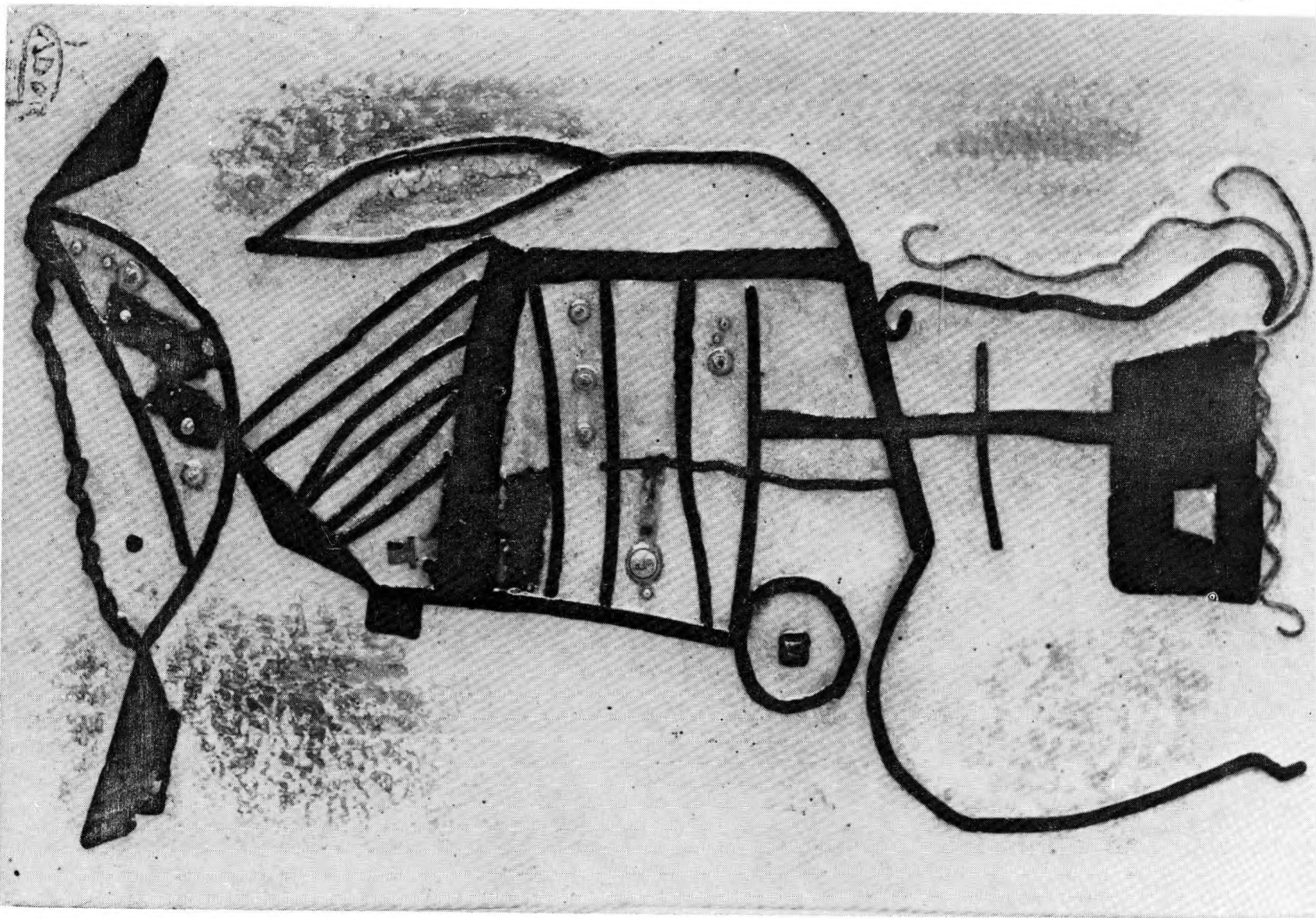
Gabo Németországban a Bauhaus-szal, a szocialista November-gruppéval tart kapcsolatot; Liszickij, Moholy Nagy, Ehrenburg társaságában szerkeszti a Vescs-Objet-Gegenstand című konstruktivista folyóiratot (Londonban a Circle-t, 1937.). Részt vesz a Szovjetek Palotája 1931-es nemzetközi pályázatán. Párizsban a két testvér tagja az Abstraction-Création csoportnak (1932), jelentkeznek a De Stijl tárlatain. Új programjuk (... a képzőművészet alapfogalmai a tér és az idő; a térfogattal bíró test nem ábrázolhatja a

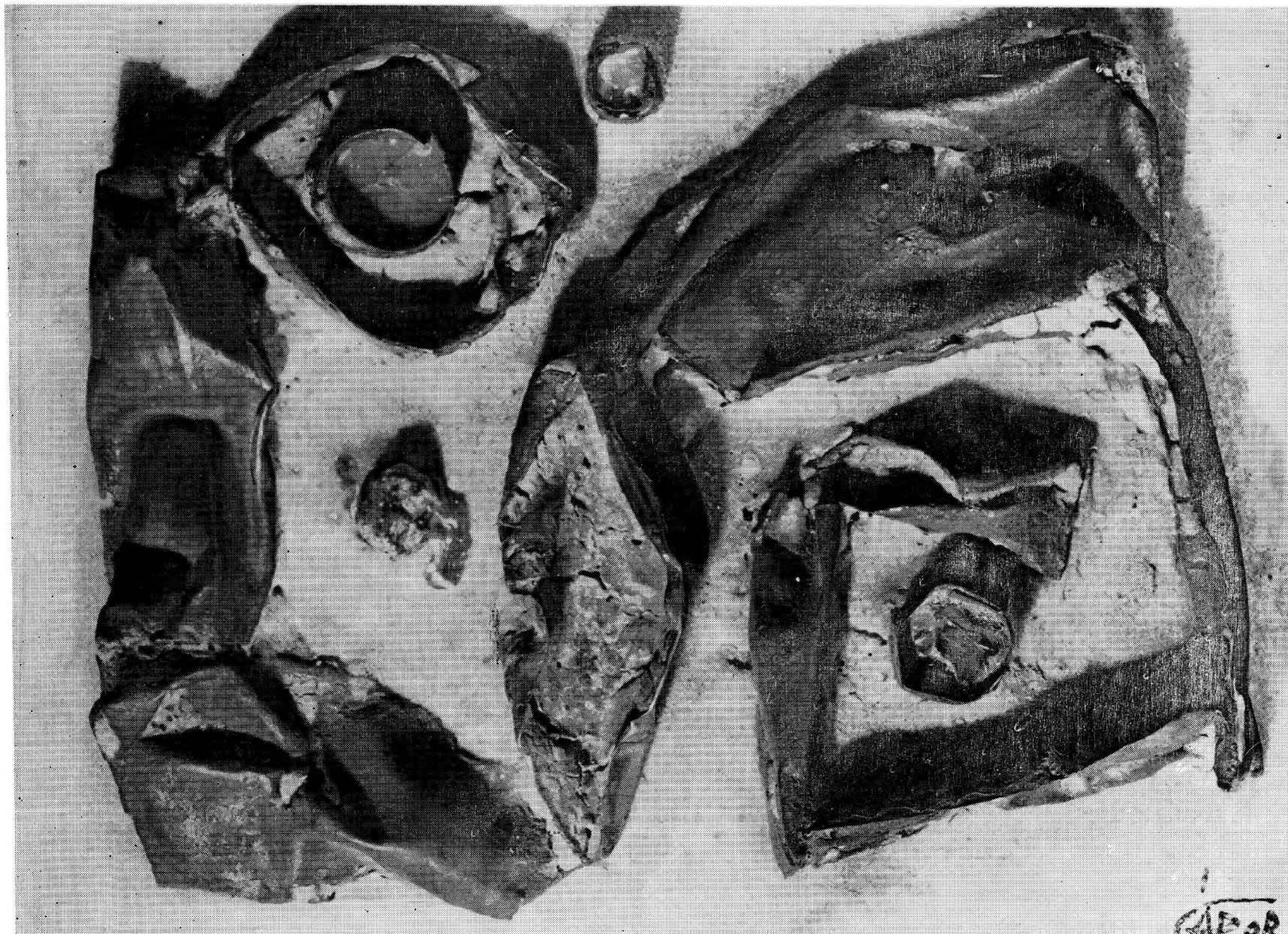
teret; a fizikai tömeg nem lehet a szobrászat eleme" stb.) fejlettebb formában ismétli az 1920-as manifesztumot. A Gyagilev-balet számára 1927-ben díszletet és kosztümöket terveznek, a társulat A macska című játékkal a monte-carlói bemutató után turnézott: jártak Londonban, Prágában, Genfben, Berlinben és Budapesten is. Az adat a Gabo-katalógusból származik.

Gabo és Pevsner sorsa 1922 után akár a száguldó garabonciásoké: villódzó kiállítások és kiáltványok, előadások és pályázatok, művek sorozatai. Az elmondottak ürügyéül szolgáló hannoveri katalógus oldalakon keresztül sorolja Európa és Amerika városait. A műtárgyjegyzékben és fényképeken a főműveket: „szférikus formák, áttetsző fém- és huzal-kombinációk, a bonyolult térszövevény és konstruktivitás ötvözeteit". Mellettük emlékmű-modelljeit – egy fizikai obszervatóriumét (1922), az egy repülőtér számára tervezettet (1924–25), az ismeretlen politikai fogolyét (1953) –, apró tornyokat, térplasztikákat, ezek áttetsző, színes, lineáris és koncentrikus, vertikális, torziós és kinetikus változatait. Felépült főműve Rotterdamban, a Breuer Marcel által tervezett Bijerkorf-áruház előtt áll (az ismeretlen politikai fogoly emlékmű fejlettebb változata – 1957). A 25 méter magas, íves kontúrú és bordázott fémkonstrukció (Gabo kedvelt oszloptémája valósul meg itt) egy fekete márványtöbről magasba törő acélépítmény. A német légbombáktól rommá lett városban az újrainduló életet, az építő szellem és legyőzhetetlen akarat diadalát hirdeti; közelében Zadkine megrázó memento-szobra (A lerombolt város – 1953) áll. Zadkine műve „figurális", Gaboé konstrukció. Az absztrakt kategorizálás ellen mesterünk ifjúságától hadakozik. A megkínzott életet allegorizáló, átluggatott és hátrahanyatló férfitest az építés szellemét sugalló oszloppal közösséget teremt, a közösségben egyazon mondanivalót: a barbárság felett úrrá lett ember diadalát. Zadkine a dráma megrázó katarziszt kereste, Gabo a hiperboloidák hűvös és józan formanyelvét. Közösen állják az időket és jelzik az összeférő kontinuitást.

Gabo a moszkvai amerikai kiállítás (1959) idején örömmel és kíváncsian hazalátogató; felkeresi a háborúban sokat szenvedett szülőföldjét és maradék rokonait.

1
RABOR

Szabadság

1.

*a változékony idők
valamint változatos rabságaim során
arra a belátásra jutottam
hogy a szabadság
mindig az egyet-nem-értők
a másként gondolkodók
szabadságával egyenlő
s ebbe
valamiképp
már a saját szabadságom is beletér
csakúgy mint a tiéd és az övé
hiszen köztudott hogy én is másként gondolkodom
amiként te is másként gondolkodol
valamint ő is másként gondolkodik*

nahát gondolkodjunk kedveseim

2.

*most már bátran kimondhatod barátom
mindazt ami bátran kimondható*

Tető, szakadék

*Valaki kiáltott ott a hegytetőn.
Am mitől hangzik úgy
mintha a szakadékból?*

*De hát miről is beszélnek maguk
tulajdonképpen szomszéd úr?
Hogy senki se kiáltott volna
– hát az meg hogy lehetne?
Hiszen nem létezik akkora csend
hogy valahol valaki
ne kiáltana bele valamit:
egy kiáltást.*

*Az persze mindegy
majdnem mindegy
hogy az ormon
vagy a mélyben.
Mivel a hang a fontos
meg a telitorok
amelyik kiáltja a hangot
meg a túl a fontos
amelyik meghallja.
Meg persze a csend a fontos
amelybe kiáltani lehet
s tülelni.
A csend a fontos hát szomszéd úr
amit kettőbe hasít egy kiáltás.
Egy egész csendet – két fél-csendre.
Az előzőre meg az utánira.
Van fogalma magának szomszéd úr
mekkora az a csend
az a kettőzött csend
amelybe egy néma kiált
s három milliárd süket hallgat
mint egy tületlen pitykegomb . . .*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Pirandello: NEM TUDNI HOGYAN

A pécsi színház évek óta törekszik az eredeti bemutatók, a Magyarországon első bemutatók számának szaporítására, utóbbiak közt olyan művek színrehozására, melyek a század klasszikusaitól valók, de hazai színpadot máig sem kaptak. Az új szezon műsortervében ezek a tendenciák igen határozottan érvényesülnek. Egy aligismert Pirandello-dráma mellett a nálunk szinte ismeretlen Obaldia és a szokatlanul sűrű homályból kiszemelt Mihura egy-egy művét tűzték műsorra, Gorkijnak is egy jobbára ismeretlen műve (*Az utolsók*) szerepel a tervben. Az új magyar drámát Hernádi Gyula ígéri. A sokéves Shakespeare-ciklus a *Macbeth*-tel folytatódik. A darabválasztást befolyásolta az a körülmény, hogy a nagyszínpad felújítása miatt a városbeli játéklehetőség hónapokra a Kamaraszínházra korlátozódott, ahol idén a Stúdiószínpad munkája is megindul Csurka *Deficit* c. darabjával. A „kamarázás” kénytelensége idején változatlanul fenn akarja tartani a színház a széles népszerűség, a nívós szórakoztatás igényét is. Sokféle törekvésüknek és a nem épp rózsás fizikai lehetőségeknek az összeegyeztetése bűvészi ügyességet kíván, de legalábbis nagy művészi találékonyságot.

Az évadot a Pirandello-darabbal nyitották. Az aligismertség – ezúttal – nem éppen a hazai restség következménye, Pirandellónak ezt az időrendben utolsó, befejezett darabját szembevetően elhanyagolják világszerte. Az időtájt került először színre Prágában, amikor 1934-ben az idős szerző átvette a Nobel-díjat. Találkozunk olyan véleménnyel, hogy a *Nem tudni hogyan* közeláll a IV. *Henrik*-hez (Frederik May mondja) értékben, a francia Chaix-Ruy pedig „nagyon pirandellói” drámának nevezi. De mi a pirandellói? Mindelelőtt a tárgy, a filozófia. Valóság és látszat, káprázat és realitás, tudat és ösztön, maszk és arc, szerep és egyén, konvenció és élet viszonyában, egymást kioltó hullámaiban Pirandello újra és újra felidézi azokat a helyzeteket, ahol e különbözőségek és azonosságok elnyelik az embert. *Szerb Antal* ismeretelméleti oldalról fogalmazta meg a pirandellói kérdésfeltevést: „van-e az, ami lenni látszik, és ha van, vajon megtudhatjuk-e, hogy milyen”. *Kosztolányi* inkább a nagyon erős mélylélektani felfogásra reagált: „öntudatlanság és öntudat” „ébredlét és álom, az öntudat és képzelet, az épelméjűség és örület” határpontjain látta kisarjadni Pirandello művészetét. Igen sokan, az amerikai *Robert Brustein* is főként egyén és társadalom viszonyának pirandellói modelljével foglalkozik: „Az ember, akár az élet, megismerhetetlen, és az emberi lélek, miként az idő, állandó elmozdulásban van, de a társadalom bizonyosságot követel és megkísérli az embert saját fiktív koncepcióiba bebörtönözni.” Pirandello létfilozófiáját Brustein szinte szó szerint egyezően *Kolozsvári Grandpierre Emillel* így foglalja össze: „... az emberi misztérium a felfogáson túl van...” Megismerhetetlen. Ennyiből is kirajzolódik, hogy Pirandello a legszorosabb kapcsolatban állt kora *polgári* világának uralkodó eszméivel, „a kor egyik legjellegzetesebb képviselője”. Felszívta művészetébe a

jungi pszichológia *tudatos ént* mint merev, külső burkot – és *tudattalant* mint életet, ösztönt jelentő belső magot szembeállító tanítását, a szubjektív idealista világszemléletet relativizmusát, szélsőséges individualizmusát és agnoszticizmusát, s még hosszan lehetne sorolni eszméi forrásait (akár irodalmi kapcsolatait elődökkel, kortársakkal és utódokkal, pl. az egzisztencialistákkal, abszurdokkal). Mindebből azonban egy sajátos művészi jelenséget alkotott – a pirandellói drámát, mely világvilágképében gyakran meghaladja eszmei alapjait, s épp ez alapok tarthatatlanságát mutatja. A polgári világban hajdan dédelgetett *személyiség* devalvációja már jóval előbb megkezdődött, de nála teljes felbomláshoz érkezett. Felemésztették elszabadult démonai. *Kolozsvári Grand-pierre Emil* jól látja Pirandello legfőbb eredetiségét abban, hogy nem választ alternatívái között: „... hiába választunk arc és álarc, látszat és valóság között, a választás... valami véglegesnek, befejezettnek az illúziójával kecsget, holott a szüntelenül hajtó, bontakozó lét szétvet minden formát.” A megállás, megmerevedés – elszakadás a létezésről, ám a megismerhetetlenül burjánzó lét is elnyeli az embert, a kettő konfliktusa felmorzsolja.

A *Nem tudni hogyan*-ban, e „nagyon pirandellói” drámában tisztán megtaláljuk e képletet, az író legjellemzőbb problémáit. A maszk, a tudat ütközik össze a főhős, Romeo Daddi lelkében a megfoghatatlan, ösztönös, változó étellel; öntudat az öntudatlansággal. Majd oly feszes szituációban, ahogy a *IV. Henrik*-ben. A két mű hasonlósága azonban még lényegesebb különbségekkel párosul, annyira, hogy a *Nem tudni*... akár a Henrik-dráma ellendarabjaként is felfogható. Ott a szerep kényszerűsége sújtja le a hőst, itt az én mélyből feltörő hullámai söprik el. Megváltás sem ott, sem itt nincs. Csak azok élnek magabiztosan, „rendezetten”, akik eleve a társadalmilag szabályozott oldallal, a szereppel, a konvencióval azonosulnak (pl. Ginevra) és másról nem vesznek tudomást: „Nem az a legnagyobb baj... hogy ezt-azt elkövetünk, ahogy te mondd: nem tudni hogyan; hanem az, ha beszélünk róla”. Dehát ezeknek a léte a látszat-lét. Pirandello nem moralista – amennyire író egyáltalán lehet nem-az –, de nem is amorális. A *IV. Henrik*-ben egész határozottan, itt halványabban érvényesül erkölcsi véleménye, már azért is, mert Daddi pokoljárása jóval elvontabb, némileg kiagyaltabb is, mint a Henrik-dráma hőséé. Annak az örülete a tisztább emberi lény kényszerű maszkja a hazug és aljas világban. Daddi örülete inkább saját lelkéből fejlík ki, de persze éppúgy nem valódi, klinikai téboly. Az öntudatlan, formátlan létezés, melynek hatalmát megismerte, most már kizárólagos valóságnak, a meghatározónak véli, mert védtelennek bizonyult vele szemben. A személyiségét feldúló konfliktust az váltja ki, hogy egy kábult, valószerűtlen pillanatban megcsalta a feleségét, akit szeret, annak barátnőjével, aki szintén szerelmes a saját férjébe. Egyikük sem akarta, mégis megtörtént, „nem tudni hogyan”. Gyöttrődésében felidéz más öntudatlan, „ártatlan bűnöket” is; egyre szubtilisebb minőségűeket: egy véletlen-akaratlan gyermekkori gyilkosságot; az álomszerű kábulatban esett szerelmi találkozást; egy álomban elkövetett házasságtörést (de „Nincs-e az álomnak valósága is a testben, mely kedvét lelte benne?”). Különböző összetételű, érvényű „bűnök” ezek, de Daddi megrendült kételyében ismeretelméleti problémává szublimálja valamennyit, mert „ha körülöttem minden olyan, mintha nem volna valóságos, amit csinálsz, az is tűnhet nem-valóságosnak”. Eltűnik minden mérték, minden határ, senki sem bűnös, senki sem felelős a tetteiért. A szerető „Nem büntársam...! Aldozat, akárcsak én...”. A tudat és akarat – semmi, hisz elsodorja az ismeretlen tá-

madása. „... ott téved el az ember! Ahol már nem tud...”, „... mikor már azt hiszed, hogy megteremtetted a tudatodat, s megállapítottad, hogy ez vagy az ilyen vagy olyan, elég valami semmiség, s máris be kell ismerned: tudatodat a semmire alapoztad...” Kétségbevonja a megismerés lehetőségét, az emberi tudás érvényét, de a felelősséget nem tudja magáról leoldozni: „... az aljasságunk a rettenetes, amely nem engedi vállalni, még megérteni sem, mert nyomban rettenetessé válik, a leggyalázatosabb bűnné...” A kettős szorításból Daddi a magára mért büntetésbe menekül. Mint Pirandellónál annyiszor, történés alig van. Van egy múltban történt eset, amely kiderül, amelyet magyaráznak, amely meghatározóvá válik. A szereplők „megszállottan filozófálnak”, de sohasem unalmasan. Az alakjukat, kapcsolataikat átfutó élet és szenvedés lüktetése, a felszín alatti, ismeretlen rétegek, tények megvilágosodásának feszültsége finom és merész gondolati utakon, egy tüzes, izgató intellektuális élménybe sodor. Dinamikája feledteti pillanatnyi fennakadásunkat is azon pl., hogy miképp felejtheti el a hős gyermekkorában és még 30 évig a gyilkosságot („eltemetett álom” volt), miképp történhetett öntudatlan formán a házasságtörés („megtörtént és szertefoszlott, mintha álmodtuk volna csak”). A szerző elvi építményének téglái itt-ott csupaszon villannak elő, a szituációban, amit létrehoznak van egy adag mesterkéeltség. Mégis: oly lenyűgöző következetességgel szövi hőse körül a lelkiismereti és ismeretelméleti hálót, hogy hamarosan mi is benne vergődünk. Az élmény kétféle következtetéshez juttathat aszerint, hogy a hősben kibontakozó konfliktus melyik oldalát érezzük igazabbnak, döntőbbnek. Ha Kolozsvári Grandpierre Emilnek adunk igazat abban, hogy a pirandellói *élet*, mely szétveti a tudat és erkölcs szükségképp megmerevítő formáit – maga a szüntelen *fejldés*, amit átélve és értve „az ember nem horgonyozhat le véglegesen ilyen vagy olyan körülmények között” – akkor Romeo Daddiban egy modern skizofrénias hőst kell látnunk, akit az emberi megismerést és felelősséget tagadó agnosztikus-idealista elvei ellenében mégis erkölcsi felelősségérzése pusztít el. Ha viszont az előbbi azonosítást nem tartjuk feltétlenül jogosnak – bevallom: magam sem – és az erkölcsi felelősség oldaláról ítélünk, akkor úgy érezzük, hogy Daddi nyugtalan és nyugtalanító lényét az erkölcsi és ontológiai relativizmus, a látszat és valóság minőséghatárait feloldó idealista káprázat nyeli el. A korlátlanban, végtelenben (melynek lényege: „ha nem érzed a határait”), „prédául vetve mindannak... ami már nem emberi” – megsemmisül a korlátozott emberi lény. „Élet s lélek szétomló pára volna, / hogyha nem lenne száz korlátja forma” (Babits).

A pécsi előadás az utóbbi, rokonszenvesebb értelmezésen alapszik. *Sík Ferenc* rendezői elképzelése középpontjába a felelősség kérdését állította. Persze Pirandello problematikáját tulajdonképp minden válasz, minden formulázás szegényíti, Sík válasza, az előadás *elvi* rendje mégsem vádolható ezzel, mert a központi magot a többi szereplő kellően teljes emberi képlet-sorával kívánta körülvenni. A többiek nem tévednek Daddi útjára – többnyire más-képp tévednek el. Az ember azoknak a tapasztalatoknak és ismereteknek a birtokában, amiket a modern világban szerzett önmagáról, kellő szilárdság híján könnyen elvész (Daddi), de szilárdsága meg leggyakrabban látszatokból, üres és merev konvenciókból áll, legfeljebb ahhoz jó, hogy fogvatartsa megrögzött pályákon (Ginevra, Giorgio, Respi ennek egyéni változatai). Valami halvány írói jelzés a kiútra azonban ezúttal mutatkozik: Bice alakján dereng át egy megoldást ígérő emberi szintézis lehetősége. Érzéseinek őszinte,

primér teljessége és finom okossága segíti őt a változó, új helyzetek megértésében, saját lényének meghaladásában. Sik felfogása (és Timár Éva alakítása) Bicének ezt a sajátos értékét a maga fejlődésében emelte ki. Az őt szereplőn keresztül a probléma teljes pirandellói spektrumát terítette volna elénk a rendező elképzelése, ha a megvalósításban eléri saját színvonalát. Nem ez történt, de vajon miért? – Annyi operett és mozgalmas monstre-mű színpadraállítás után Siknak még nem sikerült átállnia a külsőségekben visszafogott, finomabb eszközű kamarajáték-stílusra. A szereplők mozgatózásában minduntalan nagyszínpadi hatáseffektusok bukkannak fel, hangerejük több decibellel meghaladja a kívánatos mértéket. A külsődlegességet erősíti a különben szép színpadképek minuciózus részletezettsége (*Vata Emil* terve), a néha operettizű jelmezek (*Vágó Nelly* tervei) túltervezettsége. Sik játékmesterként is a külsőségek vonzásában maradt: a színészi játék kifejezőeszközei a kifelé elsisztergő szenvedélyek hagyományos, illúzionista fegyvertárából valók – kevés kivétellel. Modern drámák intenzív belső életet élő, pszichikus-intellektuális pályákon aktív hőseinek megjelenítéséhez ezek az eszközök alkalmatlanok. Ilyen módon semmit sem lehet kifejezni pl. az értelmi életből. A színészek ezekhez az alakokhoz, darabokhoz nem elég előrántani kész, sokszor alkalmazott manírjait, jártassá kell válnia az emberi lét külső és belső útjain, erővonalain, s ezt a jártasságát kell esetenként a kifejezésben manifesztálni. – Végeredményben két lényeges vonás hiányzik az alakítások zöméből, két lényeges, pirandellói vonás. Pirandello hősei – itt elsősorban Daddi és Ginevra – a *szereppel* viaskodnak. Akár mert elszakad valódi énjüktől, akár mert felszívja, akár mert kiesnek belőle. Két megjelenésük van: arcuk és maszkjuk, énjük és szerepük szerint. Az alakításnak a kettő között kell mozognia, egyikből *váltania* a másikba. A váltást éreznünk kell. Sajnos sem *Linka György* (Daddi), sem *Vajda Márta* (Ginevra) szerepformálása nem törekszik rá, tulajdonképp csak Timár Éva oldja meg a II. felvonásban. Egy jellemző példa: amikor Daddi a már-már jóra forduló befejezést véres igazságszolgáltatásra fordítja, Linka játékában nyoma sincs, hogy a hősből itt, most fordult valami, hogy váltott: most és itt tépi le végleg az álarcot. Ez a legélesebb váltás, és ez is elsikkad. Nem független ettől a másik alapvető tényező hiánya sem: *az értelem szenvedélyéé*, mely főként Daddi lényét hatja át. A dráma *öbenne* zajlik. A maga számára is riasztó, ismeretlen lélekrétegeit az értelem szenvedélyes tüzével próbálja átvilágítani. Belső hasadtsága, ez a belső pokol váltja ki értelmi kalandjait a lélek, a megismerés tájain. De a többiek is szenvednek, megnyilvánulásait az diktálja, hogyan próbálnak ebből kitörni, szabadulni. Az előadásból a belső világ és külső megnyilvánulásainak szinkronja, de még inkább maga ez a sajátos belső világ – *hiányzik*. Nincs szenvedés, nincs gyötrelmetől szitott, mégis éles, szenvedélyes gondolkozás. (Tökéletesen hiányzik a szexuális régiók megrebbenése is, pedig a Daddi és Ginevra között történtek innen okolódnak.) Helyette egy belső zűrzavar kusza homálya ömlik át a széles, sablonos gesztusokba, súlyos intonálásba, „érzelmi” szöveginterpretálásba. *Linka György* mintha összetévesztette volna Daddit egy Móricz-hőssel (Szakhmáry Zoltánnal például), eszközeivel azt idézi és a pirandelloi szövegek javarésze – szükségképpen – idegenül folyik az ajkáról. Az ilyenfajta, látványosan szenvedő, extrovert lények alkatuk szerint nem kerülhetnek ismeretelméleti útvesztőbe. Alaknak és szövegnek így nincs belső köze. *Vajda Márta* egy bajba került társaságbeli szépasszonyt állít Ginevra helyére, ami Ginevra „szerepe”, már ti. a társadalmi konvenciók szerinti, de emögött egy szexuali-

tástól fűtött emberi lény áll, akit szörnyű helyzetbe sodort egy ellenállhatatlan vágyakozás. Ebből vajmi keveset mutat meg. A darab második felében *Holl István* (Giorgio) fokozatosan felnő a szerepéhez. Addig minden szavát túlzott jelentőséggel ejti, ami értelemszerűen sem indokolható, de Giorgio még gyanútlan derűjéhez sem illik. Talán meg akarta növeszteni a figurát, pedig Giorgio valóban kisszerű, köznapi lény, semmit sem sejt a feltáruzó örvényből. Holl akkor veszi át helyesen a magatartását, amikor megrendülés és gyanú ver gyökeret benne. Az előadás legjobbjá *Timár Éva* volt; az I. felvonásban még ő is halvány, kicsit merev, de aztán megközelítően ki tudja bontani Bice bensőségét, lényéből eredő tisztaságát, önnön korlátait kiterjeszteni tudó okosságát. Ha a partnerei nem fékezik, talán sikerült volna egy maradéktalanul nagy alakítást is teremtenie. A pécsi színház művészei közül ma ő az – tán nem egyedül –, aki tudja is, hogy mit játszik, anélkül, hogy az aya kattogását éreznének. Külön élvezetet jelentett ezúttal is a szép, kulturált, pontos mozgása, a keze rebbenései, a fejtartásai. Miért, hogy színészeink nagyobb része – Pécssett, Budapesten és mindenütt – csak az aszfalton tud mozogni? Nemrég, egy főiskolás vizsgaelőadás kapcsán Molnár Gál Péter feltette a kérdést: vajon mit tanulnak a főiskolán a hallgatók? Mert a színészi mesterség alaptárgyait – beszédet, mozgást – nem, az biztos. Kérdését, azt hiszem, sok színházlátogató ismétli magában. A beszédhiányosságokat kritikuszaink gyakran említik – nem sok eredménnyel, a mozgás képzetlenségét jóval ritkábban, pedig ez mintha még bántóbb volna. Persze mozgáson nem pusztá járás-kelest értve, hanem a színész testi – nem szóbeli – megnyilvánulásainak egész koordinációját. A probléma országos ugyan, de *pécsi is*. Más fórumokhoz Pécsről szólni naivság volna, így a pécsi színház figyelmét szeretnénk felhívni rá: nem lehetne bizonyos képzésformákkal ezen a téren (esetleg más téren is) javítani a művészek felkészültségét? Ha minden tevékenységi területen a permanens képzés, önművelés korát éljük; sürgetjük, hogy ezt éljük már!, – a művészi tevékenységből sem hiányozhat tartósan.

*

Pirandellonak eddig nálunk két darabja volt ismert, a *Hat szereplő*... és a *IV. Henrik*. A *Nem tudni hogyan*-nal a pécsi színház egy további kitűnő drámáját tette ismertté. Az objektív játékkörülményeket is számbavéve a *darabválasztás nagyszerű*, sőt – talán színháztörténeti jelentőségű. A megvalósítás hibáin múlik, hogy az előadás nem teremti meg azt a nézőt és színészt próbáló, forró szellemi kalandot, ami a mű legnagyobb értéke. Ennek híján túlságosan előtérbe kerül a banális szerelmi eset ügye, annyira, hogy sok néző bizonyára elcsodálkozik: miért csapnak ekkora hűhót körülötte! Jellemző, hogy míg a dráma belső lélektájakon pusztító dilemmája azután lobog fel különösen, hogy a színen az „eset” tényszerűen kiderült, az előadásban innentől lazul a feszültség és a tényeket kissé elszublimáló magyarázkodás közben az tartja fenn az érdeklődést, hogy „mi lesz ebből”. Vagyis a dolgok kimenetelére vagyunk kíváncsiak a menete helyett, ami épp ellentétes a mai, a brechti, a pirandelloi színház akaratával.

A darab színrekerülése érdekes párhuzamot tesz lehetővé Albee *Nem té-lünk a farkastól*-jával és – ami minket most közelebből érint – Csurka István *Deficit* c. drámájával. Ezt az új pécsi Stúdiószínház mutatja be hamarosan. Hasonlóságok és különbözőségek, hatások és eredetiségek összevetésével a színház művészei és a közönség is bizonyára érdekes megfigyeléseket tehet majd. Legközelebb hát – itt folytatjuk.

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

De hogyan lesz lírai képmások sorozata az egész dráma?

Németh László mondja: „az első felvonás azonban ugyancsak próbára teszi a türelmet: eleven, de mégiscsak fárasztó beszéd, vita: az ifjú s a jelent és az álmot képviselő barátai közt”. A darab bármelyik jelenetében nem az történik, amit egy történet logikai láncolata, esemény-menete megkíván. Az történik, amit a jelenetben szereplő lírai képmások „szétárasztanak”, szétsugároznak maguk körül; az ami a lírai képmások időben (a papír vagy az előadás idejében) történő megvalósulásához szükséges. A jellemelek teremtette szituációban a jellemelek időbeli és az okság által összekötött mozgása valósul meg. A képmások jelenete a képmások megmutatása, megvalósulása, s így jelenetük az előbbihez viszonyítva statikus. Maguk a jelenetek komplex költői képmásoknak tekinthetők, amelyek jellegét a benne szereplő képmások határozzák meg, építik fel. A jelenet időbeliségére azért van szükség, hogy a lírai képmások a közlés csak időben tagolt lehetősége miatt felépülhessenek.

A költő és/vagy a Fiatalember élményének egyik összetevője a probléma elvisége. Valóban – ha egyébként nem fárasztóan is – az elvi megalapozás történik az első felvonás elején. A fiatalember a jövővel és a múlttal beszélget. Ezek nem allegorikus alakok, figurák, hanem a konkrét téma (az idő és a szerelem, az idő egybemosottsága) konkrét elvi oldala szóképeinek a megtestesítői. Az adott élmény elvi része tehát a mű eleje. A szoba, ahol ez lejátszódik „könyvtárszoba”, nem a Fiatalember hálószobája, vagy érezhetően tekintélyes házának (kastélyának?) egy másik helyisége. Az írónak szabadságában lenne, lett volna más színhelyre, vagy akár általános jellegű, értve: nem konkrét színhelyre is vinni a jelenetet. Ő oda vitte, abba a szobába, ahol az elviség megjelenése elvileg is, hangulatilag is a legmegfelelőbb. A „vita” (ami persze egyáltalán nem vita), épp arról folyik, hogy a jelenben vagy a jövőben kell-e, érdemes-e megvalósítani a szerelmet. Azaz most, vagy jelentős várakozás után. Ez a jelenet voltaképp a Fiatalember benső viaskodása, gyötrődése az élmény elvi részei, elvi összetevői között. Ő is vágyódik a szerelem azonnali megvalósítására: ezt vagy ezt is jelenti és hordozza az Első Barát jelenléte. De a jövő (az Öreg) mindig mást sugall, mond neki. A néző az ilyen módon megjelenített benső viaskodások megérzékeléséhez, átéléséhez nem szokott hozzá, hiszen az ilyet eddig mindig monológokban tárták elé. Ha egy monológ tartalmait, szóképeit szétszedi az író és azokból élő alakokat alkot s azok szájába adja: a néző színházi konvenciói miatt azok objektív alakokká, azaz jellemekeké válnak, a közöttük folyó beszéd pedig vitává. Holott nem vita ez, hanem ellentétes tartalmú szóképek egymás mellé állítása, ami ív-feszültséget eredményez a jelen és jövő és egy idő múlva (a Második Barát belépése után) a múlt között.

A Fiatalember esetleges objektív jelenidejében az utcán megöltek a gyerekek egy macskát, s a házban meghalt egy kisfiú. Egyáltalán nem szükséges, hogy ez valóban a Fiatalember objektív és konkrét jelenidejében megtörtént legyen. Az is elképzelhető, hogy a macska agyonütése és a Kisfiú halála, illetve az, hogy általuk jön a színre a halál, éppen olyan „mi lenne, ha . . .”, mint az, hogy pl. „mi lenne ha a jövő egy Öreg alakjában a reá való várakozásra biztatna állandóan”. A Kisfiú és a Macska színrelépésével még mindig az elviség képmásai jelennek meg. Hiszen a jövőhöz elvileg is hozzátartozik a halál, s ahogy említettük, velük-általuk az jön a színre. Elmondják, hogyan haltak meg, s hogy ezután „Holnap / egy gödörbe tesznek . . . Aztán pedig . . . jönnek és megesznek . . . Gyikpapa és gyikmamácska, / meg nagyon sok gyikgyerek”. A jelenet szóképe, a jövőben bekövetkező halál itt ismét tárgyiasul, két eljátszható alakban lép a színre. (Nem allegorikusan maga a Halál.) A halál nem a Fiatalember és „partnerei” közötti beszélgetés egyik megbeszélendő rész-témája, szavakban elmondott témája, ami lenne t. i., ha nem adekvát színpadi eszközökkel fejezné ki ezt Lorca. A halál, mint „beszéd-téma” így konkrét képmássá, s ezáltal drámai szituációvá és

színpadi képpé is lett. E két képmásról, mint voltaképp minden szóképről elképzelhető, hogy mással cseréljük fel, egy másikkal helyettesítsük. De csak olyan másikkal, ami ugyanezt jelent. Hiszen a képmások fontossága-lényege nem önmagukban van, hanem jelentésükben. A jelenet, épp mert a szóképnek képmásokban, alakokban való megjelenítése adja magát a jelenetet, nemcsak a logikailag szükségeset tartalmazza. A logikailag szükséges ebben az esetben annyit jelent, hogy a szókép jelentése, azaz a szókép legfontosabb magja, lényege, amit itt konkrétan a halál. Az ami még a jelentéshez hozzájárul azáltal is járulhat hozzá, hogy a jelenet megírásának stílusa teljesen alkalmazkodik tartalmukhoz, a képmásokhoz: gyönyörű lírai a szöveg is, a stílus is. A két szereplő közül a Kisfiú a sokkal fontosabb, ő majd még felbukkan a darabban.

E jelenet után visszatér a három szereplő, jelentésteli legyezőkkel, jelentésteli hősséggel elárasztva. Ezután következik az elviség egyik legpregnansabb és konkrét megfogalmazása. Az Első Barát az Öreggel kapcsolatban mondja az idézet első mondatát a Fiatalembernek:

ELSŐ BARÁT (a Fiatalemberhez): Ez becsap téged.

FIATALEMBER (erősen): A legkisebb hatással sincs a jellememre. Én én vagyok. De te képtelen vagy megérteni, hogy egy nőre öt évig várni lehessen, eltelve és megperzselve a napról napra növekvő szerelemtől.

ELSŐ BARÁT: Nincs szükség várakozásra.

FIATALEMBER: Azt hiszed talán, hogy le tudom győzni az anyagi valóságot, az úton felbukkanó és egyre növekvő akadályokat anélkül, hogy másoknak fájdalmat okozzak?

ELSŐ BARÁT: Előbb jössz te, aztán jönnek a többiek.

FIATALEMBER: Várakozás közben oldódik meg a csomó, és érik meg a gyümölcs.

ELSŐ BARÁT: Én szívesebben eszem meg zölden, vagy ami még jobb, letépem virág alakjában és a gomblyukamba tűzöm.

ÖREG: Nem igaz!

ELSŐ BARÁT: Maga túl öreg ahhoz, hogy ezt tudja!

ÖREG (szigorúan): Én egész életemben küzdöttem, hogy fényt gyújtsak a legsötétebb helyeken. És amikor az emberek mentek, hogy kitekerjék a galamb nyakát, én lefogtam a kezüket, és segítettem a galambot, hogy elröpülhessen.

A jelenből a jövőbe cikázó ív-feszültség ismét megtalálható, noha a tartalmak társalgási stílusban megjelenő volta ezt itt is lényegesen enyhíti. Ebben a jelenetben is megfigyelhetjük, azáltal, hogy a szókép eljátszható képmássá lett (Öregg és Első Baráttá), mennyivel többet tud kifejezni, ezekre még „ráépiteni” Lorca. (A gyümölcs metafora.) Még többet lehetne azonban, ha a stílus itt is alkalmazkodik a jelenet tartalmához, ahhoz t. i., hogy itt lírai képmások beszélnek.

A második felvonás elejét a Menyasszony, illetve a lírai alapélmény általa képviselt (és általunk már elmondott) tartalma uralja. Úgy véljük, az előzőekben bemutatott már azt is, hogyan lírai képmás az ezt követő Próbababa-jelenet.

A legizgalmasabb és egyben a legszebb költői képmás a III. felvonás eleje. A szín egy erdő, mese-erdő, varázs-erdő, amelynek közepén ott áll az első és utolsó jelenet könyvtárszobája egy kicsinyített színpadon. Említettük már, hogy a mű felfogható úgy is, hogy az nem más, mint a Fiatalember gondolataiban, bensejében egy-két másodperc alatt kibomló és megjelenő élménynek a kiterítése. Ez „objektív” a könyvtárszobában történik meg. Így, amit e jelenetben látunk, mintegy körülveszi, körülöleli az egész élményt (a színen közepén áll a kicsinyített könyvtárszoba), noha éppen úgy szerves része, összetevője is annak. A bensőben kibomló élmények nem mechanikus elrendezettségűek és „mozgásúak”: elképzelhető, hogy a bensőben valami körül fog olyasmit, aminek önmaga is egyik része, összetevője. S ez itt konkrétan az álom, az idő álomszerűsége, a szerelem és a halál álomszerűsége.

A jelenet bekövetkezte az események menetében logikailag semmivel sem igazolható. Nem volt az események menetében logikailag igazolható a Kisfiú és a Macska, de a Próbababa jelenet sem. A színpadot azonban itt nem az események logikája uralja, a maga oksági összefüggéseivel. A színpadra minden részében egyszerre élő költői képmás borul.

A jelenet az álom, a szerelem, a halál vonja be nemcsak hold-kék és hold-ezüst fényvel, de jelleggel és hangulattal is. Arlequin azonnal el is mondja: „Idő tükrén leng az álom . . . Hajáig merül az idő / s lebeg az álom vizében . . . Oszlop csúcsán ül az álom / az idővel ölelkezve”. S ugyancsak ő mondja ki a mű egészének alapját jelentő élmény mag-

vát: „S ha az idő síkságán az / álom fallal égnek törne, / elhitesi az idő, hogy / csak a pillanatot gyümölcse”. Megjelenik itt egy Leány is, halott szerelmését kutatva. A Leány ismét az elmaradt szerelmek képmása. Neki is meghalt a szerelme, mint ahogy a Fiatalember számára is „meghalt” a Menyasszony. A Bohóc és Arlequin olyan „helyre” akarja küldeni, ahol a halál van, a halál „helye”. (A Bohóc „Bepuderezett arca halálfejt benyomását kelti.”) A Bohóc azért küldi a halál helyére, mert a szerelmek az időfázisok miatt csak a halálban valósulhatnak meg teljesen. Így lesz a szerelem és a halál összekötött.

Az erdőben lévő kicsiny színpadon zajlik le a Gépíró és a Fiatalember második találkozása. Az erdő az álom, az idő és a halál, vagy a halál előcsarnokának a tája itt. A kicsinyített könyvtárszobába a Gépíró megy fel. Ő utasítja az Inast: „Ha megérkezik az úr, engedje be!” Ez megengedi annak a feltételezését, hogy a jelenet a Gépíró „álmaiban”, álmodozásában, vágyaiban történik meg. A Fiatalember ekkor éppen annyira és úgy szereti őt, mint ahogy ő szerette a Fiatalembert az első felvonásban. Minden fordított itt. Első felvonásbeli jelenetüket a Fiatalember „Megírtad a leveleket?” kérdése indítja. Most szó szerint ugyanezt kérdi a Gépíró. Amikor a halott Kisfiú átmegy a színen, s a Fiatalember saját fiának nevezi, az a lehetőség merül fel, hogy ez a jelenet az első felvonás egyik, a Fiatalember bensejében volt pillanatának a kiszélesítése. Amikor azonban a következő pillanatban ismét a Gépíró kérdezi a jelenetnyitót („Megírtad a leveleket?”) a két álomban, a két elképzelésben folyó jelenet egygyólvad, s egy közös álommá, közös elképzelésben kibomló jelenetté alakul. Mintha az utolsó jelenet, amely az eredeti könyvtárszobában játszódik, ennek a folytatása lenne, vagy ennek a folytatása is, hiszen a Fiatalember ezt kérdezi az Inastól: „Nem volt ez az ablak sokkal nagyobb?” A kicsinyített színpadon, az álom színpadán lévő könyvtárszoba ablaka nyilván sokkal kisebb, mint a „valódié”.

A második felvonás végére tehát az idő, a halál, a szerelem és az álom is teljesen egygyólvad. Olyan része ez ennek a műnek, amelyet eddig színpadon megvalósítva nem láthatunk, nem tapasztalhattunk: a színen teljesen összemosódott lírai képmásokat látunk.

A jelenetben egyébként is nagyon sok helyen hallunk olyan szavakat, mondatokat, amelyek a mű más részeivel rejtett, vagy asszociatív összefüggésben vannak. A nyitó jelenetben, az Első Baráttal való beszélgetésben a Fiatalember teljesen illogikusan, Lorca által szándékosan így megírva („szórakozottan és nem figyelve a beszélgetésre” – írja instrukcióként), egyszer csak ezt mondja: „Akkor én fel fogok mászni a létrán”. E jelenetben visszatér a létra, a Bohóc annak segítségével akarja a Völegényét kereső Leányt leküldeni a tengerfenékre halott szerelme után, azaz a halálba akarja küldeni („Minek az a létra? Bohóc: Hát hogy lemeless!”) Először is elképzelhető, hogy ez a jelenet az első jelenet azon pillanatának a teljes megjelenítése, ami a Fiatalemberben akkor él, amikor azt mondja: „Akkor én fel fogok mászni a létrán”. De ha nem is ez, akkor is utal az egyik a másikra a halállal való összekapcsolás miatt. Úgy összefűzött ez a két jelenet, mint egy lírai vers távoli, de egymásra utaló szavai, szóképei.

A jelenetben először beszélnek a halott Kisfiúról, aztán ő megjelenik a Maszk (aki az a házmesterné, aki az ő anyja volt) szavaiban, majd a Fiatalember és a Gépíró ezután következő második találkozásakor át is megy a színen. A Kisfiú alakja így a darab egyik leg gazdagabb költői képmásává lesz. Egyben jelenti: a halált, a házmesterné és Arturo gróf halott kisfiát, s a Fiatalember szerelmének elmulasztása miatt az ő meg se született, meg se fogant kisfiát, s ezen keresztül ismét és ő is a be nem teljesedett szerelmeket. Mint halál, nem az aktív, az élőket a másik világba vivő „személyt” jelenti, hanem a meghalás tényét, mindenki számára bekövetkező voltát. A színen itt csak átmegy, a baloldali ajtón távozik, a halál „helyére”, arra, amerre a jelenet végén a Bohóc a Fiatalembert is akarja küldeni. Az instrukció nem közli, merre megy el valóban a Fiatalember, de mindenképpen halálába megy, ami a következő jelenetben megtörténik.

A mű utolsó jelenete ismét a könyvtárszobában játszódik. Itt jelennek meg „A fiatalurak, akik játszani jöttek” – ahogy az Inas mondja; „Frakk van rajtuk, a ruha fölött földig érő fényes fehér-selyem köpenyt viselnek” – ahogy az instrukció mondja. Amikor ők megjelennek a néző már hozzászokott, hogy nem reális jeleneteket lát Lorca darabjában. A Játékosok megjelenése, látványa, félig reális, félig nem. A színen egy darabig egyedül vannak, s olyan szövegeket mondanak, amelyek elsősorban a nézőnek szólnak, s elsősorban arra való, hogy a néző a látványból a félig nem reális részt („földig érő fényes fehér-selyem

köpenyt viselnek'') fogadja el lényegesnek. Azt akarják tehát azonnal demonstrálni, hogy nem jellemek, hanem képmások. Erre már nevük (Játékos) is utal, ha nem annyira is, mint pl. a Próbababáé. Azért utal valamelyest már nevük is képmás voltokra, mert három valódi kártyajátékosnak a megjelenése logikailag teljesen valószínűtlen. Szavaikból egyre jobban kiderül, hogy ők a három Párka modern változatai, illetve a szerzőnek a három Párkáról, a halálról, a halált-hozóról való képmásai. A mű végén ez pontosan kiderül („Az Első Játékos ollóval néhányszor belevág a levegőbe''). A Három Játékos így a költői élmény egyik összetevőjének a megjelenítői: az élet akkor múlik el, akkor jön a halált-hozó, amikor már nincsen a jövőre tartalékuk az embereknek. Az életerőt, a tartalékot a vér, s ezzel szoros egy-ségben a szerelem jelenti. Ez azokból a példákban is kiderül, amit a Három Játékos egymás-nak mesél, de abból is, amit a Fiatalember beléptekor nekik mond: „Túl korán jöttek. Még nagyon meleg van.” A meleg a műben először az első felvonásban lesz hangsúlyos, méghozzá ugyanebben a vonatkozásban: a szerelem, az életerő jeleként. Amikor a halott Kisfiú és a Macska jelenete befejeződik, az Öregnek, a Fiatalembernek és az Első Barátnak „Láthatóan nagyon melegük van, és fölöttébb izgatottak”, s nagy legyezőkkel hűsítik magukat. „Ez még csak növekedni fog”. – ti. a hőség, figyelmezteti az Öreg a Fiatalembert. Méghozzá azért, mert még van szerelem-remény, életerő, illetőleg az fokozódni fog. Amikor a Meny-asszony szakít a Fiatalemberrel, vissza akarja adni neki a tőle kapott legyezőket, de nem lehet, mert eltűntek, illetve eltörték. Méghozzá azért, mert a szerelem elmúlt. „Nem baj, hogy elveszték. – mondja a Fiatalember – Most is olyan szelet kavarnak, hogy a bőromet perzseli”. Amikor a Három Játékos megjelenik a Fiatalember életében, akkor a jövő, azaz a szerelem-várás, szerelem-remény, és így az életerő teljesen elmúlt. A Játékosok pontosan tudják ezt, ezért jöttek, s a Fiatalember „Túl korán jöttek. Még nagyon meleg van” monda-taira az Első Játékos ezt válaszolja: „Már nem annyira”. A Fiatalember előtt bezárultak az utak, így nincsenek tartalékai.

A „tartalékoknak”, a szerelemre való várakozás energiáinak elapadását azonban nem láttuk folyamatban bemutatottan. Az időfázisok különbözőségét láttuk, azt, hogy valaki várni akar a szerelem beteljesülésére akkor, amikor a másik nem. Ez „öli” meg végül is a Fiatalembert, az tehát, hogy az összemosott időt, az egy-időt nem tudjuk élni.

Abból a tényből, hogy a szereplők lírai képmások, illetve, hogy az egyes jelenetek egy-szerre, egymás mellett élő komplex képmások (ami a benne szereplő képmásokból épül fel) következik az is, hogy egyrészt a szereplők, másrészt a szereplők szavai egymásba át-hatolók, egymásra utalók. Ezáltal nemcsak egy adott és a szituációtól függő jelentésük van. Az egyik szituációban lévő jelentésüket, asszociatív burkaikat áthozzák a másik jelenetbe is. Ezzel kapcsolatban említettünk már konkrét példákat.

Említsük még csak az Öregnek és az Apának (a Menyasszony apjának) összemosóda-sát, majdnem-azonosulását a II. felvonás legvégén. Említhetjük a Fiatalember egyik mon-datát a darab elejéről: „Eltettem a süteményt, hogy később egyem meg”, amelyik még két-szer hangzik fel a műben. Először a Macska és a Kisfiú jelenetében. A Kisfiú egeret akar szerezni a Macskának, s így figyelmezteti: „De nem egyszerre megenni!” A Maszk és a Gépirónó jelenetében a Gépirónó mondja ugyanezt a mondatot: „Kislánykoromban eltettem a süteményt, hogy később egyem meg”. A mondatok tartalma természetesen utalás mind-egyik olyan jelenetben, ahol felhangzik, a mű egyik alapproblémájára: várjunk-e a szere-lem beteljesülésével hosszabb ideig. De ugyanakkor minden jelenetben más jelentése is van. A Kisfiú részéről a Macska iránti szeretet kifejezése is. A Gépirónó szavaiként hatá-rozott emlékezés is egyben a Fiatalembere.

A darab benső idejének teljes egységére, minden eseménynek egy azonos időpillanat-ban való „megtörténése” utal az is, hogy a Kisfiú és a Macska halálát többször mint most megtörténőt említik. Jelenetük után belép az Inas és ezt mondja: „A házmesterné kisleánya meghalt, és most viszik temetni” . . . „A gyerekek megöltek egy macskát a kert háza teté-jén”. A fiatalember „öt év múlva”, mikor meglátogatja Menyasszonyát, ezt mondja: „. . . És még . . . az utcán megvertem néhány gyereket. Kövekkel agyonütöttek egy macskát”. A darab közepén a Maszk, akí az a házmesterné, akinek a fia a Kisfiú, ezt mondja a Gépirónónak: „Éppen most hagytam el mindörökre a grófit. Ott maradt el valahol hátul, a Kis-fiával . . . A kisleánya meg fog halni a zúzvara alatt”. A mű utolsó jelenetében az Inas így szól a Szobalányhoz: „Most házmesterné, de azelőtt nagy dáma volt. Hosszú ideig élt egy rop-

pant gazdag olasz gróffal, annak a kisfiúnak az apjával, akit most temettek el". Ha ezek szó szerint nem is úgy hangzanak, mint most, mindig most megtörténők, a szövegek visszaterése vitathatatlanul az idő bizonytalanságára, épp egyenesvonalú előrehaladásának bizonytalanságára utal. Idézhetnénk még több szöveget annak bizonyítására, hogyan mosódik össze, hogyan hatol át időnként egymásba a Próbababa és a Gépírónő; a Gépírónő, a Menyasszony és az erdőben megjelenő Leány. Mindezek azt bizonyítják, hogy az alakok a lírai alapélményt rögzítő, kifejező képmások, s a lírai alapélmény összetevői. Csak mint ilyenek folyhatnak-csaphatnak át egymásba, éppen úgy, ahogy a versek szóképei. A mű nem más, mint ezeknek az egymásba is áthatoló képmásokká, eljátszható alakokká vált szóképeknek a sorozata, egymásutáni megjelenése.

Ez a mű ezzel a jellegzetességével természetesen nem egyedi jelenség. A 20. században, különösképp a II. világháború után nagyon sok mű mutatja azt a sajátosságot, hogy alakjai lírai képmások, jelenetei pedig e képmások által összetett, létrehozott helyzetek. Így a jelenetek, ha tetszik, költői képmások, s így maga a mű, ha szabad ezt a kifejezést használni, meta-komplex költői képmás. Ez a kérdés természetesen további és másjellelű problémákat is felvet.

(Folytatjuk)

Anyám

*sorsává lett vereségek
megtalált fénye mellett
szívesen hallgatott*

*hallotta amint a rózsa
a világegyetem névmását kimondja
hazatért fecskék szaván
a feltámadás ízét*

*nem hitt a halálnak
nem hitt a rossznak
míg a tél meg a tél
a tűzőzön prognózisában vacogtak*

*kötény alá rejtve kezét
segített már
az angyaloknak*

Profán ikonok

Mikor

*A széllobogójú harangszó
kézen fogja a csendet*

*Barackizű árnyak
a növekedés rejtelseit magyarázzák
halványodó sugaraknak*

*Okos tehenünk a kiskapun kopog
kemény szarvával mintha mondaná
„ki feledte el hogy én megjövök
ha este van”*

*Madárnyi asszony vánszorog
nehéz bugyorról koronázva
hazátlansága világnyi börtön
árvasága világnyi kő*

*belőle könny már nem fakad
csak a megadás könnyyszaga
melyben a szó
a tulladást gyakorolja*

A MAGYAR AVANTGÁRD DOKUMENTUMAI KÖZÖTT

Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktrínájához

MEGKÖZELÍTÉSEK

Volt-e magyar avantgárd? – hagyományosan ezzel a kérdéssel indul minden nyilvános gondolkodás, amely számot akar vetni a magyar avantgárd művészet múltjával és problémáival. E kérdés ma már szónoki, az idő adott választ rá. Kassák Lajos életművének állandó és hatékony jelenléte, válogatott műveinek, majd összegyűjtött versei két hatalmas kötetének megjelenése önmagában is bizonyít. És a Kassák pályáját felmérő irodalom- és művészettörténeti munkák – Gyergyai Albert, Béládi Miklós, Bori Imre, Körner Éva és Rónay György tanulmányai – sem hagynak kétséget afelől, hogy magyar avantgárd művészet és mozgalom igenis létezett. Igaz, Kassák mellé nem sorakoznak egyenrangú társak. A francia szürrealizmus, a német expresszionizmus, az orosz futurizmus és konstruktivizmus, a cseh poetizmus és a többi mozgalom egyenrangú mesterek szövetsége volt. E mozgalmaknak voltak művészeik, szerkesztőik és teoretikusaik. A magyar avantgárdban általában Kassáknak kellett vállalnia mindezeket a feladatokat: magányos vezérként áll a szemünk előtt. De azért neki is voltak társai: egy egész nemzedék tanult tőle, amely még tagadásában és elfordulásában is megőrzött valamit abból, amit tőle kapott. A forradalmak előtt Barta Sándor, Komját Aladár, Ujvári Erzszi, Lengyel József, Révai József, Mácza János, Kahána Mózes és mások tartoztak az irodalmi avantgárd köréhez. Később a fiatal Déry, Németh Andor, általában a bécsi és berlini emigráció. De József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Sárközi György, Bányai Kornél, Radnóti Miklós, Pap Károly, Gelléri Andor Endre is sokat tanult az avantgárd különféle irányzataitól, nemegyszer magától Kassáktól. És sorra alakultak az avantgárd műhelyek a szomszédos országok magyar irodalmaiban: Erdélyben Bartalis János, Szentimrei Jenő, Nagy Dániel, Szántó György, Szilágyi András, Méliusz József követte az új irodalom eszményeit, Szlovákiában Forbáth Imre, Györy Dezső, Mihályi Ödön és Fábry Zoltán, a Vajdaságban Csuka Zoltán és Szirmai Károly. A húszas évek magyar irodalmának egyik karakteres irányzata, teremtő és újító változata az avantgárdban öltött alakot. Ma már közismert az avantgárd és a szocialista irodalom termékeny kölcsönössége is.

A magyar avantgárd létezése eszerint kétségtelen. Ma már gyakrabban kérdezzük: milyen volt ez az irányzat, sőt: mi az avantgárd egyáltalán? Szabolcsi Miklós, aki nemrégiben egész kis könyvet szentelt az avantgárd (és neo-avantgárd) problémáinak, történeti alapon közelíti meg a jelenséget, kísérli meg a definíciót. „Most úgy látom – írja –, hogy az avantgarde irodalmi-művészeti áramlatok egymással összefüggő nagyobb csoportja (tehát áramlat, irányzatcsoport), amelyek a »középső szférában«, azaz a realista irodalom és

művészet, valamint a kommersz, hazug, álrealista, konzervatív művészet és irodalom közt helyezkednek el. Megjelenési formája pedig ezeknek az irányzatoknak legtöbbször *mozgalom, szervezett csoport* – innen, hogy az avantgarde-ot mozgalomnak vagy mozgalmak együttesének is szokás tekinteni” (*Jel és kiáltás*. Bp. 1971. 9. l.). Rényi Péter az avantgárd mozgalmak nonkomformista pozíciójára utal, midőn definiálni akarja az irányzatot: „Ha viszont egyetlen szóval meg kellene fogalmazni, ami bennük többé-kevésbé közös, akkor azt lehetne mondani: a közös mindenekelőtt az volt, ami ellen felléptek, a támadás főpontja, főiránya, amelynek stratégiai célja nem kevesebb volt, mint a kor egész hagyományos művészetének lerombolása, megsemmisítése; lázadást és rohamot hirdettek minden ellen, amit a polgári kultúra és közizlés szentnek és sérthetetlennek hitt” (*Az avantgarde-től a korszerű alkalmazott művészetig*. Kritika 1967. 1. sz.). Bori Imre, a magyar avantgárd irodalom történetírója pedig már teljes mozgalomnak, sőt a huszadik századi magyar irodalom meghatározó áramlatának tekinti az avantgárdista törekvéseket. „Nemcsak azt igyekszünk bizonyítani – olvasható *A szecessziótól a dadaig* című könyvének (Újvidék, 1969) első fejezetében –, hogy magyar irodalmi avantgarde *volt*, hanem azt is, hogy komplex, a maga módján autochton, sajátos vonásrendszerrel bíró, általános érvényű, *teljes* mozgalom, amely nélkül a XX. századi magyar irodalom általában meg nem érthető, s alkotói egy jelentős részének interpretációja is hiányos, egyoldalú marad. S mi több: elképzelhető olyan irodalomtörténeti rendszerezés is, amelynek tengelyében az avantgarde áll, s a hozzá való viszonyulás alapján kapják meg helyüket mind az egyes írók, mind pedig az avantgarde fogalmkörébe nem sorolható törekvések is.”

E közelítésekből és meghatározásokból (amelyek valójában az avantgárdal kapcsolatos nézetek típusait fejezik ki) az mindenesetre kiderül, hogy az avantgárd mozgalmi körülmények között létrejövő, nem realista stílusú művészet, amely a hagyományos polgári gondolkodás, izlés és világkép ellen való tiltakozás jegyében született. Ehhez talán még csak annyit tennünk hozzá; hogy az avantgárd szociológiája szerint értelmiségi mozgalom; egy olyan értelmiségi, amely nem egyszer közel áll a munkásosztályhoz, belőle ered (lásd például a szovjet-orosz és a magyar avantgárd szereplőinek egy részét), s mindenképpen burzsoázia- és tőke-ellenes. Ez a körülmény okozta, hogy az avantgárd mozgalmak nagyon kevés kivétellel (pl. az olasz futurizmus, a német expresszionizmus egy szárnya) baloldali arculatúak, háborúellenesek, antifasiszták, a munkásmozgalom szövetségesei vagy egyenesen részei.

Van azután az avantgárdnak – és itt hangsúllyal a magyar mozgalomról beszélek – egy olyan sajátossága is, amely az emberről való gondolkodás, az antropológia területét érinti. Az avantgárd elmélete és művészete sohasem mondott le arról a perspektíváról, amit az ember, az emberi lélek és tudat átalakításának szenvedélye rajzolt fel elé. Mert talán mégis ebben: az emberről teremtett új és forradalmi víziójában különült el a gondolkodás korábbi fajtáitól. Az avantgárdnak határozott antropológiai képe volt: tevékeny, cselekvő embert áhitott, aki egyszerre építi, valósítja meg önmagát és a közösséget, aki éppen emberi kapcsolataiban, kollektív elkötelezettségében találja meg ezt a megvalósulást. Aki összhangot tud teremteni individuális és kollektív feladatai között, egyszerre tudja vállalni a szolgálatot és szeretni a szabadságot, aki egyforma érdeklődéssel vesz részt a társadalom harcaiban és a személyes lét, meg a kozmikus összefüggések felfedezésében. Olyan ember rajzolódik ki előttünk e vízió nyomán, amilyent a marxizmus klasszikusai is el-

képzelték, akit a jövő szabad társadalma polgárának és építőjének szántak, akiről azt gondolták, hogy az emberiség felnőttkorának beteljesítője lesz.

Ez az antropológiai vízió, a „végtelenbe derülő ember” ideálja bizonyára utópisztikus látomásnak tetszett az első világháború, a leverett forradalmak, a gazdasági válságok idején, hiszen a tömeges méretekben tenyésző nyomor, a társadalmi elnyomatás, a háborús pusztulás egészen más emberi sorsokat, lehetőségeket és parancsoló szükségyszerűségeket vetített a kor cselekvő emberei elé. Talán innen erednek a művészi és a politikai forradalom nézeteltérései. Az avantgárd művészet stratégiai feladatokat fogalmazott, túl messzire nézett, olyan embert szeretett volna formálni, aki akkor – a század első évtizedeiben – valóban nem volt lehetséges. A politikai avantgárd gyakorlatibb volt, annak is kellett lennie, hiszen a politika: „az egzisztenciák tudománya”, a lehetőségek és szükségyszerűségek okos felhasználásának művészete. Am a taktikai feladatok elvégzése olykor fájdalmasan és tragikusan háttérbe szorította a stratégiai küldetést: az ember teljes felszabadítását mindenfajta kiszolgáltatottság alól. A mi korunk – és főleg, a mi jövőnk, ha ez a jövő nem a pesszimista futurológusok előrejelzéseit követi – azonban újra napirendre tűzte az avantgárdisták antropológiai elképzeléseit, ha tetszik, álmait. Ez a kor valóban a végtelenbe tágította az emberi megismerés határait, s éppen a technika és az etika, a tudományos megismerés és az erkölcsi tudat fájdalmas feszültségeiből ismerte fel azt a szükségyszerűséget, hogy nemcsak a világot, hanem az embert magát is át kell alakítani. (E feladat persze dialektikus: a két átalakítás egymást feltételezi.) S mert korunk ilyen felismerésekre jutott, talán több megértéssel szemléli az avantgárdisták felrajzolta antropológiai látomást. Az utópiák idővel szükségyszerűségek lesznek, s egy nagyszabású vízióról kiderülhet, hogy valójában hasznos stratégia.

A magyar avantgárd legfőbb forradalmi újítása is talán éppen a vizionárius emberképben valósult meg. A többi: a politikum és az esztétikum, a vitamódszer és a művészi technika ennek az eszmének a következménye volt. S itt már az is mellékesnek tetszik, hogy az avantgárd emberképe politikuma és esztétikuma milyen iskolákban öltött testet. Természetesen a magyar avantgárdnak is megvoltak az irodalomtörténetileg elhatárolható szakaszai: az indulás epizodikus futurizmusa (inkább csak a futurizmus nyelvvalakító törekvéseinek számbavétele), a tizes évek expresszionizmusa, a forradalmi idők aktivizmusa, a húszas évek dadaista kísérletei, szürrealista próbálkozásai és konstruktivizmusa. Ezek azonban sokkal kevésbé különülnek el egymástól, mint az új művészet nyugat-európai iskolái és mozgalmi. A magyar avantgárd legállandóbb szólását talán az aktivizmus: a társadalmi és emberi cselekvést hirdető lázas, expresszív irányzat szólaltatta meg. Ez az aktivizmus jelentkezett a *Ma* korai expresszionizmusában és a bécsi emigráció vagy a hazatérő Kassák konstruktivizmusában, sőt a dadaista és szürrealista kísérletekben is.

A fentiekből is kitetszik már, hogy a magyar avantgárd élete a tizes és húszas évekre korlátozható. Szabolcsi Miklós idézett tanulmánya a huszadik század elejére teszi az irányzat születését, a tizes évekre első nagy fénykorát, a húszas évekre a második hullámot és 1935–1938 körül látja az avantgárd alkonyát. Ami ezután következik, az már legfeljebb az avantgárd utóéletéhez (a második világháború után), illetve a neoavantgárdhoz (a hatvanas évek avantgárdista jellegű mozgalmi és újításai) tartozik. A magyar avantgárd élete ennél szűkebb periódust ölel fel: lényegében két évtizedet. A futurizmusról 1910-ben olvasható nálunk az első komolyabb híradás, Kassák expresszionista

szabadversei 1912-től jelennek meg, a mozgalom 1915-ben *A Tett* kiadásával születik, s 1928 körül már az „avantgárd estéjéről” olvasunk, 1932-ben maga Kassák is az avantgárd törekvések lezáródásáról beszél. A harmincas évek már egy új-realista, klasszicizáló művészetet hoznak: az érett József Attila, Illyés és Szabó Lőrinc költészetét, Kassák és Déry „klasszicizáló” fordulatát, Németh László, Kodolányi regényeit, a népi író mozgalmat, a szociográfiát. Az avantgárd lendülete ekkor már megtorpant, fénye kihunytt, s csak a felszabadulás után éledt újra néhány esztendeig.

ELSŐ HÍREK AZ AVANTGÁDRÓL

Az avantgárd születésének híret Magyarországra Marinetti futurista kiáltványai hozták el. Az első kiáltvány franciául jelent meg 1909. február 20-án a párizsi Figaro hasábjain. A másodikat a milánói Poesia közölte 1910. február 11-én. Ez a kiáltvány – a *Manifesto dei pittori futuristi* – jutott el Babits kezébe, aki azután a Nyugatban számolt be olvasmányáról és érzéseiről. Ebből a kiáltványból a düh beszélt, a múlt és a hagyomány ellen gyúlt harag.

Babits, a konzervatív szellemű, hagyományoknak elkötelezett gondolkodó nem minden ellenkezés nélkül olvasta ezeket a dühös és lázadó megnyilatkozásokat. Marinetti és Buzzi, a másik futurista költő egy bemocskolt és lerángált Nietzsche emlékezteti, s a Nyugatot siet elhatárolni a Poesia törekvéseitől. „Amit az olasz – írja – az ő sajátos gyermekes entuziazmusával most próbálgat, nálunk már túlhaladott dolog, s mi azokban nem modernséget, hanem a modernség paródiáját látjuk. Nálunk már csak harmadrangú Ady-utánzó ragaszkodik okvetlen az értelmetlenségekhez s vidéki írők akarnak mindenáron perverzek lenni, mint a gimnazista, ha tiltott gyümölcsről álmodik . . . a Nyugat több éves gyakorlatával mindig azt mutatta, hogy a költészet akkor modern, ha költészet, és nem akkor költészet, ha modern” (Nyugat 1910. I. 487–488). Mindazonáltal Babits megkeresi és megtalálja a futuristák, pl. Buzzi költeményeiben rejlő erőt is, és főként a lehetőséget: hiszen az indulatok és erőfeszítések kavargásából lehet valami.

Balázs Bélához egy másik forrás: a futurista művészek 1912-es reprezentatív párizsi kiállítása révén jutott el az újítás. Ő is a Nyugatban számolt be tapasztalatairól, idegenkedve ugyan, mégis keresve a megértés lehetőségét. (Nyugat 1912. I. 645–647). A komoly feleletnek az igényével elemzi Balázs Béla a futuristák képeit s azt az élményt, amiről ezek a lázas, feszített ábrák vallanak. Annak az új érzékenységnek a kifejezését látja bennük, aminek Bergson volt a filozófusa. Hozzá hasonlóan Kosztolányi is a futurizmusban megnyilvánuló újító szenvedélyt keresi. Az impresszionista kritikus és műélvező érdeklődésével fordul az új irány szertelenségei felé. „Elég volt a sima szépségből, a polgári szatócs-intelligenciából, a könyvmolyokból, a klasszika filológiából, bontsuk le a múzeumokat, gyűjtsuk fel a könyvtárakat és a halott latin istenek helyett hozzunk új szimbólumokat. A szárnyas Mercur helyett: egy szárnyas Aeroplant, a részeg Bacchus helyett: egy diadalmas pöfögő Verseyautomobilt és Jupiter helyett: a kék eget, a hegyeket, a természet teljese- sen zengő szépségeit, a barbár és egész életét” – fordítja le mintegy a futuristák követeléseit, eszményeit (Élet 1913. 4. sz. 99). Kosztolányi persze csak az újítók lázongásáért lelkesedik, nem ezekért az eszményekért. Őszinte, költői gesztust lát a futurista kiáltványokban, programokban, nem követésre való

életelveket. Fölénnyel tekint rájuk, kicsit talán le is nézi igyekezetüket. Az életművész beszél, midőn a futurista lázadást így intézi el: „Minden forradalom gyerekes”.

Babits, Balázs és Kosztolányi nem szegődik a futuristák hívévé. Annál inkább Szabó Dezső. A nyelvészből tanulmányíróvá lett és mozgalmi vezérnek készülő fiatal tanár Párizsban ismeri meg a futuristák írásait, s hamarosan az új irányzat propagátorává szegődik, sorra írja a Nyugatban cikkeit a futurista költők – Marinetti és Folgore – műveiről. Aztán 1913-ban megjelenteti nagy összefoglaló tanulmányát: *A futurizmus: Az élet és művészet új lehetőségeit*. Az olasz mozgalom elveiből saját vitalizmusának az eszményeit hallja ki. „Hitet kell adni a világnak – mondja –, mely égő fanatizmusban új egységbe tömöríti a beteg kor terméketlen egyéneit s új világrendben, jogban, művészetben adjon új halhatatlan formát az embernek” (Nyugat 1913. 16–23.). A fiatal Szabó Dezső jellegzetes eszméi ezek, a futurizmus valójában csak alkalom, amely előhívja a megfogalmazást. Nem is az olasz irányzat újító dühe, múlt elleni fenekedése a fontos, hanem az eszmék, miket az olaszok ürügyén ki lehet fejteni. Kitetszik ez abból is, hogy Szabó Dezső vonzódása az új irányhoz nem volt tartósabb, mint egyéb szellemi kalandjai. Kassák Lajos első folyóiratát, *A Tett*et még ő vezeti be, de nem sokkal később fogalmazott tanulmányában, az 1915-ös *A legfiatalabb irodalomban* már ugyanazzal a harsány verbalizmussal fordul a futurizmus ellen, amivel korábban éppen az új irány védelmében a konzervatív művészetet és gondolkodást ostromozta. „Dögletes kád”-nak nevezi, „ahol már minden eddig megrágott örültség, minden bűnös monománia, szemérmetlen reklámvadászat s akart hisztéria együtt van”. Végletes ítéletekre hajlamos indulatával utasítja el az irányzatot: „Komikusabb, szomorúbb, undorítóbb szellemi betegsége még nem volt az emberiségnek”. A futurizmus magyarországi fogadtatása végül is nem volt valami kedvező. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés hamar elutasítássá vált. Igaz, maga az olasz mozgalom mind jobban kibontakozó irracionálizmusa, agresszivitása és militarizmusa sem volt alkalmas arra, hogy táborot szervezzen, híveket toborozzon a magyar szellemi élet munkásai között.

A MAGYAR AVANTGÁRD BEMUTATKOZIK

A nyugatosok az olasz futurizmus kiáltványait kószolgatják, s közben megszületik a magyar avantgárd. 1912-ben a Renaissance című folyóiratban megjelennek Kassák első szabadversei, 1915-ben első, *Éposz Wagner maszkjában* című verseskötete. Ugyanebben az évben lép a közönség elé a magyar avantgárd mozgalom első folyóirata: *A Tett*. Szabó Dezső, a futurizmus hazai patrónusa (később, mint láttuk, megtagadója és ellensége) tartja „keresztviz” alá. Löcséről küldi a biztató üzenetet. „Most – írja – megint összeállott egy-néhány fiatal író a Herkules-munkára: irodalmi lapot alapítani Magyarországon. Messze tőlük, fájdalom, céljuk, tervük, kilátásaik ismeretlenek előttem. De tudom, hogy fiatalok, hogy új építésre feszülő erőket jelentenek, hogy be akarják kiáltani életüket az emberekbe” (*A Tett* 1915. 1. sz. 1–2.). Az igazi programot azonban Kassák Lajos fogalmazza meg a folyóirat 10. számában. S ő az, aki időről-időre kifejti a magyar avantgárd mozgalom elveit, megszövegezi az újítók kiáltványait.

Az avantgárdizmus történetében kiemelkedő szerepe van a kiáltványok-

nak, a manifesztumoknak. A tizenkilencedik század művészi irányzatai általában még úgy fejlődtek, hogy a gyakorlat megelőzte az elméletet, a teóriát. Chateaubriand vagy Madame de Staël romantikája megelőzte Stendhal vagy Hugo teoretikus alapvetéseit, Balzac regényírása Champfleury elméletét. A teoretikusok a művészi gyakorlat elemzése révén állapították meg a szabályokat és elveket. Az avantgárd irányzatok viszont kivétel nélkül programokkal indulnak, művelőik is először teoretikusok és csak azután írók, művészek. A manifesztumok foglalják össze az elveket, miket a mozgalom majd a gyakorlatban megvalósít. Így indult a futurizmus, a dada, a szürrealizmus, és a kelet-európai avantgárd irányzatok legtöbbször. Azt lehetne mondani, volt idő – a húszas évek eleje –, midőn szinte a kiáltványok és programok túltermelése, inflációja következett, midőn annyi kiáltvány készült, hogy némelyiket már nem is lehetett gyakorlati művészi tevékenységre váltani, a gyorsan múló idő új kihívást, új programot, új kiáltványt hozott. E kiáltványok részben „szépirodalmi” szövegek: nemcsak az új irány legfontosabb tanait és eszményeit foglalják össze, hanem képet adnak stílusról, nyelvi újításokról is. Arról a stílusformáról, amit az új irány hozni kíván, arról a nyelvi szenvedélyről, amely a mozgalom íróiban feszül. Az avantgárd manifesztumok mintegy költészetként lényegítik a doktrína elvontabb tételeit, lírai erőt adnak nekik, valószínűleg költői alakzatokba fogalmazzák át az elméletet. Ilyen módon öltött például alakot manifesztumokban a dadaizmus vagy a szürrealizmus költészete. S vannak irányok – talán éppen a dada –, melyeknek lírai ereje, nyelvtvemtő szenvedélye sokkal „időtállóbban” valósul meg kiáltványaiban, mint a programot megvalósító versekben.

A magyar avantgárdnak is igen fontos emlékei, sokszor ma is izgalommal olvasható „alkotásai” ezek a manifesztumok. Bennük nyernek megfogalmazást a mozgalom elvei és eszményei, ars poeticája és ideológiája, a közéletre és a művészetre vonatkozó nézetek és gondolatok. Milyenek is voltak ezek az eszmék, ezek a gondolatok?

A magyar avantgárd mozgalom az első világháború körülményei között keletkezett, mintegy szembeszállva a háborús erőszakkal, s azzal a nacionalista-militarista szellemmel, amellyel a polgári irodalom nagy része fogadta és kísérte a háborút. Már Szabó Dezső lapindító írása arról a hatásról beszélt, ami a háború következtében éri az irodalmat, s azt latolgatta, hogy valójában milyen művészetnek is kell következnie a háború után. Kassák programadó kiáltványa is a változásokra utal; és egy esztendő múlva az avantgárd törekvéseket bíráló Babits is arról beszél, hogy az új művészet kezdeményezői a világháború szenvedéseinek tanulsága nyomán dolgozták ki eszményeiket.

A történelem kihívása mellett azonban voltak a mozgalomnak más életre hívói is. A huszadik század embere állandóan tapasztalja, hogy életének társadalmi és történelmi meghatározottságát milyen fokozódó erővel hatja át a modern technika és tudomány. A technika – e „második természet” – ma már nagyobb hatást gyakorol életünkre, mint elődeinkre az „első” természet, maga a természetes környezet. A századforduló konzervatív irodalma, de még maga a Nyugat sem számolt ezzel a kellő mértékben. Igaz, a technika meghatározó szerepét – mint annyi huszadik századi jelenséget – is a háború világította meg, ahol valóban döntő szerepet kapott a gép, a motor, a szerkezet. Másfelől az avantgárdnak minden addigi művészetnél szorosabb kapcsolatai voltak a technikai civilizációra épülő városi élettel. A magyar mozgalomnak pedig Kassák és mások személyén keresztül különösen erős kapcsolatai voltak a munká-

sok életével, életrendjével, azzal a világgal, amely a gyárakban, műhelyekben, a gépek mellett alakult. Nem lehet meglepő, hogy a magyar avantgárd ezért különös figyelemmel tekintett a technika vívmányaira. Nemcsak Verhaerentől és Marinettitől tanulta a gépek csodálatát, hiszen ez a csodálat mégis egy gép-nélküli korszak és egy gép-nélküli társadalmi réteg: a művészertelenség lelkesedése és ünnepi élménye volt. A magyar mozgalom tagjai éppen származásuk következtében köznapi kapcsolatban éltek a technikával, az anyaggal, a gép iránti érdeklődésük természetesebb módon alakult. Midőn Kassák a gépek költészetéről beszél, nem a Marinetti-féle eufóriával nyilatkozik, s a technikától kapott ihletet rögtön kiegészíti azzal a költői energiával, amely a világ, a tárgyak és a lélek „csöndjétől” nyerhető. „Az új irodalomnak – olvassuk – reagálnia kell minden természeti jelenségre. Részére nem lehet tér és időbeli áthidalhatatlanság. Segítő társa minden tudománynak és viszont, elismeri és eszközeivel iparkodik megvilágítani a spirituális erőket, egyenlő énekbe akarja olvasztani a lélek misztériumát, a vér és hús erotikus nagyszerűségét, a szemétdomb tavaszi méreg párázását, a technika végtelenre éhes marconigráfját, a glóbuszt mérő lokomotivokat, az eget tapogató aeroplánokat és a nagy csöndet is, amin a tárgyak lelke beszél”.

És a technika mellett, mint másik meghatározó, ott a modern tudomány. Úgy tetszik, még mindig kevésbé vizsgálta irodalom- és művészettörténetírásunk azt a hatást, amit a modern természettudomány gyakorolt korunk gondolkodására és így művészetére is. Nemcsak a technika, a repülőgép, a szikratáviró és az automobil kondicionálta a századelő ideológiáit és művészeit, hanem a relativitáselmélet és a kvantummechanika is. A látható valóság mögött létező fizikai valóság, a tapasztalat mögül kibontakozó természettudományos felismerés szinte megkivánta az absztrakciót, az új formákat, az ábrázolás modernebb törekvéseit. Hatvani Pál, aki a Mában először próbálta összefoglalni az expresszionista művészet szemléleti és stílusjegyeit, maga is Einsteinre hivatkozik. (Ma 1919. 6. sz. 124–129.)

EXPRESSZIONIZMUS ÉS AKTIVIZMUS

A történelem, a technika és a tudomány alakulása szabta meg a magyar avantgárd kifejlődését, a mozgalom nézeteit. Természetes, hogy ez a mozgalom a baloldalon, a társadalmi progresszió oldalán helyezkedett el. Már Szabó Dezső folyóiratavatója is azt jósolja, hogy új szociális irodalom fog következni az individualista művészet után. Kassák ezt sokkal nagyobb ideológiai érzékenységgel és eltökéltséggel fogalmazta meg. „Az új irodalomnak – mondja már idézett *Program*jában –, mint egy szükségszerű társadalmi jelenségnek, állandó kontaktust kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal”. Sőt, rögtön az avantgárd indulásánál felhangzik az a követelés, hogy az új irodalomnak a társadalmi szerkezet átalakításáért kell küzdenie. „Szociálisan írni – fejtegeti a fiatal Révai József, akkor még Kassák mozgalmának harcosa. – Az író felelős legyen azért, amit ír. Ne lehessen többet felelőség nélkül csinálni mindenféle szépirodalmat. Tessék vállalni mindent – és nem kibújni az állásfoglalás terhei elől, előkelő, exkluzív gesztussal. Tendenciózus irodalom kell – nem is mondom, hogy szociális. Csak éppen tendenciózus és ne a semmibe lendülő legyen” (Ma 1917. 8. sz. 126–129.). Persze a tendencia – s ez eleve adódik a mozgalom szervezőinek és tagjainak fel-

fogásából és élményeiből – eleve szociális kellett, hogy legyen. Kassák és társai a közösségi és szocialista gondolat hirdetői voltak a mozgalom kiáltványai-ban is. E közösségi gondolat lehangsúlyosabb kifejtése ugyancsak Révaitól olvasható, *Kassák, új tajiság és objektív lira* című tanulmányában (Ma 1917. 12. sz. 192–193.), amely a proletárköltő vonásait keresi meg az avantgárd vezérének portréján.

A szociális mondanivalóhoz és a kollektív szellemhez természetes módon járult a mély és átélt nemzetköziség. Az avantgárd irányok maguk is nemzetközi mozgalmak voltak (Szabolcsi Miklós elemzi *Jel és kiáltás* című könyvében azt a nemzetközi mobilitást, amely segített megszervezni a szociológiai mikroközösségeknek is tekinthető avantgárdista mozgalmakat). A magyar avantgárd ugyan csak később, a forradalmak bukása után, a bécsi emigráció idején kapcsolódott be intenzíven a nemzetközi irányzatok életébe, mozgalmaiba, de már indulásában is internacionális horizonton tekintett szét, sorra mutatta be a modern művészet mestereit. S a háború legnagyobb dühöngése, a nacionalista szólamok harsogása közepette „internacionális” számot adott ki az egymással szembe fordított nemzetek költőinek verseiből. A Tett útját éppen a nemzetköziség mellett nyilvánított hitvallás következtében rekesztették el: a folyóirat megszűnt, az internacionalizmus eszméje viszont csak megerősödött.

Mindaz, amit a magyar avantgárd mozgalom hozott, új irodalomszemléletet kívánt. At kellett alakulnia az irodalom fogalmának, s ezzel együtt a költőről, az íróról kialakított nézeteknek is. Már Szabó Dezső utalt arra, hogy a világháború gyötrelmei között meghalt az irodalmi és művészeti esztétizmus, s hogy „a l'art pour l'art boci-boci tarkája egy időre érdektelenné lesz”. Kassák pedig már az expresszionista költészet ars poeticáját fogalmazza meg, midőn a vers aktivitásáról beszél: „aki verseinket előveszi – írja *Szintétikus irodalom* című tanulmányában –, az nem a régi értelemben vett szívreható zöngeménnyel, hanem egy, előtte eddig ismeretlen aktív erővel találja magát szemben . . . Célunk soha sem az elaltatás, hanem a folytonos harcra ingerlés, az egy élet kihasználása . . .” (Ma 1916. 2. sz. 16–21.). Ugyanezt Révai József talán még határozottabban fogalmazza meg *Ibsen és a monumentális irodalom* című írásában: „Nem szépirodalom kell, . . . ha okvetlenül jelző kell, legyen: monumentális.” (Ma 1917. 8. sz. 126–129.). Élet és irodalom talán csak Adynál egészítette ki egymást ilyen szervesen. Csakhogy a „maisták” felfogása sokkal tudatosabb, ők programot csinálnak az élet és az irodalom azonosságából, kölcsönöségeiből. „Ezt a sokat kompromittált szót: művészet – fejtegeti Kassák a »szintétikus irodalom« fogalmát – most minden érzelmesség és holdkóros romantika nélkül mondom ki és szeretném, ha önök is, túltéve magukat minden esztétikai tradíción, úgy vennék az eszükbe, mintha, teszem, azt mondtam volna: becsületesség, jómunka. Magasabb terminológiával – Életforma. Mert, ha volt irodalmi törekvés, amely egyének teljesedésére érdemesült azért, hogy az élet ízét iparkodta mondatokba konzerválni – akkor ez az irodalom a világ esszenciájának készül, mert nem egy utolérhetetlen ideálja, hanem szülőanyja az élet”. S már itt megfogalmazást nyer a magyar avantgárd mozgalom meghatározó irányzata és szelleme: az aktivizmus, a társadalmi és emberi cselekvés etikája és szenvedélye, amely függetlenül az expresszionizmus stílusjegyeitől a művészi újításnak értelmet és korszerű hivatást adott. „Világ-nézetünk és temperamentumunk harcra és a harcban vezetésre predesztinált bennünket!” – hangzik az aktivizmus egyik Kassák-fogalmazta jelszava.

Ahogy mást jelent a „maisták” számára az irodalom, mást az író is. Kassák munkásnak tekinti az író, a művészt: a társadalom tevékeny tagjának, akinek munkája éppolyan közhasznú, mint a fizikai dolgozóé, aki egy nagy művön: az emberi szabadság és boldogság megvalósulásán dolgozik. Így lesz a művész az emberi személyiség kiteljesedésének „mérnöke”, a szabadság „technikusa”, a tudatos lét munkása, akinek az a feladat jutott, hogy minél több embert vezessen el e tudatos létezés lehetőségeihez. „Mi valljuk – mondja Kassák *A plakát és az új festészet* című tanulmányában, amely mintegy összefoglalta az induló Ma erkölcsi és esztétikai elveit –, hogy az ember, mivel fizikális és erősen társas lény, állandóan a kívülről levő világ behatásai alatt áll, de – s itt szakadunk ki az orthodox determinizmusból – minden dolgok fölött való szellemi fölénye így is módot ad neki a hatások legalább 50 százalékos kivédésére, rákényszerült életvitelének minél tudatosabbá, önállóbbá korrigálására. Ez a tétel áll az emberre, mint szellemi tényezőre, és megsokszorozva áll a művészre, mint az emberi maximumra” (Ma 1916. 1. sz. 2–4.). A művész tehát „emberi maximum” – minthogy a személyes létezés útjait ő deríti fel, példáit ő teremti meg –, de ez a hivatása nem jelent számára privilégiumot. Sőt inkább kötelességet, személyes létét a közösség szolgálatába kell állítania, hogy minél több embert segítsen a tudatos létezés lehetőségeihez.

Az aktivista művészet és a személyiség forradalmát végrehajtó művész eszméje nem véletlenül vezette el a magyar avantgárdistákat az expresszionizmus poétikájához és formáihoz. Egy rövid – inkább csak Szabó Dezső vonzalmában és nyilatkozataiban testet öltő – futurista epizód után Kassák és tanítványai a német expresszionista líra felé tájékozódnak, s a Ma teoretikusai – Kassák, Hatvani Pál, Mácza János, Révai József – is az expresszionista művészet elveit fejtik ki, legfeljebb áthangszerelve őket a magyar aktivizmus indulataira, törekvéseire. Kassák programcikkei többször is hivatkoznak az expresszionizmusra, Hatvani Pál pedig átfogó tanulmányban kísérli meg felvázolni az expresszionista művészet szemléletét és alkotó módszerét (*Kísérlet az expresszionizmusról* Ma 1919. 6. sz. 124–129.). A választás, különösen a modern művészetben, mindig tagadás is másfelől. A „maisták” is tagadják a korábbi művészetet, mégpedig nemcsak a konzervatív népi-nemzeti klasszicizmust, hanem a Nyugat szimbolizmusát és impresszionizmusát is. „Ha szép igazság volt eddig – írja Kassák –, hogy a művész hárfá, amelyen az élet játszsa ki szeszélyes danáit, most legyen kemény igazság, hogy az élet csak nyers alárendelt anyag a művész formáló zsenijének.”

S az sem lehet meglepő, hogy a magyar avantgárdisták szembefordulnak a háborúban hitelét veszített futurizmussal is. Marinetti és társai háborús uszítók lettek, futurista költészetüket az olasz nacionalizmus és imperializmus szólaimaira hangszerelték, s ez természetesen idegenné és gyűlöletessé vált a pacifizmust és internacionalizmust hirdető magyar avantgárd mozgalom előtt. „Az új irodalom – hangzik A Tettet indító Kassák-féle program – nem esküdhetik fel egyetlen izmus zászlaja alá sem . . . homlokkal kell nekimennie a futurizmusnak is. Mert amíg az egyik végtelen aszkéták bámulják köldöküket már évezredek óta, a másik végtelen hiú primadonnák a háború apoteózisát éneklék . . .” Az expresszionista vonzalmak már csak azért is természetesek voltak, mert a német és osztrák expresszionisták – Georg Trakl-tól Johannes R. Becherig és Franz Werfelig – háború ellen foglaltak állást, aktivizmusuk a progresszió követeléseit hirdette, egy demokratikus átalakulás perspektíváját rajzolta fel.

A magyar avantgárd mozgalom – az expresszionista poétika vonzásában – teoretikusan is a művészet megújítására törekedett. Nemcsak a művészi gyakorlat – Kassák, Barta Sándor, Komját Aladár és mások versei, Uitz Béla, Mattisch Teutsch János festészete – valósította meg az irányzat elveit, hanem a doktrína is megfogalmazást kapott. Kassák *Programja*, még *A Tett* hasábjain, így fejezi ki az eszmei és technikai újítás szükséges voltát: „Az új irodalomnak, hogy önmaga fontosságát beérhesse, s igazságaival és szépségeivel, amelyek mindig az élet lényegéből formáltak, hatni tudjon: szabadulnia kell minden konvencionális »eszmei« és technikai pányvából.” Az új technikának azonban – és az expresszionizmus magyar tanítványai ezt is tudják – nem szabad a mondanivaló fölé nőlnie. Nem technikailag akarnak újítani, hanem élet-érzésben, szemléletben, mondanivalóban, s ennek a „tartalmi” újításnak a következménye és a művészi alakja az új technika. Hatvani Pál tanulmánya a „tartalom” és a „forma” egységére utal: „A legkonzekvensebb absztrakció az elemig vezet: a formán keresztül, melyet szétrombol, míg a tartalom eredetéhez érkezik. Nem szabad úgy venni, hogy az expresszionizmus a tartalmat a forma fölé helyezi. De a formát is tartalomná teszi.”

E művészet eszménye egy újfajta, korszerűbb monumentalitás. Monumentalitás, amely szabad arányokba szervezi az érzelmi-gondolati mondanivalót. Ahogy Kassák mondja: „Az új festészet a monumentalitás jegyében, az ész revíziója alatt készül, s egészében mindig valami a mainál örömösebb célt szolgál”. S erre a monumentalításra szólítja az új művészet híveit a színházzal és drámával foglalkozó Mácza János és az irodalomról értekező Révai József is. Ez a fogalom erőt és társadalmi aktivitást jelent, de nemcsak ezt: „filozófiai aktivitást” is. Olyan akciót, amely a kozmosz végtelenje felé fordul, s az ember helyét, lehetőségeit ebben a végtelenben is megkeresi. Amely nem ellenséges közegnek érzi a világmindenséget, a természetet, hanem az ember otthonának. Ezért mondja Kassák programnyilatkozata: „Az új irodalom témája a kozmosz teljessége . . . Az új irodalom glorifikált ideálja a végtelenbe derülő Ember!” Ez: a „végtelenbe derülő ember” látomása fejezi ki a legjobban a magyar expresszionizmus végső céljait, antropológiáját és optimizmusát. Olyan eszme ez, amit a magyar avantgárd, noha rögös és kanyargós utat kellett megjárnia, később is őrzött, amelyhez hűséggel ragaszkodott.

(Betejező része a következő számunkban)

Túl a folyón

*A folyón túl örök
holdak obulusai hajnalodnak,
merülő mécsek tüstölögnek az őszben,
gyászban jegenyék vonulnak, csillagtüzek
liliomsátorán gyökérszivű vénék sírása
leng, kristályhálóját a halál már bennük
csomózta meg, lomha halak áramlása
sodorja súlyos szerelmeiket, bordáikon át-
ömlik az ég, mint megannyi váza s komor
edény a lét vizét mind megússza még:
e korszok lebegő árnyéka-lángja
utolszor merül le önmagába.*

Tánc

*Egy hang rengett végig a pusztaságon
fölzendült síró sáska, sás,
hol a bűnnek buja mécse lángolt
János szakállán hevert Heródiás,
– a próféta arca már alig derengett –
szörnyű lázban forgott a lány:
vágyak gonosz gyémántja homlokán,
a tetrarchát szégyen gyötörte
már nem is az ékes-combú lány,
szemében annak árva válla ázott,
csak hiába-nyiló csukódó véres virág volt:*

míg a halálról Salome táncolt.

BERTÓK LÁSZLÓRÓL*

Ha megkérdeznék, – az író-olvasó találkozások már kissé megfáradt rítusa szerint: hol, mikor állt szembe először verseit ismerő, rájuk kíváncsi közönséggel, pontosan felelhetnék: 1955. június 11-én, Marcaliban, a Járási Könyvtárban – alig húsz kilométernyire attól a vidéktől, ahol addigi verseim javarészét irtam. Ám az alkalom nemcsak hely és időpont miatt vált nevezetessé. A versek elhangzása, az udvarias, bizonytalanul tapogató kérdések után, egyszercsak hátul, balra, a könyvespolcok közül kiemelkedett egy fiatalember hangja. Kiemelkedett lényegreható pontosságával, szerény bennfentességével. Kérdezte többek közt, mért lett, akkor frissen megjelent első kötetem címe: Hazafelé. Hamarosan rajtam volt a kérdés sorja s megtudtam, hogy a Vése községből származó postásfiút Bertók Lászlónak hívják, s két versét még csurgói gimnazista korában közölte a pécsi Dunántúl.

Nem sokkal később szembekerülhettem a további Bertók versek kéziratával. Válaszomban elegendő biztatás lehetett, mert hosszú, válságos időszak után 1958 tavaszán ismét viszontláthattam a vései fiú jellegzetes, szögletes betűit: „Másfél évig egyáltalán nem, aztán csak magamnak irtam . . . A hivatalos kritika, de még a nem hivatalos baráti vélemények sem hatottak rám, nem segíthettek, mert az elmúlt években ilyesmivel egyáltalán nem találkoztam . . . Ezek a versek kapálás, szénagyűjtés, krumpliszedés közben teremtődtek, mivelhogy az elmúlt időszak nagyobb részében paraszt voltam.” S végül a különös utóirat, melyhez hasonlót manapság már ritkán kapunk fiatal költőtől: „Arra kérem, még ha módjában volna is, ezeket a verseket ne adja át egyik szerkesztőségnek se . . .”

Pedig már e korai próbálkozásban is ott van a téveszthetetlen költőiség. Az intonáció gyermekien tiszta, a képi látás megkapóan eredeti:

Aszaltszilva arcu
görbült nagyanyám,
decemberi varju
vén gesztenyefán,

hócsillagos télben
lelsz-e még magot?

Másutt a színek lüktető ereje, a gondolitritmus átható fokozása muzsikás dikcióval emeli, szárnyaltatja az Erdélyi, Illyés, Gulyás Pál újította dalformát:

Ezek a szalmafényű
törtszáru délutánok,
úgy borulnak a tájra,
mint nagy sárga virágok.

Magházaik kinyíló
zsufoltságából sárga
kukorica tömődik
szekerek derekába.

* *Megnyitó beszédként hangzott el szeptember 27-én, Bertók László pécsi szerzői estjén.*

Sárga a dülöutra
hintázó falevél is,
éggő krumpliszár sárga
bokrába fúj a szél is.

A nap egy óceánba
hajított sárgadinnye . . .

Bizony másképp zenél ez az áradó-lebegő megjelenítés, mint az invokációként hallott Vaskorszak, a férfi-eszmélkedés csikorgó, kemény szavaival:

A készülődés évszaka
átfordult itt a tél
itt a vaskorszak álmaim
vasakká nehezedtek
páncélingben a szerelem
a sóhajnak is súlya van . . .

A két vers közt eltelt évtized külső körülményekben nem túlságosan gazdag. Bertók 1959-ben szülőfalujából Nagyatádra került könyvtárosnak. Megnősült. A házasságból később Attila nevű fia született. Közben 1964-ben harmadrésznyi helyet kapott egy dél-dunántúli fiatalok előtt kiskaput nyitó verskötetben. Elvégezte a pécsi Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakát, majd 1965-ben az Intézmény könyvtárába került. Pécsi illetősége óta rendszeresebben publikál, főként a földrajzilag közel eső fórumokon. Szerepelt a fiatal írókat bemutató pécsi, a Dunántúl és a Magunk kenyerén című országos antológiában. Önálló verskötetének kézírata most került be a Magvető Kiadó szerkesztésébe.

A felsorolt adatok, tények önmagukban aligha magyarázzák, hogy jutott el az arany-mosolyt, aranyport idéző Bertók a didergető „Vaskorszak” élményéig, a köztes állapotig, melyben az önkifejezés felelősségteljes súlya alatt olykor annyira védtelenül áll, hogy már-már elpusztíthatná magát?

Mielőtt a magyarázatra vállalkoznék, engedjenek meg egy kényszerű kitérőt. Kortárs irodalomtörténetünk érzéketlenségére, felelőttségére vall, hogy még csak regisztrálni se próbál egy szembetűnő jelenséget, azt mégpedig, hogy az elmúlt évtizedekben Takáts Gyula és Csorba Győző léte, inspiráló példája, morális és esztétikai rangja, gondviselő figyelmük tágra nyíló szárnya alól a Bakony és Mecsek közt mennyi elsődleges tehetség lépett át líránk egyetemes érvényű belső körébe. A dunántúli dombok, az idill és harmónia ígézetét emlegetők mintha képtelenek volnának meglátni az egyszerű igazságot, hogy nem a költő választja a tájat, a táj választja őket. Sőt, a szóban forgók mestereiket sem választják úgy, ahogy manapság divatos: kitűzött jelvény, és érvényesülni segítő státus-szimbólum gyanánt, hanem az elöttük jártak sorsában osztozva próbálják a maguk külön útját megtalálni.

Furcsa módon, soha egyetlen összehasonlító elemzést se olvastam a bizonyosan izgalmas problémáról: az apadhatatlan pannon derű állítólagos hordozóinak hangja miként válik tetten érhető okok hatására, szinte egzakt törvényszerűséggel tépettebbé, drámaibbá, szenvedélyesen komorabbá, – hogy a hozott élmények s a kifele-befele ható éleslátás ösztökélő kontrollja folytán miképp válnak szemléltetőkből mindinkább kifejezőkké, líraiakká, a teljes illúziótlanságig, kétségbeesésig is felelős, a szavak egyetlen érvényes hitelét kereső igazi költökké.

Pécsett talán a név kimondása nélkül is ráismernek a szivárványosan vibráló tónusra, mellyel az ötvenes évek közepén indult fiatal költő így festette verssé Baranyát:

Ezüstben fűrösztött hajnali földek,
lucernák lilája s várakozó
árpáknak éretlen aranya-zöldje –
csillámlik, pezsdül az egész határ.

S most iktassunk ide néhány taláalomra kiragadott, tendenciájuk szerint mégis híven jellemző sort Kalász Márton tíz évvel későbbi terméséből:

Üzemek grafitcsarnokában,
kályhánál a váróteremben,
az elfuló kirakatok közt,
falun, uton a hideg átjár...

Vagy a szomszédos versből:

Önguny pusztit, önfegyelem.
Rám hül a riadtság, a kényszer.
Csőrren a világ – téli alkony
föltárt rózsá-rom szerveken.

Hogy is volt a már idézett Vaskorszakban?

páncélingben a szerelem,
a sóhajnak is súlya van...

Íme, így jutunk vissza a régi és új Bertók versek kontrasztjáig, a közben végbement változás szükségszerűségének kimondásáig. Bertók éppen azért méltó elődeihez, mert a színek, formák nyugtató varázsától, bénító gyötrelmek, majdhogyan megfutamító válságok árán eljutott az általános érvényű, személyes vallomásig.

Útja hosszabb, nehezebb volt mint társaié. Neki a „hazafelé” a változó világ mozdulatlan, anakronisztikus börtönévé vált. Mint ő maga vall róla: harmincéves koráig élt egy harminc kilométer sugarú körben. Se becsvágy, se biztatás nem volt elegendő, hogy megtalálja onnét a könnyebb érvényesülés kirepítő érintőjét.

Túlságos passzivitás, alkati nehézkesség, mondhatnánk, de alapos ismeretség okán hajlok arra, hogy Bertók alkatát is a szorosan záró, determináló hazai környezettel magyarázzam. Az első közösség, melyhez minden bizonnyal holtáig hű lesz nemcsak szolidaritással, lázongó szorongással is telítette. „Ezt egyszer ki kell írni magamból! Családom és falum parasztjainak a megfélemlítettségéből eredő passzivitását, kisebbségi érzését. Nevetséges de borzasztó a falak közt csapkodó félelem, amely egy hivatalbeli falusi ember, vagy egy nem paraszt vidéki látogató házukba lépésekor keletkezett, a kiszolgáltatottság az egyszerű, régóta ismert asztalos, kovács s egyéb ottani iparos-ember előtt. A „mindenkiszemében-jónak-megmaradni” elve! Nagyon gyáva a falum! Mi lett a négy száz évvel ezelőtt, hitükért kiálló evangélikusokból!”

A levél, melyből idéztem, nem sokkal a városba kerülés előtt íródott. Talán nem titokbontó ünneprontás kivallani, hogy kevéssel később, egy „Pécs” bélyegzőjű levél az új környezet teljes és kilátástalan idegenségét átkozza el hasonló szenvedélyes indulattal, s ultima rációként, korlátaival együtt is visszasóvárogja a falu közvetlenségét, melegét.

Szerencsére voltak baráti karok, akik a megtántorodót fölfogták, járnai segítették. A bevándorolt fiatalember egzisztenciális és társadalmi helyzete rendeződött. Szakmája, a közművelődési könyvtárügy egyik legjobb munkásaként tartja számon. Utóbbi időkben gazdagodó, rétegződni is kezdő irodalmi tevékenysége, a visszaáramló megbecsülés szaporodó jelei, – például ennek az estnek a létrejötté – mind, mind bizonyítja: a messzeségekből kitaszított Ádám nem ácsorog többé a kapun kívül.

Amit mostani (majd itt is elhangzó) írásaiban a régi beidegződés érzékeny jelzései-ként tapasztalunk, már nem a falu-város korszerűtlen dilemmája. A közösség erejébe kapaszkodó, a kapcsolatok hiányát légszomjas fuldoklással érző költő nem saját hazuról hozott nosztalgiáját, de mindnyájunk kinzóan eleven problémáját fejezi ki, „ebben a kozmikus huzatban” – az elidegenülés modern gyötrelmeinek állandó jelen idejében – ahol éppen „most kellene az ókeresztényen mozgalmi dallam”, vagy akárcsak „egy melegítő kis-kutyá-orrluk”.

S látunk és méltányolunk kell Bertók változó körülmények közt is egyenes tartását, tárgyias bölcsességét, mindent megkérdőjelező puritán igazmondását. Soraiban a gyakorlati élet rideg prózája alól is minduntalan kihallatszik a hitvalló ember tiszta hangja:

Az a legnehezebb,
az ut a megállásig,
összedőlésig, szakadásig.
Ép ésszel végigélni,
míg az anyag átrendeződik.

Épp így vehetném sorba a versek pára-finomságú, vagy katapult-robbanású képeit, a mondandó igényessége, tonalitása mindig ott érződik bennük.

Mi is kell hát az igazi költészethez? Egy merész mondas jár eszembe, olyan valakié, akinek szavait mágnesként őrzi emlékezetem. „Az irodalomhoz, a művekhez – mondta ő, – nagy lélek kell és nem egyéb.”

Ámde az egyéb mégsem lényegtelen, folytatnám most Bertók sorsán töprengve. Jól megtanult mesterség, no meg szerencse is kell hozzá, felelős kéz, mely ráüt a kritikus kezére, ha fölényes-kontár kapasújtással a gyökeret metszené el; ámde bizonyos az is, amiről sanda mérickskélők, kötelező divatok idénymunkásai mit se tudnak: hiába minden ügyesség, szorgalom, alkalmazkodóképesség, nagy lélek nélkül valóban nincs igazi alkotás. Ha valamiért hiszek Bertók lehetőségeiben, azért hiszek, mert volt módom megtapasztalni, hogy ebből a „nagy lélek”-ből tisztos mennyiség szorult belé.

Kormos István:

SZEGÉNY YORICK

A költőt és műveit ismerve úgy képzelném el, hogy hanyagul, zsebetett kézzel gyalogolt át az irodalomba, a soha véget nem érő kukoricásból „az ösvény porlepett paraszán”. Versei is mindig ilyen természetesen, észrevétlenül tartanak maguknál. Arra is gondolok hogy egyenesen a mesékből jött: „Nyiranyám és nyárapám / ágaiból lettem, / sarkam alatt ég bizserég, / föld forog felettem.”, írja új könyve, Névtábla seholsincs ajtómrá című nyitó versében. Később aztán meggondolta a dolgot és mégis „felkiáltójel, zöld dárda / élő tengerében”, a kukoricásban maradt.

Nemesi cimerünk,
országunk, fegyverünk,
ha te voltál velünk,
pokol se birt velünk.

(Óda a kukoricához)

Ez a zöld vadon jó rejtekhelyet adott. De olykor-olykor még ma is, két füttyszó között, kiszól a nagy susogó rengetegből az okos vitatkozóknak és megmondja, ami azoknak nem jut eszébe. Ha egy verssort

keresnek, elmondja az egész verset. Ha egy nevet említenek, sorolja a műveket. Amikor az európai költészetről szól, azt úgy teszi, mintha a jólismert, régi dülöutakat sorolná, vagy a mezei virágokat. Aztán észre nem vesszük, amikor visszahúzódik újra a kukoricásba. Végül is azt gondoljuk, közülünk valaki mondta ki, ami korábban nem jutott eszünkbe.

Kormos István legutóbbi verseskönyve egy év híján, negyedszázada jelent meg. A nyitó vers írásának kelte is 1945. Ez a nemzedéknyi idő sem kezdte ki, olyan mintha ma írták volna, mintha abban a pillanatban íródna, amikor elolvassuk. Rajta van a foganás tiszta hamvassága. E válogatott gyűjtemény verseinek nagyrésze legalább húsz évet várt, hogy együtt kerüljön kezünkbe, és mégsem öregedtek. Nem nehézkesek, nincs rajtuk ránc. Csak bele kell olvasni a versekbe, és már tudjuk, azért nem kezdte ki őket az idő, mert a nyelv egyszerű, éppen ezért az örökhöz közelit. Hiszen az egyszerűség semmi máshoz nem hasonlítható varázsereje olyan, mint a mesebeli legkisebb fiúé, aki legyőzi a hétfejű sárkányt, erősebb a fanyűvönél, a vasgyúrónál, hát hogyne bírna az idővel is!

A legkisebb fiú híven megőrizte magában a gyerekkor édesízű szavait. A szavak pedig megőrzik őt. Kormos Istvánról már többen megírták, hogy sajátos költészete

voltaképpen népi szürrealizmus. Mert be kellett sorolni valahova. De a besorolások elkopnak és megmarad a mű, megmarad a költő. Az pedig a gyermekkor elsüllyedt atlantiszi világában, zöld szelben téblábol gyámoltalanul, ám mindig szabadon. Ezt a természetesen megőrzött szabadságot, a tájak nagy lélegzetét, a gyöngy-csillogású sorokat, nem, nem is gyöngyökét, inkább a reggeli harmatét, ragyogtatják a versek: „Elaludt egy fűszál hegyén / éhségiben három szegény, / szemükön rét csöndje legel, / futkorásznak álmuk egén.” A népballadák évszázadokon át ezer és ezer szájban lecsiszolt egyszerűsége és tömörsége jellemzi ezt a verset. A négy sor, akár önmagában is teljes ballada. Szürrealizmus lenne ez? Népi jelzővel? Nem hisszük. Hiszen a jelző a döntő! Kormos István költészetének minden gyökere a népköltészet talajába nyúlik és hajszálgyökerei elérik a népmesék határtalan tájait. A ritka műveltség úgy ragadt rá, mint a bogáncs. Nem tehet róla, de nincs is szüksége rá. Az égen neki Párizsban is „fánknap” süt, annak „sziszegő fénykardjai között” jár. Az olvasmányélményeket elnyelik és magukba olvasztják az anyanyelv varázslatos erői. Kormos István mélységesen hisz a szavakban. Az eljövendő aranykor fényhomlokú fiairól „s nevető-kezű-lábú” lányairól így ír: „Ők szavak első jelentését mondják.” A gyerekek nyílt beszéde az övé, elhagyhatatlan kort visel magán, jól emlékezik a gyerekkori táj hajnalainak, alkonyatainak csöndjeinek ritmusára. Verseiben:

A rét zöld lábakon szalad,
fésülgeti hétujjú szél,
veremben répa aluszik,
kukoricához tök beszél.

Egy szalmasárga kiscsikó
pálcalábain fut s nyérit,
a völgyben ember bandukol,
kék por kottázza lépteit.

(A nyár gyerekei)

A lopott dinnye íze elveszett. A régi harmatot is égig emelte a nap, de a nyárfasor ugyanúgy vonul a látóhatárig, mint gyermekkorában. Áll homlokig, elmúlt idők átzúduló zöld hullámaiban. Versei nyomán magunk is elfeledett szavakra emlékezünk, nagy mélységekből bukkannak elő, frissen, üdén, mint a forrásvíz.

A gyermekkori tájnál, talán csak anyja emlékéhez kötődik jobban. Balladás tömörséggel – akár a hantok a koporsóra – hullnak, peregnék az Egy kihantolt sírra című vers sorai. „A körmök ezüstholdja / hova lett szád pirossa”. Másutt: „Te gyöngyed nem lehettem / keserű átkod lettem / inkább voltál te árva / én kövek zuhogása”. Innét, ebből a nagy-nagy máig ható, gyerekkori szorongásból valók a látomások és a gyönyörűségek. Ez a hit tartotta meg a nyelvi erőt, ezáltal maradt Kormos István fiatal, és örökös mesehős. A mostani fiatal költőkből gyakran hiányzik ez az önfeladtság. Nem mintha Kormos Istvánnak könnyű sors jutott volna: „koponyám mezején paták / trappja bizserég”. Szinte sose filozófál, mindig megjelenít. Ez a tartás maradandóbb a divatos, álmodern költészetnél. Megmérettél című versében írja:

Homok hajamban,
fogam közt rozsgo,
földön guggolok,
szél, idő, halál,
lila légy donog.

Megsejtette, hogy sose téved rossz útra, aki anyanyelvéhez fordul, annak kimeríthetetlen gazdagságából merít. De mindez nemcsak sejtés, Kormos Istvánnál, hanem tudatos útvállalás. Szép példák erre a Roknok című ciklus versei: Szarvas szarván száll az idő és a Vogul mennyegző.

Kézenfog bennünket szegény Yorick, hogy jó úton járjunk. Követjük is a régi kukoricásba. Nem mintha mindazt ne tudná, ne érezné, amit a filozófus-költők. Tudja:

Sétálni sistergő parázson
megtanultam: lehet.
Elviselem magányom:
rámégett ingemet.

(Leltár)

Nem is utasítjuk vissza, sőt megköszönjük a kézenfogást. Indulunk vissza az elhagyott mezők kukoricatengerébe, ahol még a szél is zöld. Indulunk, pedig jól tudjuk vele együtt, hogy nem mást, a gyerekkort, az elengedett kezű régi magunkat keressük, míg egyszer fájó bőrünk ké válik rajtunk; ott, a zöld vadonban, füttyülés közben is, a magány emberi ruházata.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

KISS DÉNES

Pardi Anna:

TÁVIRAT MINDENKINEK

Pardi Anna ereje: intellektusa. Fénye éles, gyakran kíméletlenül őszinte: „szétoszlunk néha még a halál előtt”, „küzdeni konkrét életünkért egy absztrakttá zsúfolódó világban”, „hisz nemcsak a háborútól kell félnünk / hanem attól is hogy élni fogunk tovább”, „csak az ifjúság kezdet és megvalósulás / a többi már fejlettebb szintézis / magas fokú ismétlés s lassú beérés / a végtelen halálba”.

A kötet első darabja, a Szél a nehéz feladat vállalásának ígérete: „szigorú vagyok / dolgozom”. S már ott is várakoznak azok, akiktől a költő támogatást kér: „a főrendező, a lelkiismeret”, és a múltba tűnt nagyapa alakja, aki „a levelibékák elvarázsolt királyságára biztatott”. A viszszenéző tekintet elbolyonghat a gyermekkor színes látványai között, de az előrevetett pillantásnak be kell hatolnia az öregek ráncai közé, hogy felfedezze „a boldogság egynapos telkeit”, az eltemetett vágyak, megvalósult álmok szövevényét. És milyen gazdagon térhetünk vissza, ha figyelmesen bejárjuk e két határvidék tájait! Az egyik a törvények fölött lebegő tisztasággal kínál, a másik a lemondás, az adakozás belső örömet nyújtja felénk. De itt az ifjúság: homályos célok, folytonos keresés, állandó új-jászületés és megsemmisülés. Az elnéző kézlegyintéssel vagy dühös kifakadásokkal elintézett „házibulikban” a költő mást is észrevesz: „... magányosak és riadtak voltunk valamennyien sorakozó automaták... keresők és közönyösek egymásra utaltak és egymás ellen élők... kimondhatatlan szavaktól fojtott zuhanások a semmibe az eszméletlenségbe a részegségbe a tér leszűkült a helyiségek köbmétereire az emberiség néhányunkra illuzióink az összetartozásra”. (Jelentés a társasági életről) De bármennyire is megtudjuk a sorokból, hogy ez nem lehet megoldás és bármennyire is őszintének érezzük e prózavers utolsó mondatait („az elidegenedett pillanatokból felszabadított a cselekvés mindenhatósága a munka szükségyszerűsége a teremtés folyamatossága És ez volt a megváltásunk ez volt a megoldás”), az olvasás után a nyugtalan érzések tovább fészkelődnek bennünk.

Íme néhány a felbukkanó, megoldásra váró problémák közül, amelyek Janus-arcúként merednek elénk. Pardi Anna inkább a sötét, türelmetlen, lázadó vagy olykor üres tekintetű arcot kutatja, de felvillan a másik biztató mosolya is. Nyilvánvaló előtte, hogy az ember csak egyet tehet: szembenéz és naponta újra próbálkozik, mert aki „elhatározások kezdeményezések döntések és cselekedetek veszélye nélkül élt, szabad volt és tehetetlen”.

Ám a társadalom és az egyén kapcsolata e széles skálájú kötetnek csak egyik területe. A Viszonylatok rövid, csiszolt versein elgondolkodva önkénytelenül eszünkbe jut első eszmélkedésünk kora, amikor egy apró színes rovar vagy egyetlen virágszirmot tú heggyére szűrve figyelmesen vizsgálni kezdtünk. Költőnek – akiben él a gondolat türelme – az ilyen vizsgálat mindig izgalmas, de mindig csapdákat is rejt magában. Vajon csakugyan felfedezett valami lényegeset? Vajon csakugyan ő az, aki ráismert és megnevezte? Néhány kevésbé elgondolkozató vagy éppen mesterkéltnak ható vers ellenére (Idő, József Attila, Válás után, Élni) ez a „műfaj” Pardi Annának való. A nyelv kifejező erejének megcsillantatása (Tér és idő a magyar nyelvben) rögtön egész képsorokat idéz. A Dráma absztrakt tömörsége, Az elidegenedés korában meleg szavai folytatást kívánnak. De ez a törekvés – talán öntudatlanul még – már hosszabb verseiben is felbukkan. Az első szerelem-ből a következő két sor például önálló gondolattá emelhető: „A nő szoba ahol a férfi lakozik / a férfi erkély ahonnan a nő jobban magára lát”.

Bár a forma a kötet utolsó ciklusában (Egy férfi és egy nő) a legbizonytalanabb, Pardi itt tudott a legmélyebbre ereszkedni s itt mérhető le leginkább a költővé avató erőfeszítés. Nem elég a kráter széléig felkapaszkodni s szétnézve egy kőbe vésné a táj kontúrjait: le is kell bukni a képlékeny, fortyogó rétegekbe. A Szeretkezés ilyen elmerülés egyetlen elszánt lélegzetvétel tartalékával. Mégis különös, hogy bármennyire is átérezzük a felszólítás komolyságát („ernyeszd el izmaid / ernyeszd el idegeid, múltad és veszteségeid... szeress és ne szégyelld magad hogy természetes vagy és öntudatlan”) ez a vers mégsem feloldódás, hanem szigorú számvetés s az intellektus tűzálló acélzsinórját a költő jóformán egy pillanatra sem engedti ki kezéből. Talán ez

a cél, ez az ambíció húzódik meg a sorok mögött: egy kimeríthetetlen emberi kapcsolatról elmondani azt, amit értelemmel egyáltalán lehetséges. Amikor olvasom, a felfedezés izgalma tölt el, de merülő bűvararangban érzem magam. Amit a mélyből felhozok, mint nemcsak csillog kezemben: „egy ölelés a legrövidebb legbefejezettebb emberi végtelenség”.

Sokmindenről árulkodik, hogy a költő – egy-egy indulat vagy gondolat öltöztetésére – honnan kölcsönöz képeket. A verseket olvasva főleg a jog, az igazságszolgáltatás formulái, a hétköznapi „költőietlen” tárgyai feltűnnek. Pardi Anna ezekkel valóban eredetien és meghökkentően bánik: „Nincs enyhítő körülmény arra hogy léte-zünk”, „az idő büntény”, „az égtájak nyílt összeesküvők / tárgyalóasztalukon kiterítve a vágy és a távolság aktái”, „kihurcolom hát két bőröndben az életemet”. Igaz, a képek közé becsúsznak kevésbé átgondolt, erőltetett vagy üres kapcsolódások is (pl. „utópisztikus erő rajtad a kezem”).

Pardi aránylag ritkán engedi át magát a költői képzelet ismeretlen, végtelen mezőket sejtető hívásának, de a csírák már a szavak közt szunnyadnak. (Gauguin, Két utca közt a tér, Nagyvárosi szerelem, Ott jársz) Pedig ez az út nem kevésbé becses, nem kevésbé izgató: „elfér távolságod lépéseimben / elfér a csend zengések hangközeiben / mint folyó a pohár vízben s hamuban a láng emlékezete”.

Néhány évvel ezelőtt Somlyó György írta a Költők egymás közt egyik bevezetőjében: „Fiatal művészek jelentkezését, gyors ítéltetés helyett, az előttük álló nehézségek vállalásának megbecsülésével kell fogadnunk – ha meggyőződhattünk róla, hogy valóban elszánták magukat e nehézségek vállalására.”

Úgy érezzük, Pardi Anna első kötete mögött éppen ennek a vállalásnak komolysága áll.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

ZÁGONY RUDOLF

CSILLAGPOR

Jugoszláv lírai antológia. Csuka Zoltán műfordításai Borsos Miklós rajzaival

Lírai antológiájának előszavát Csuka Zoltán „a fordító vallomásának” formájában fogalmazza meg. Azt is mondhatnók: ez a bevezetés a jugoszláv irodalom fáradhatatlan közvetítőjének „ars traductoria”-ja, amelyben nemcsak saját pályájára pillant vissza, hanem azt is megvallja: „... immár négyévtizedes fordítói munkásságom kialakításában az esztétikai szempontok mellett mindig fontos szerepet játszott az érzelmi motívum is; a klasszikus műveken kívül mindig olyan műveket igyekeztem magyarra fordítani, amelyek a magyar olvasók szeretetét felbreszthették alkotóik és azok népe iránt is.”

Ilyen gondolatokkal állította össze Csuka ezt a több mint négyszáz lapos kötetet, ahol 750 esztendő szerb, horvát, szlovén és makedón költészete szólal meg, százharmincöt költő műve, amellet népköltészeti alkotások is, a XIII. századtól napjainkig. A szorosan vett lírán kívül epikai, sőt prózai szövegek is akadnak; többnyire természetesen ezek is lírai hangvételűek. Gazdag anyag: mondanivalójával, eszmevilágával, formakincsével sokrétű és lenyűgöző. Borsos Miklós személyében pedig megtalálta antológiájához a méltó, a kongeniális illusztrátort.

Csuka válogatása bevallottan *szubjektív* jellegű. A kritikus azonban egy *másik* szubjektum: legyen szabad tehát néhány megjegyzést tennie. Mindenekelőtt ezt: a kötet a „jugoszláv lírai antológia” címét viseli, lényegében azonban a szerb, horvát és makedón líra antológiája. A szlovén anyag aránytalanul kevés. Mindössze *négy* szlovén költő szerepel a kötetben. Sajnálattal nélkülözzük a lírikusnak is kitűnő Ivan Cankar verseit, hiányzik Oton Župančič és Srečko Kosovel költészete, a modern szlovének közül pedig olyan jeles lírikusok, mint Pavel Golia, Miran Jarc, Edvard Kocbek, Ivan Minatti, Dane Zajc. Ha a különben roppant érdekes modern *makedón* lírát olyan részletesen mutatta be Csuka, úgy ezt a modern *szlovén* lírával is meg kellett volna tennie.

A régi, és különösen a modern anyaghoz viszonyítva kissé hézagossnak érezzük a fej-

lődéstörténeti szempontból igen fontos XIX. századi anyagot. Nem ártott volna az sem, ha mind a régi, mind a modern részből kimarad néhány lényegtelenebb alkotás, s helyébe olyan jelentős írók kerülnek, mint a reneszánsz-kor „dubrovniki trubadúrjai”, Džore Držić és Šiško Menčetić, aztán a szerb barokk legnagyobb írója, a Szentendrén és Győrött élő Gavril Venclović, vagy a XX. században az ugyancsak szerb Jovan Dučić. Meg kell mondanunk, hogy ezeken a pontokon hiányérzetünk támad. Közzétett Csuka olyan szövegeket is (Petar Petrović Njegoš, Miroslav Krleža, Vladimir Nazor), amelyek már régebbi antológiáiban szerepeltek. A *Hegyek koszorúja* kétségtelenül epikai-drámai remekmű: milyen jó volna azonban, ha Csuka egyszer – egészében vagy részleteiben – lefordítaná *A mikrokozmosz fáklyáját*, Njegoš hatalmas filozófiai poémáját! Krleža *Khevenhiller-e*, Vladimir Nazor *Gubec Mátyása* ugyancsak eléggé ismert már, viszont érdemes lenne magyarra fordítani a fiatal Krleža szecessziós-expresszionista „szimfóniáit”, avagy a korai Nazor líráját.

A *Gubec Mátyás* esetében pontosabban érzékeltetni kellett volna azt is, hogy a klasszikus-mediterrán műveltségű Nazor ezt a versét *sapphói strófiákban* írta. Verstani szempontból nem egészen pontos a szerb klasszicista költők (Lukijan Mušicki, Jovan Hadžić-Svetić) antik metrumainak tolmácsolása sem. Örülnénk, ha Csuka egy újabb kiadásban korrigálná ezeket az apró szépséghibákat!

Kritikai észrevételeink elmondása után mégis azt kell hangsúlyoznunk: Csuka igen derekas munkát végzett, igen széles körképet adott. A délszláv nyelveken nem értő olvasók is megbízhatóan tájékozódhatnak majd, ezzel a kötettel kezükben, déli szomszédaink gazdag költészetében.

A válogatásnak mind esztétikai értékét, mind dokumentum-jellegét növeli, hogy szövegei a délszláv népek – mint mondtuk: elsősorban a szerbek, horvátok és makedónok – poézisének számos művészi, emberi, sőt irodalom- és művelődéstörténeti problémáját és jelenségét illusztrálják. A *Kraljevics Márkó halála* című népballada a maga kétségtelenül mediterrán ambientéjével („Tenger mellett Urvina hegységben”), a halálra készülő Márkónak a halálra készülő Roland alakjával való rokonsága meggyőzően bizonyítja Nikola Banaševićnek,

az 1962-ben hazánkban is járt belgrádi filológusnak tételét: a szerb-horvát népköltészet olasz közvetítéssel számos inspirációt merített a francia *chansons de geste* epikai világából. Még Bédier ismert elméletére – hogy ugyanis ez az epika a nagy zarándokhelyekhez kapcsolódik – is akad bizonyíték. Amikor ugyanis Vászó igumán (apát) megtalálja a vitéz holttestét:

A holt Márkót lovára kötözte,
Le is vitte a tenger partjára,
Felszállt véle a rengő gályára,
El is vitte szent Áthosz hegyére,
Ki is szállott Vilindár templomnál,
Be is vitte Vilindár templomba,
Földre tette, testét beszentelte,
A halottat el is énekelte,
S Vilindárnak fehér templomában
Az öreg pap eltemette Márkót.

Vajon nincs a Balkán pravoszláv zarándokhelyeinek valami olyasféle szerepe a szerb népi epika fejlődésében, mint – Bédier elmélete szerint – Nyugat-Európa katolikus zarándokhelyeinek a francia középkori epika kialakulásában? Ez a részlet mintha erre vallana.

Sok érdekes – valószínűleg tudatosan összeválogatott – dokumentumával találkozhatunk Csuka antológiájában a „délszláv manierizmus” szerteágazó komplexusának. A német Gustav René Hocke és a magyar származású Arnold Hauser ismert könyveikben gyakran utalnak a XVI–XVIII. századi manierista irodalom, képzőművészet és a „modernizmus”, sőt az „avantgarde” rokonságára. Hocke arra is figyelmeztet, hogy az újkori manierizmusnak megvan a maga előjátéka a hellénizmus, a római császárkor és Bizánc esztétikai kultúrájában. Nem meglepő tehát, hogy már a XIV. századi szerb szerzetes-költő, Szilvan verseiben felbukkanik a „bizánci manierizmus”, a maga stiláris virtuozitásával, formai bravúrjaival. Csuka ezeket kitűnően érzékelteti, így ebben a négy sorban:

Száva szózatát követvén, ó Szimeon,
Száva szentségét öröklőd fényességgel.
E föld hatalmát fölénnyel megvető úr
Illatos kenetünket fogadd kegyedbe.

A „manierista hagyomány” innentől kezdve szinte állandóan jelen van mind a szerb, mind a horvát költészetben. A XVII.

századi dubrovnikai patricius, Ivan Bunić-Vučić kétstrófás szép verse (*Az emberi élet*) nem más, mint egy – Csukától igen művészi tolmácsolt – manierista-barokk *concerto*. És aztán a XX. század! Az igen hamar kibontakozó délszláv szürrealizmus (a horvát Janko Polić Kamov, a szerb Vladislav Petković-Dis) az új manierizmusnak egész napjainkig továbbgyűrűző hullámát indítja meg. A manierista „szaturnuszi melankólia” (a szellemes kifejezést Hocke műveiből vettük) ott él Miroslav Slavko Madjer, Oto Šolc, Slavko Mihalić, Blažo Šćepanović, Branko Miljković poézisében, s gyakoriak a manierista ízű metafora-halmazok, vagy olyan, már a XVI–XVII. századi manieristáktól kedvelt költői motívumok, mint az *óra* vagy a *fantázia*. Ezt a tradíciót erősíti az a Hölderlin–Trakl–Kafka-vonulat is, amely láthatólag nagy hatást gyakorolt a modern délszláv lírára, így Slobodan Novak holderlini hangulatú képeire, Nusret Idrizović vagy Krsto Špoljar „elidegenedés-költészetére”.

Megjelenik – a XVIII–XIX. század fordulóján – a szerb, horvát, szlovén rokokó; Dositej Obradović, Matija Petar Katančić, Mihajlo Vitković (a magyar-szerb Vitkovics Mihály!), Valentin Vodnik verseiben. Jovan Jovanović Zmaj *Rózsák*-ciklusában a kései biedermeier szólal meg, az a stílus, amely a XIX. századi Belgrád városképét is erősen formálta. Aleksa Šantić *Karácsonyest* című szép versét pedig kétségtelenül impresszionista szemlélet élteti. Csak egy versszakát idézzük:

A kék színű füst finom szövetségében
Lángolt a tűz az izzó kályha mélyén,
S az ódon szőnyeg tarka-barka képén,
Sok fényes csikja táncolt örömeiben.

Ki ne érezné ezekben a sorokban az impresszionista festészet esztétikai szférájának közelségét? A horvát Tin Ujević nagy versében (*Pillantás a pitymallatba*) pedig az „expresszionista ember” életérzése szólal meg, szuverén művészi erővel.

Érdekesek azok a költők, azok a költemények, amelyek a délszláv irodalmak „regionális” aspektusát villantják fel. Ide tartozik elsősorban a modern makedón líra, ahol persze világirodalmi, sőt *magyar* inspirációkat is találunk. Paszkal Gilevszki, görögországi makedón menekült fia, Degen és Székesfehérvárott járta iskoláit, s

szonett-költészetét nyilvánvalóan a magyar XIX. és XX. század szonettjei ihlették. Megjelenik a sokarcú, titokzatos Bosznia: legjobban talán a Pécssett is járt Mak Dizdar verseiben, amelyek megdöbbentő erővel idézik fel a középkori bogomil metafizika világát, azt a világot, amelynek provanszál vetülete Illyés nagy drámáját (*Tiszták*) is inspirálta. A „városias” Bosznia, elsősorban Szarajevo atmoszféráját pedig a szeretetreméltó, tavaly sajnos már elhunyt Hamza Humo két verse kitűnően és hangulatosan exponálja. Nagyon érdekes aztán az egyik legjelentősebb modern lirikus, Vasko Popa, a román és szerb etnikum határvidékéről, emberi és művészi kapcsolatokkal mindkét etnikum irányában.

Formai, stílus- és művelődéstörténeti problémák egész soráról szólhatnánk még Csuka kitűnő antológiájának kapcsán. A könyv azonban nemcsak „dokumentáció”, hanem egyúttal *szép versek* gyűjteménye is. Idézzünk megint csak egy jellemző példát, a mai szerb líra egyik legmarkánsabb egyéniségének, a szürrealista Dragan Kolundžija-nak *Nyár* című pompás költeményét:

Elalszom a nyár kapuja előtt. Június jön.
A kertben arany alma. Kicsiny szemem
kítáru. Az ég lombok kosarában.
Álmom – zabolátlan ló a vér tisztásán.
Leszállok s átadom néki a sárga rétet.
Aztán megint elalszom. Július jön. Az
erdőben
vasra vert árnyék a nappal. Nagy szemem
kítáru.
Őzek a lángragyúlt fenyőfák virágában.
En kicsiny. Szinte hangya. Az egek fehér
nyájainak
játékától zavartan hallgatok a nap sárga
kertje alatt.
Augusztus jön. Kicsiny és nagy szemem
nyitva.
A ló, mely valahol bennem él, dalra
gyűjt.

Borsos Miklós rajzolt ehhez a vershez – és a kötet számos szép költeményéhez – illusztrációt. Hadd méltassuk most megint az ő tevékenységét. Tenger- és hegy-motívumok jelennek meg lépten-nyomon Borsos illusztrációiban: érezzük, hogy látta és átélte a jugoszláv tájat, saját élményeként érzékelte a tenger és a hegyek csodálatos országát. Ehhez járult még a versek ins-

piratív ereje. Borsos az *esztétikumot* keresi, amikor illusztrál, s így kevés vonással, a lényeges motívumok néha elvonó, néha stilizáló megragadásával tökéletesen megvalósítja a szó és a kép művészi harmóniáját. Jobb munkatársat Csuka nem is találhatott volna! Kettejük munkája értékes alkotást hozott létre, olyan antológiát, amelyet szívesen olvasnak majd a jugoszláv költészet barátai, a szép versek kedvelői. (Magvető)

ANGYAL ENDRE

Illés Endre:

A TÖVISSZÚRÓ

A szerelemről, pontosabban öt szerelem történetéről szól Illés Endre életmű-sorozatának az ideai könyvhéten napvilágot látott új kötete, *A tövisszűrő*. Az alcím változatokat hirdet egy dallamra; a bevezetés műhelytitkokról valló sorai azt a flauberti pontosságot és igényt „leplezik le”, amely Illés sajátos írói alkatából fakad: egy-egy mondatban – akár címben vagy jelzőben is az egyedül kifejezött és találtot megragadni s rögzíteni. Már a bevezető sorok olvasásakor is a téma sűrűjében járunk, ezen túlmenően az életnek, az élet művészi alkotássá való párlásának lehetőségét tanú. Az író elsőnek a *Nincs alkú* címet veti el, „hiszen ami a férfit és a nőt összekötheti, s a kötet éppen e fölött köröz öt történetben, alkuvásokkal gyengül vagy erősödik”, majd a *Másnap* kínáló címéről is le kell mondania, bár a „másnap”, a törekeny szépség másnapja írói világa számára sokatmondó volna – s aztán a sorjázó ötletek egész sora után villanásszerűen bukkan fel egy madár neve, a tövisszűrőé, mely jelképpé, „mitológiává” nő az író képzeletében és végül is ez marad a végső cím, hogy színes keretként fogja át a változatos, egymástól elütő és mégis azonos szellemi töről fakadó, művészi komponált történeteket.

A Zsuzsa-novellák artisztikus és mégis valóságos életet árasztó csokra található a kötet elején. A szikrázó légkört s a hajszálfinom árnyalatokat is kifejező írások a férfi és nő kapcsolatának mélyebb rétegeibe nyúlnak le; a vonzás és idegenség, a forró és hűvös pillanatok váltakozása a mai em-

ber nyugtalanságára, a szerelem érzésének többszólamúságára vet jellemző fényt. A *Hinta* a forrponi időszak különleges líráját kelti életre, a játékos percekét követő rosszulletben is felcillantva az átélt, de nehezen magyarázható titkot: a szerelem sajátos érzés- és hangulatvilágát.

Az összetartozás és a bizonytalanság ketős érzete a további novellákban is szesz lobogással ég, számos idegen szál, titok és furcsa sejtés hálózta át e kapcsolatot, a Zsuzsában élő „ezer és ezer ismeretlen sejt” már csak néha lobbant fel ragyogó momentumokat, egyre inkább sötét színek váltják fel a szerelem friss és felhőtlen világát. A test diadalmas szépségének aranykora után a romlékony elemek kerülnek előtérbe, felbukkan a létet és harmóniát felőrlő hazugság, amely pontot tesz a beteljesülést soha el nem érő kapcsolat végére.

A *Hamis játékosok* a lehető legkevényebb anyagból gyúrt műremek, kéréletlen elemzés, a férfi és nő kapcsolatának csontig hatoló feltárása és megelevenítése jellemzi. A hazugság itt már hatalmas erővé növekedve el is pusztítja a fokozatosan mélyebbre süllyedő nőalakot, míg a férfit „kiváncsisága” a teljes megismerésre kárhóztatja: volt feleségének teteme fölött szembe kell néznie a tévútra csúszott élet „keletkezés-történetével”, minden jellemző mozzanatával, s az „emlékezés szorongató, kényszerű fájdalma” a múlt jóvátehetetlen, örvénylő valóságát, mint örökös bélyeget sűti rá.

Az olaszországi nászút kezdő hangjai már díszharmóniát csendítenek meg: a férfi ekkor még szép feladatnak érzi a gögös, fiatal nő „felgyújtását” s a salak kiégetését lényéből egy bátran és értelmesen vállalt élet reményében. De Viola minden tetével, megnyilatkozásával eleven cáfolata marad György elképzeléseinek, s a visszapergetett múlt mozaikképei a sorozatos leplezések játékos és komoly erőpróbáit villantják elének. Helyenként csak felületi horzsolások láttatják meg a hibákat, de aztán egyre inkább a feloldás reménye nélkül rajzolódnak ki a gyöngeségek és eltorzulások biztos jelei, a züllés könyörtelen, szinte pörölycsapásos érzékeltetése. György még egy korábbi életszakaszban megkísérli kiszabadítani Violát a dermedt és fásult közegből, önnön buta elégedettségének burkából –: „Nyújtózz magasabbra... Tanuld meg, hogy mi az ember. Add meg magad az

örömmek!... Ismerd meg a feloldódást és a felelősséget... És ne szárits ki magad körül mindent. Kezdd egy mély, nagy lélegzetvétellel... – de ezek a szavak éppúgy, mint egyéb tettek és próbálkozások kudarcba torkollnak: Viola sorsa felgyorsuló sebességgel zuhan a végső romlás, a világitóudvar sötét kövezete felé. Illés rendkívül széles skálát mozgatva, az árnyalati rezdülések finom érzékeltetésével jut el a szövevényes emberi sorsok pontos ábrázolásáig, azt is bizonyítva, hogy a megbontott időrendű és visszapergetett cselekmény is megmaradhat a logika és az érthetőség művészi keretei között.

A Történet a szerelemről és a halálról észrevehető tónusváltozást hoz, az indiai monda továbbszövése derűs színekkel idézi elénk a szerelem ezerféle és kimeríthetetlen változatait. Szávitri, a csodálatos szépségű királylány ritkán tapasztalt, emberfölötti ragaszkodásával még a halálból is visszahozza szeretett férjét, akivel egy éven át harmonikus egyszerűségben élte a világtól elvonult emberek igaz, természetes életét. A mese olajozottan halad előre, Szávitri „férjet kereső” vándorlása, az erdőkön-hegyeken át vezető bolyongás, a remetékkal való érdekes eszmecsere, s a szomorú arcú, daliás Szatjavánban az igazi szerelem megtalálása, majd a Haláltól való visszaperlése jelzik ennek a fűszer illatú történetnek az egyes állomásait. Az író különleges kolorittal varázsolja az olvasó elé a mesék élénk, keleti színeit, illatát és az életöröm minden gazdagságnál, hatalomnál értékesebb, belső élményét.

Az Egyszárnyú madarak története is megmarad a mese, pontosabban egy kortalan történeti mítosz keretei között, újjáformálva a régi „doppelpänger” motívumot. Orsolya férje, a hős és gyengédlelkű Zoltán másnapoként magára ölti az őt korábban megmentő és elpusztult Farkas vad egyéniségét, s ezzel kétségek közé, majd a válás útjára sodorja a Zoltánért sokáig rajongó feleséget. Orsolya az állandóan változó vonásokat és tónust még elviselné, de egy Farkas alakjában elkövetett és tetten ért hütlenség végleg megerősíti elhatározását: elhagyja férjét és más életformát próbál kialakítani magának. A kezére pályázó lovakok közül azonban egyet sem választ, mert csak részben értékelhetőnek, „egyszárnyú madaraknak” látja őket. A történet sűrített lényege a király és Orsolya utolsó beszél-

getésében csendül meg; az asszony vallomása szerint a gazdagságot, a hatalmat és a barátokat el lehet hagyni, de a szerelemben nincs alászállás: aki egyszer magasan élt, fúldoklik az alacsony boltozat alatt. Az igazi és egyetlen férfi, Zoltán visszaváráásával a magas igény mellett dönt még abban az esetben is, ha ez gyöttrődéssel, az erős önfegyelem és a kitartó várakozás aszkézisével jár.

Az ötödik írás, a rövid lélegzetű epilógus ismét a mai ember életére bocsátja a kereső fénycsóvát. Illés Endre a közvetlen máteleveníti meg benne, az együttélést nehezen elviselő fiatalok nyugtalan világát. A jó és harmonikus érzés, mint rövid, pillanatnyi színfolt szerepel, sehol egy szilárd pont, amelyhez hozzá lehetne csomózni a közös élet fonalát; a fiatal pár jobbára csak a veszekedések mákonya által éri meg egymás mellett a holnapot. Kezdetben még több édes ízt ad a „bolond kavarodás”, a vég nélküli viták és ellenkezések pezsgése, aztán mindig több elégedetlenség tör fel mindkettőjükből, s az önzés, az értetlenség, az egyéni természet rossz talajvízei végleg elöntik a hétköznapiakat és közös sorsuk szükségszerűen kudarcba fullad.

Az író ebben a rövidebb terjedelmű írásban éppúgy, mint a Zsuzsa-novellák vibráló és érdekes világában vagy a múlt másféle eszményeit is felszívó történeteiben teljes spektrumát adja a férfi és a nő egymás felé közelítésének, kapcsolatuk kibontakozásának, virágkorának és felbomlásának. A lényeges vonásoktól a parányi reflexiókig számos érvényes jellemzéssel, megállapítással, a társadalmi és egyéni „kórokozók” feltárásával gazdagítja az olvasónak a szerelemről alkotott és kialakított világképét, megerősítve azt a felfogást is, hogy ez az érzés örök forrásban és változásban van, s mint maga a művészet, sohasem szorítható a szabályok előre rögzített és merev béklyóiba.

SZEGHALMI ELEMÉR

Jókai Anna:

A LABDA

Egyik, részemről nagyrabecsült pályatársam azt mondta a mindkettőnk által ugyan-csak nagyrabecsült pályatársunk – Jókai

Anna – új könyvéről: őszinte irigykedéssel olvasta, olyan jó. Azt hiszem, az „őszinte irigykedés” valójában sokkal több, mint a pályatárs pusztá elismerése. Ez már a megbecsülésen túl magában hordja az inspirációt is, ami kortárs írók között elég nagy dolog. A magam részéről sem annyira a kritikus szemével olvastam el Jókai Anna új novelláit, mint inkább a közös elkötelezettség kíváncsiságával és közösségével. Azaz: az írói világ, a hit, a vállalt elkötelezettség, az írói érzékenység emberi és társadalmi „Achilles-sarkainak”, a nem csökkenő írói eltökéltségnek s a sokak által csodált kemény írói módszer feltérképezésének az igényével.

Őszinte együttérzéssel olvastam a kisregényt és az elbeszéléseket. Mit értek én itt együttérzés alatt? Értem például az olvasó őszinte osztozását a jól végzett írói munka örömeiben. Értem a lázadás közösségét, az embert megnyomorító helyzetek, elmorzsolódó életformák, a minden akadály útjában álló kishitűségek és meghunyászkodások ellen, s a mély együttérzést az író nemes türelmetlenségével, amely olykor fájdalmasan, de mindig igaz szenvedéllyel figyeli a lélek, a jellem elmaradásait, a közömböséget, a képzeletre és a lépésekre már alkalmatlannak látszó embert.

Egy novelláskötet szinte kötelezi az olvasót arra, hogy különbséget tegyen a könyvben helyet kapott írások értéke – vagy inkább hatása? – között. Először azonban azokról a közös vonásokról szeretnék említést tenni, amelyek a kötet valamennyi írásában nemcsak, hogy fölfedezhetők, de az olvasó ki sem kerülheti őket. A lázadásról említést tettem az imént. Hozzáírnám még a lázadáshoz, hogy „tárgyai” félelmetes pontossággal azok az emberi gyöngeségek, amelyek cáfolhatatlanul maiak, miként azok a társadalmi pontok is, ahol ezek a gyöngeségek, fáradt magatartások, kis értelmetlen gyűlölködések, már-már reménytelenségek ballasztként lógnak a társadalom boldogulásán.

Meglehet, a könyvet elolvastva kissé sötét a kép, és türelmetlenné látszik az író. Fokozza ezt a látszatot a Jókai Annára oly nagyon jellemző írói lendületesség, hiszen írásai szerkezetének egyik alapvonása a lendület. S összefügg ez, véleményem szerint az alkotói nézőponttal, az írói munka

kiindulásával. Feszültséggel, lankadatlan igazságérzettel, az ostobaság, tunyaság, szűklátókörűség elleni olthatatlan haraggal terhes ez a nézőpont. Itt nincsenek felhőtlen szemlélődések, jótékony indítások. Jókai Anna novelláinak nagy többségében robbanásszerűen tör fel az író állásfoglalása. Keményen, céltudatosan, jóindulatú kendő-fátylak óvatos alkalmazása nélkül.

Nem új megállapítás, hogy Jókai Anna aligha felel meg annak a fogalomnak, amit a mi olvasóközönségünk nagy része egy „írónról”, vagy „női íróról” magának elképzelt. Hozzáteszem gyorsan, hogy nagy szerencse. Itt nincs parfümillat és púderszag, s ha elő is fordul, hogy egy szempár megtelik könnyel, az nem a meghatottságtól van, hanem a novellákban feltárt s ábrázolt emberi dolgok miatt érzett mély fájdalomtól és felelősségérettől.

Ami a kötetben olvasható írások „sorrendjét” illeti, ennek megállapítása a szubjektum izlésén, felfogásán, elvein, azonosulási készségén múlik. A fülklipszeit gyűjtőgető leány a benzinkútnál? A gyerekarcú Babiczky s a farmernadrágját ibolyakölnivel locsolgató Babiczkyne, akik a novella napján még csak halványan, a lelkük mélyén érzik, sejtik, hogy rájuk csukták az ajtót, jön a dolgok lassú megszokása, ezentúl nem akarnak már majd mást, mint amit mások előttük kipróbáltak és megszoktak? Vagy a Családi kör szörnyű reménytelensége, kuszasága, érzelmek és napi beidegződések kereszteződése? Személy szerint talán A labda című kisregény tette rám a legnagyobb hatást: a felejtés, az emberi élet, az értelmes munka után vágódó Melinda alakja, aki végül is a szörnyűséges Gavallér „madonnája” lesz. Aztán a piramis remek írói építménye Balázstól dr. Szoboszláynén át a Tildikéje mellett szundító ösztönanya Rózsikáig. S végül a Téli esték... a kis, könnyű kavicsot italos könnyedségében elindító Szappanos, s lent a mélyben Leila és Kulcsár legázolt lélekkel a görgeteggé hatalmasodott kis kavics alatt, de már mindegy: megfejthetetlen számukra a mulasztásuk, csak a mulasztást érzik... Ez a három írás? Miközben a többivel szemben igazságtalan vagyok?

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

THIERY ÁRPÁD

A PÉCSI KÉPZŐ- MŰVÉSZET KISTÜKRE

10

M A G Y A R
KÉPZŐMŰVÉSZEK
S Z A B A D
SZERVEZETE
P É C S

ELSŐ CSOPORTKIÁLLÍTÁSA

A BARANYA VÁRMEGYEI MŰZEUMBAN
1945. SZEPTEMBER 23-TÓL OKTÓBER 7-IG

„A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete a Baranya megyei Múzeumban első csoportkiállítását rendezi. A kiállítók nagyobb része itt élő, nem egyszer országosan ismert művész, kisebb részben új név és fizikai munkás. Tervünk az, hogy az elkövetkező hetekben, ugyanezen a helyen, egyéni kollektív kiállítások gondosan előkészített sorát indítjuk és szervezzük meg. Egyidejűleg, összhangban Pécs újjáteremtő szellemi munkásságával, kiegészítve azt, néhány művészeti előadást is rendezünk. Tudjuk jól, az ország szellemi fölépítésében a művészetnek nagy szerepe, nagy feladatai vannak – ezt a munkát lelkesen vállaljuk és meg is valósítjuk. Pécs déli, festői kerete, a megye finom képeskönyve különösen alkalmas arra, hogy itt kollektív művészeti munkásság jöjjön létre, mely később, ebben a magyar Provence-ban valóságos „iskolává” fejlődjék, következményeiben az itt élő ember művészeti kultúráját nevelje, irányítsa és életét egészé tegye. El kell érniünk, hogy a művészet egytormán mindenkié legyen és a jövő műalkotásai élő, szükséges valósággá váljanak.

MARTYN FERENC”

Előszó az 1945. szeptember 23-tól október 7-ig rendezett kiállítás katalógusában. (Janus Pannonius Múzeum adattára.)

Nehéz eldönteni, vajon egy korszak lezárásának, vagy az új születésének kell tekintenünk azt a gyöngybetűkkel írott jegyzőkönyvet, amely 1945. szeptember 15-én, Nikelszky Géza tollával és hitelesítésével készült, s amely rögzíti a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága feloszlását és az új Szabadszervezet megszületését: „Pécsett megalakult a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete. Ez a szervezet a művészeknek hivatalos érdekvégszelete. Azokat a célokat és feladatokat, amelyekért a mi egyesületünk alakult és amelynek elvégzését maga elé tűzte, a jövőben ez a szervezet fogja képviselni és elvégezni.” A régi vezetőség átadta az újnak, s egyben az új szervezetnek a Társaság »vagyonát»: a kiállítási felszerelést, a könyvtárt, irattárat, az »ügykezelési és segédkönyveket megőrzésre, leltár mellett jegyzőkönyvileg”. Az új szervezet vezetését Martyn Ferenc vette kezébe.

Új és alapvető különbség volt a Szabadszervezet és a régi egyesület között, hogy most csak a képzőművészek érdekvégszelete lett – a »pártoló» tagok, a műbarátok kimaradtak. Megváltozott a Szabadszervezet célja és feladatköre is. A régi pártoló tagság helyett a képzőművészet új barátait kereste: közös kiállításokat szervezett a Munkás Kultúr Szövetséggel, előadásokat tartott a bányászlatka külvárosban. 1946-ban, mint a képzőművészeti kultúra terjesztésének egyik legfőbb bázisát, megnyitotta a Pécsi Képzőművészeti Szabadliceumot. »A szabadiskola feladata nem az, hogy dilettánsokat neveljen, hanem az, hogy helyes művészetszemléletet nyújtson és a képzőművészet alkotásainak igazi értékelésére és élvezésére tanítsa meg hallgatóit. Az első kísérleti év a legnagyobb reményekre jogosít fel bennünket s célunk, hogy ez az intézmény a jövőben állandó jellegűvé váljék» – írta az 1946–47. évi beszámolójában dr. Szántó Károly, Pécs szabadművelődési felügyelője. Ebben az évben a Szabadliceum 33 növendékkel működött, akiknek névsorában ott találjuk Bokros Lászlót, Dobos Lászlót, Keserű Ilonkát, Lantos Ferencet. A tanárok között Bizse János, Bezzegh Zoltán, Cseh László, Kelle Sándor nevét olvashatjuk, s a Szabadliceum igazgatójaként Gádor Emilét.

Az oktatás két részből állt, elméleti és gyakorlati feladatokkal. Tanítottak alakrajzot, festést, festészeti technikákat, általános iparművészetet. Az elméleti oktatás az esztétika, a művészettörténet, a magyar irodalom, általános művészeti anatómia, etika és a karakterológia területén nyújtott ismereteket. A szorgalmas tanulókat – köztük Lantos Ferencet, Keserű Ilonkát, Tóka Vendelt – már az első tanévben könyvjutalomban részesítették. – Hogy mekkora lelkesedéssel látott munkához ez a kis csoport, mi sem bizonyítja jobban, mint a rendezett kiállítások nagy száma. A jegyzőkönyv, és részletes lista, amely a régi egyesület vagyonának – tehát a kiállítási felszerelésnek is – az átvételét bizonyítja, 1945. szeptember 26-án kelt és decemberben már a hatodik tárlatot nyitották – ez alkalommal Gádor Emil és Nikelszky Géza közös kiállítását. Ez a lendület nemcsak az indulásra volt jellemző, amikor a háború nyomasztó légköre után a tenniakarás természetes igény volt. A Szabadszervezet két éves fennállása után, 1947-ben a huszadik csoportkiállítás katalógusának bevezetőjében Martyn Ferenc adott számot az elvégzett munkáról: »Némi eredmény – kétségkívül – kísérte az elmúlt két esztendő: tizenkilenc kiállítás, a fennálló képzőművészeti szabadliceum, egy sor művészeti előadás és tárlatvezetés, a Magyar Szovjet Művelődési Társaság kiállításainak rendezése jelzik ezt az utat, továbbá annak az állandó jellegű modern gyűjteménynek a megszervezése, mely a Városi Múzeumban fogadja a látogatót... Közel kétezer művet állított ki két év alatt a Szabad Szervezet ötven tagja, – figyelemreméltó szám, noha természetesen nem a képek számával mérjük a munkásság értelmét... Kezünkben a Művészeti Tanács és a Szabad Szervezet budapesti központjának elismerése, mely Pécsset a vidék egyik első művészeti székhelyének jelöli meg.»

Aki visszaemlékszik a háború utáni évek lehetetlent nem ismerő, minden nehézséget áthidalni képes, tevékeny légkörére, talán egy kicsit összeszoruló szívvel és nosztalgiával veszi kezébe a Képzőművészek Szabadszervezete Pécsi Csoportjának kiállítási katalógusait. – Az egyiket azért, mert Egry József rajzolt a címlapjára önarcképet, a másikat, mert

**Csak a befizetett tagdíj
igazoltságának időpontjáig
érvényes.**

CERTIFICAT

La présidence de l'Association Libre des
Beaux-Arts de Hongrie certifie officiellement,
que *Mme. Louis Terzi Ormos Margit*
né le *25. 11. 1905* est membre
actif de l'Association.
Budapest, le *1. 7. 1947*.

**MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSEK
SZABAD SZERVEZETE**

Budapest, VI., Andrássy-út 69. sz.

IGAZOLVÁNY

A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete

elnöksége hivatalosan igazolja, hogy

Tarai Hajomé Ormos Margit
festőművésznő

ki szül. *1905* év *11* hó *25* n

heged (..... vm.)

községben *Magyar Képzőművészek Sza-*
bad Szervezetének tagja.

Budapest *1947* hó *1* n.

Bizse János
Egyr. alelnök
Kelle Sándor
főtitkár

Kiállítási katalógus címlapja.

A Magyar Képzőművészek
Szabadszervezete tagsági igazolványa.

*A Magyar Képzőművészek Szabad
Szervezete
Budapest és Pécs
közös kiállítását rendezni
Pécsen*

*a Baranya vármegyei Mészárosok
a Városok Országos Szövetségének
közös műkiállításával
1946. dec. 8-15.*

A Magyar Képzőművészek Szabad
Szervezete budapesti és pécsi közös
kiállításának katalógus-címlapja.
Martyn Ferenc rajza és kézírása, 1946.

MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSEK SZABADSZERVEZETE PÉCS
XXII. CSOPORTKIÁLLITÁSA

BIZSE JÁNOS: HÁZAK ÉS DOBOK

BIZSE JÁNOS
GÁDOR EMIL
KELLE SÁNDOR
FESTŐMŰVÉSEK

„Ház színek” képkiallítása
KATALOGUSA

Kiállítási katalógus-címlap. 1947.
Bizse János rajzával.

Martyn Ferenc írta s rajzolta meg a teljes – igaz, csak négy oldalra terjedő – katalógust. – Talán éppen nem volt elég betűje a nyomdának a szedéshez, vagy kevés volt a Szabadszervezet pénze – ám a valamilyen sokszorosító gépen lehűzt, kézírással elkészített katalógus számunkra ma a kiállítások egyik legfontosabb történeti emléke. Egyhelyütt a közölt rajz alatt, apró betűkkel a következő sorokat olvashatjuk: „A mellékelt klisék közül Egry Józsefét az »Európai Iskola«, Gádor–Kelle–Martyn kliséit a Batsányi Társaság bocsátotta rendelkezésünkre”. Aztán néhány hirdetés, ami nyilván a nyomdaköltségeket fedezte: így az első címlapra Egry József rajza, a hátsóra Mihálovits szemüveg- és harisnya-ajánlása került, míg Kelle Sándor tollrajzával szembe az Iván cég „menyasszonyi kelenyék” hirdetése. Mindemellett pontosan tájékozódhatunk a kiállító művészekről, akik között a legjobb neveket látjuk. Észrevehetjük azt a törekvést, amely egyes művészek rehabilitációját, vagy jogos elismertetését célozza, s mindenütt, minden alkalommal a közönség megbecsülését, a művészeti kultúra mind teljesebb megismertetésének és elterjesztésének igényét.

A Szabadszervezet működésének egyik fontos támasza a Városi Múzeum volt. A kölcsönös együttműködésből közös kiállítások születtek, így az állandónak tervezett „Modern Képtár”, vagy az 1848-as szabadságharc 100 éves jubileumára, 1948. március 14-én nyílt „Szabadság” címet viselő kiállítás. Érdekes adat – márcsak a mai, évfordulókra hirdetett képzőművészeti pályázatok tanulságaként is –, hogy a szereplő 26 művész összesen 11 Petőfi-portrét alkotott, de szerepel a művek címei között Kossuth, Martinovics, Dózsa, Táncsics neve, amellett, hogy a kiállításra küldött művek kivétel nélkül a forradalmi évforduló ihletésében születtek. A közös kiállításához a Városi Múzeum mellett a Levéltár és a Dunántúli Tudományos Intézet is érdekes tárgyi anyagot adott kiegészítésül: 48-as iratokat, dobot, pisztolyokat, kiáltványokat, hirdetményeket. Martyn Ferenc, a Szabadszervezet vezetője jól látta, hogy a korszak legfontosabb kultúrpolitikai célja a széleskörű érdeklődés és ismeretterjesztés megteremtése. A képzőművészet területén ezt a helyi ki-

állítások mellett országos jelentőségű rendezvényekkel is segítette. Már 1946 decemberében megrendezte a Budapesti Képzőművészek Szabadszervezetének pécsi kiállítását, majd a következő év tavaszán a Fővárosi Képtárban megnyílt „Szabad Nemzeti Kiállítás”-on tizenhat pécsi festő szerepelt. – „Szeretnénk valami mást, többet elérni, műveink kivételes, jellegzetes »couleur locale«-jával valóságos iskolát teremteni, hasonlóképp Nagybánya vagy Szentendre művészeti munkásságához” – írta egyik katalógus előszavában Martyn Ferenc, akinek azóta is fáradhatatlan működése és hatása talán mégis létrehozott már egyfajta jellegzetes, valóságos „pécsi” iskolát. 1946-ban Budapesten megnyílt gyűjteményes kiállítása nemcsak a pécsiek, de az egész képzőművészeti szakma meglepetése volt.

Az országos rendezvényekkel párhuzamosan az ismeretterjesztő, tanító célzatú programok sorában Vasas, Meszestelep, Pécsújhegy munkásai számára rendeztek kisebb kiállításokat, többnyire valamelyik körzeti iskolában vagy az üzemek területén. 1947-ben Martyn Ferenc a munkásszakkörök összeválogatott legjobb anyagából a Városi Múzeumban rendezett bemutató kiállítást.

A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Pécsi Csoportjának 1945-ben harminc tagja volt. Az akkori névsornak ma körülbelül a felét tartjuk számon a képzőművészek között. – Az idő könyörtelen rostája szelektált a marandóságra szánt művekből. Vajon az évek során át lelkesen és áldozattal vállalt munkák tömegéből szabad-e itt morzsákat kiemelni és ítéletet mondanunk? Megértjük-e a modern képzőművészet eszközeinek és módszerének keresésére irányuló törekvéseket Bizse János, Gádor Emil és Kelle Sándor 1947-ben megnyílt „Új színek” című kiállítási katalógusát kézbe véve? – Megítélhetjük-e, hogy mit jelentett dr. Gáspár Andor számára Ex-libris gyűjteményének bemutatása és miként hatott a máig működő „kisgrafikagyűjtők” nemes versengésére? – Aligha. A múlt eredményei a jelen alkotásaiba észrevétlenül épülnek – s a megsárgult papírok csak ritka alkalmakkor kerülnek a világosság elé.